

คำนำ

คำสอนในพระพุทธศาสนา ท่านแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ คำสอนระดับต้น ได้แก่ คำสอนที่ว่าด้วยศีล คำสอนระดับกลาง ได้แก่คำสอนที่ว่าด้วยสมาธิ และคำสอนระดับสูง ได้แก่คำสอนที่ว่าด้วยปัญญา หรือปรัชญา การศึกษาและการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา ก็คือ การศึกษา เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา และได้แก่การปฏิบัติตนให้มีศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง

การศึกษาเรื่องศีล คือการศึกษาเรื่องระเบียบวินัย ทั้งที่เป็นของชาวบ้านทั่วไป และของนักบวช หรือของพระภิกษุสามเณร เพื่อให้เกิดความรอบรู้หลักการควบคุมกายวาจา ให้มีความเรียบร้อยในการดำรงชีวิต ทั้งในด้านประกอบการทำงาน และด้านความประพฤติต่อสังคม การศึกษาดังกล่าวนี้นี้ ทางพระพุทธศาสนาถือเป็นการศึกษาระดับต้น การศึกษาเรื่องสมาธิ คือ การศึกษาเรื่องการอบรมใจให้มั่นคง ให้มีความสงบและสะอาด อันได้แก่การศึกษารายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องสมถกรรมฐาน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอารมณ์กรรมฐาน เป็นต้น ตลอดจนวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง การศึกษาดังกล่าวนี้นี้ ถือเป็นการศึกษาระดับกลาง การศึกษาเรื่องปัญญาคือการศึกษาเรื่องการอบรมใจให้มีปัญญา มีความสว่างในใจ ให้มีความรู้แท้ รู้จริงในสภาวะธรรมหรือปรมัตถธรรม อันได้แก่การศึกษาเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์กรรมฐาน เป็นต้น ตลอดจนวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง การศึกษาดังกล่าวนี้นี้ถือเป็นการศึกษาระดับสูง

กล่าวโดยหลักสังฆธรรม การศึกษาเรื่องศีล และการศึกษาเรื่องสมาธิ ทั้งสองอย่างนี้เป็นการศึกษาเรื่อง สมมติสังขะ คือการศึกษาความจริงขั้นสมมติและบัญญัติ เป็นการศึกษาความจริงตามที่ชาวโลกยอมรับว่าจริง แต่ไม่ใช่ความจริงจริง ๆ ส่วนการศึกษาเรื่องปัญญานั้นเป็นการศึกษาเรื่อง ปรมัตถสังขะ คือศึกษาความจริงขั้นสภาวะธรรม เป็นการศึกษาความจริงจริง ๆ การศึกษาระดับสูงนี้ รายละเอียดจะต้องศึกษาจากพระอภิธรรมปิฎก ผู้ที่ไม่มีความรู้พื้นฐานทางปรมัตถธรรมหรือทางสภาวะธรรม หากที่จะศึกษาให้เข้าใจในคำสอนระดับนี้ได้ เพราะในอภิธรรมปิฎกนั้น มีความยากเกี่ยวกับความหมายของหัวข้อธรรมและคำศัพท์เฉพาะ ซึ่งเป็นคำบาลีและมีความหมายลึกซึ้งยากที่จะหาคำไทยมาแปลให้ตรงกับสภาวะได้ หากผู้ศึกษามีความรู้พื้นฐานทางสภาวะธรรมพอสมควรแล้ว ก็ย่อมจะศึกษาหาความรู้จากพระอภิธรรมปิฎกได้สะดวก ทั้งจะสามารถตีความ อธิบายความ และวิเคราะห์หลักธรรมตามที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ได้ถูกต้องด้วย

เพื่อสนับสนุนการศึกษาระดับสูง โดยปูพื้นฐานความรู้ทางสภาวะธรรม อำนวยความ

สะดวกแก่ผู้ศึกษาทั่วไป กรมการศาสนาจึงได้จัดทำหนังสือ สภาวธรรมพื้นฐาน ขึ้นเผยแพร่
ตามโครงการจัดทำหนังสือประกอบการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา โดยมอบให้ นายนพิตูร-
มลิวัดย์ ป.ธ. ๕, น.บ. เป็นผู้เรียบเรียง

กรมการศาสนาหวังว่า หนังสือสภาวธรรมพื้นฐานนี้จักอำนวยความสะดวก
และเป็นประโยชน์แก่การศึกษาสภาวธรรม หรือปรมัตถธรรมได้เป็นอย่างดี และขอขอบคุณ
ท่านผู้เรียบเรียงหนังสือนี้ไว้ ณ ที่นี้ด้วย.

สภาวะธรรมพื้นฐาน ตอน ๓

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ความเบื้องต้น

คำสอนในพระพุทธศาสนา ชั้นเดิมเรียกว่า พระธรรมวินัย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า "คูรอนานท์ ธรรมและวินัย อันใดที่เราตถาคตได้แสดงไว้แล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วธรรมวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราตถาคตล่วงลับไปแล้ว"

เมื่อว่าโดยปิฎก ธรรมก็ได้แก่คำสอนที่ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ส่วนวินัยนั้นได้แก่คำสอนที่ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก ดังนั้น การศึกษาธรรมจึงจำต้องศึกษาจากพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ท่านผู้รู้ส่วนมากเห็นกันว่า การศึกษาการเรียนธรรมนั้น ควรเริ่มต้นด้วยการเรียนพระอภิธรรมก่อน เมื่อมีความรู้ทางพระอภิธรรมดีแล้ว จึงจะสามารถเข้าใจความหมายที่แท้จริงตามธรรมเทศนาในพระสูตร และสามารถพิจารณาเห็นสาระที่แท้จริงในพระสูตรได้แจ่มแจ้ง

การศึกษาอภิธรรมนั้น หากเริ่มศึกษาจากพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่เดียว ก็เป็นการก้าวกระโดดเกินไป อาจเกิดความท้อแท้และท้อถอยได้ เพราะอภิธรรมนั้นมีความลึกซึ้งมากทางที่ดั้น เบื้องต้นควรปูพื้นฐานความรู้ โดยศึกษาสภาวะธรรม จากหนังสือประเภทคู่มือก่อน เพื่อจะได้รู้ประมวลหัวข้อธรรมและเข้าใจศัพท์เฉพาะต่าง ๆ ได้ถูกต้อง จะได้ไม่เกิดความยุ่งยากและสับสน.

การศึกษาจากหนังสือประเภทคู่มือ ก็ควรศึกษาตามลำดับเล่มและลำดับเรื่อง การศึกษาจึงจะได้ผล หากศึกษาจากหนังสือ สภาวะธรรมพื้นฐาน ซึ่งเป็นหนังสือประเภทคู่มือ ก็ต้องเริ่มศึกษาจากสภาวะธรรมพื้นฐาน เล่ม ๑ ก่อน แล้วศึกษาในเล่ม ๒ และเล่มต่อ ๆ ไปตามลำดับ สำหรับสภาวะธรรมพื้นฐานเล่ม ๓ นี้ ได้เก็บความและขยายความจากอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๕ อันมีหัวข้อเรื่องที่ต้องศึกษาตามลำดับ ดังต่อไปนี้

สภาวะธรรมพื้นฐาน ตอน ๓

บทเริ่มต้น

จิต ๒ ประเภท

ผู้ศึกษาได้ทราบแล้วว่าจิตนั้นมีจำนวนโดยย่อ ๘๕ ดวง (โดยพิสดารมี ๑๒๑ ดวง) จิตทั้งหมดนี้ เมื่อแบ่งออกโดยสังเขปอีกนัยหนึ่ง คงมี ๒ ประเภทด้วยกัน คือ

(๑) วิถีจิต จิตในวิถี

(๒) วิถีมุตตจิต จิตพ้นวิถี

- จิตในวิถี หมายถึงจิตที่ขึ้นสู่วิถี มีจำนวน ๘๐ ดวง (ในจิต ๘๕ ดวง) คือ

- อกุศลจิต ๑๒ ดวง

- อเหตุกจิต ๑๖ ดวง (เวทนาอุปเพกขาสันตிரณจิต ๒ ดวง)

- มหากุศลจิต ๘ ดวง

- มหาภิกขุจิต ๘ ดวง

- มหัทธกตกุศลจิต ๘ ดวง

- มหัทธกตภิกขุจิต ๕ ดวง

- โลกุตตรจิต ๘ ดวง

รวม ๘๐ ดวงนี้เป็นจิตในวิถีที่แน่นอน คือ ต้องเกิดในวิถีขึ้นสู่วิถีเสมอไป นอกจากนี้ ยังมีจิตในวิถีที่ไม่แน่นอน คือ บางทีก็อยู่ในวิถี บางทีก็พ้นวิถี มีจำนวน ๑๐ ดวง คือ

- อุปเพกขาสันตிரณจิต ๒ ดวง

- มหาวิบากจิต ๘ ดวง

รวมเป็นจิตในวิถี ทั้งที่แน่นอนและไม่แน่นอนจำนวน ๘๐ ดวง ซึ่งจิตในวิถีทั้ง ๘๐ ดวงนี้ เป็นเรื่องละเอียดอ่อนมาก จะยังไม่นำมาศึกษาในตอนนี้อาจจะนำมาศึกษาในตอนต่อไป คือ ใน สภาวะธรรมพื้นฐาน ๔ ในเล่ม ๑ เล่มนี้ จะนำมาศึกษาเฉพาะจิตพ้นวิถี

จิตพื้นวิถิ หมายถึงจิตที่ไม่ขึ้นสู่วิถิมีจำนวน ๑๕ ดวง โดยแบ่ง ๒ ชนิด คือ
ชนิดพื้นวิถิแน่นอน และชนิดพื้นวิถิไม่แน่นอนดังต่อไปนี้

ชนิดพื้นวิถิแน่นอนมี ๕ ดวง ได้แก่แกมหคคตวิบากจิต ๕ ดวง

ชนิดพื้นวิถิไม่แน่นอนมี ๑๐ ดวง ได้แก่อกุเปกขาสันติริณจิต ๒ ดวง และมหาวิบาก-
จิต ๘ ดวง

รวมเป็นจิตพื้นวิถิ ทั้งที่แน่นอนและไม่แน่นอนจำนวน ๑๕ ดวง

กล่าวอีกนัยหนึ่ง จิต ๘๕ ดวงนั้น แบ่งเป็น จิตที่แน่นอน จำนวน ๗๕ ดวง
เป็นจิตที่ไม่แน่นอน ๑๐ ดวง กล่าวคือจิตที่แน่นอนนั้นหมายถึงจิตที่มีลักษณะแน่นอน คือ
เป็นจิตในวิถิ ก็อยู่ในวิถิแน่นอน เป็นจิตพื้นวิถิ ก็พื้นวิถิอยู่ตลอดไป ส่วนจิตที่ไม่แน่นอน
นั้น หมายถึงจิตที่มีลักษณะไม่แน่นอน บางครั้งเป็นจิตในวิถิ แต่บางที่เป็นจิตพื้นวิถิ

ในการศึกษาเรื่องจิตพื้นวิถินั้น จะต้องศึกษาธรรม ๔ หมวดควบคู่กันไปด้วย ซึ่ง
ธรรม ๔ หมวดนั้น แต่ละหมวดจำแนกออกเป็นหมวดละ ๔ จึงเรียกว่า จตุกกะ ๔ อันได้แก่

๑. ภูมิจตุกกะ หมวดว่าด้วยภูมิ ๔
๒. ปฏิสนธิจตุกกะ หมวดว่าด้วยปฏิสนธิ ๔
๓. กัมมจตุกกะ หมวดว่าด้วยกรรม ๔
๔. มรณจตุกกะ หมวดว่าด้วยมรณุปัตติ ๔

ในการศึกษาจตุกกะทั้ง ๔ นี้ ควรศึกษาจตุกกะที่ ๓ คือ กัมมจตุกกะก่อน เพราะ
พระพุทธศาสนาสอนว่า ชีวิตทุกชีวิตย่อมเป็นไปตามกรรม ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า
"สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม, กรรมย่อมจำแนกสรรพสัตว์ ให้เลวบ้างประณีตบ้าง"
การที่สัตว์จะไปเกิดในภูมิ ๔ ปฏิสนธิ ๔ และมรณะด้วยอาการอย่างไร ย่อมเป็นไปตามกฎ
แห่งกรรมทั้งสิ้น ดังนั้น กรรมจึงเป็นเรื่องควรศึกษาเพื่อทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ก่อนที่จะ
ได้ศึกษา จตุกกะอื่น ๆ คือ ภูมิจตุกกะ ปฏิสนธิจตุกกะ และมรณจตุกกะ

บทที่ ๑

กัมมจตุกกะ

หมวดว่าด้วยกรรม ๔

คำว่า กรรม แปลว่า การกระทำ ได้แก่ เจตนาในการประกอบกรรมดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า "คูกรภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวเจตยานั้นแลเป็นตัวกรรม เพราะบุคคลมีเจตนาแล้วจึงทำกรรม ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ"

ความหมายว่า เจตนา คือความตั้งใจกระทำที่เกี่ยวข้องด้วย กาย วาจา ใจ ทั้งทางดี และทางชั่ว นั้นแหละเป็นตัวกรรม และเจตนาที่เป็นกรรม ก็หมายเฉพาะแต่กรรมในวิภูฏะอัน ได้แก่เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ และในโลภียกุศลจิต ๑๗ รวมเจตนา ๒๙ จัดเป็นกรรม ๒๙ เท่านั้นเอง เว้นเจตนาในโลกุตตรกุศล ๔ คือเจตนาในมัคคจิต ๔

ที่เว้นเช่นนั้น ก็เพราะเจตนาในมัคคกรรม ๔ เป็นกรรมที่ตัดวิภูฏะ ตัดความเวียนว่ายตายเกิด จึงเหลือเจตนาที่เป็นตัวกรรมในวิภูฏะอันทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดเพียง ๒๙ เท่านั้น

ส่วนเจตนาในวิบากจิต ๓๖ ก็จัดเป็นกรรมไม่ได้ เพราะเจตนาในวิบากจิตนั้นเป็นผลของกรรม ไม่ใช่ตัวกรรม และเจตนาในกิริยาจิต ๒๐ ก็ไม่จัดเป็นกรรม เพราะเจตนาในกิริยาจิตนั้นเป็นจิตที่สักแต่ว่ากระทำไม่เป็นบุญเป็นบาป จึงไม่อาจก่อให้เกิดผลอย่างใดขึ้นมาได้ ดังนั้นจึงไม่จัดเป็นกรรม

กัมมจตุกกะ คือหมวดว่าด้วยกรรม ๔ นั้น ได้แก่กรรมใน ๔ หมวด คือ

๑. ชนกาทิกิจจ ว่าด้วยกิจของกรรม มีชนกกรรมเป็นต้น
๒. ปากทาน ว่าด้วยลำดับการให้ผลของกรรม

๓. ปากกาล ว่าด้วยกำหนดเวลาให้ผลของกรรม

๔. ปากฐาน ว่าด้วยฐานที่ทำให้เกิดผลของกรรม

ข้อสังเกต

ชนกาทิกิจจ ปากทาน และปากกาล รวม ๓ จำพวกนี้ เป็นการแสดงตาม
นัยพระสูตรตันตปิฎก อันเป็นการแสดงว่าโดยส่วนมากเป็นไปอย่างนั้น ไม่จำกัดลงไปแน่นอน
ว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นเสมอไป ในพระสูตรจึงมีการแสดงกรรมไว้เพียง ๑๒ ชนิด คือกรรมใน
หมวดที่ ๑-๒-๓ หมวดละ ๔ จึงรวมเป็น ๑๒ ส่วนจำพวกที่ ๔ คือ ปากฐาน เป็นการ
แสดงตามอภิธรรมนัยคือตามนัยแห่งพระอภิธรรมอันเป็นการแสดงว่าจะต้องเป็นไปตามหลักนั้น ๆ
เสมอไปอย่างแน่นอน ดังนั้นในอภิธรรมจึงมีการจำแนกกรรมเป็น ๑๖ อย่าง โดยแบ่งกรรม
เป็น ๔ หมวด หมวดละ ๔ จึงรวมเป็นกรรม ๑๖ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ชนกาทิกิจจ

กรรมนั้นเมื่อว่าโดยกิจหรือหน้าที่ของกรรมที่จะต้องกระทำอันเรียกว่า ชนกาทิกิจจ
นั้นก็จะมี ๔ อย่าง คือ

(๑) ชนกรรม กรรมที่ทำให้เกิด

(๒) อุปถัมภกรรม กรรมอุดหนุน หรือส่งเสริม

(๓) อุปปีฬกรรม กรรมที่เบียดเบียน

(๔) อุปฆาตกรรม กรรมที่ตัดรอน

พึงทราบอธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้

- ชนกรรม กรรมที่ทำให้เกิด เป็นกรรมที่มีหน้าที่ทำให้เกิดซึ่งวิบากจิตและ
กัมมชรูปทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล กล่าวคือ

ก. ทำให้เกิดวิบากจิตและกัมมชรูปในปฏิสนธิกาล ได้แก่ทำให้เกิดเป็นสัตว์
ดิรัจฉาน เป็นมนุษย์ เป็นเทวดาเป็นต้น ชนกรรมที่นำปฏิสนธินี้ส่วนมากต้องเป็นกรรมที่
ครอบงำ กล่าวคือ ถ้าเป็นอกุศลกรรมก็ต้องครอบงำแห่งกัมมบถ ถ้าเป็นกุศลกรรมก็ต้อง
ครอบงำของเจตนา

ข. ทำให้เกิดวิบากจิตและกัมมชรูปในปวัตติกาล ได้แก่ทำให้เกิด ตา หู จมูก และอวัยวะน้อยใหญ่ ตลอดจนการได้เห็น การได้ยิน เป็นต้น กรรมที่นำไปเกิดในปวัตติกาลนี้ จะเป็นกรรมที่ครอบงำแห่งกัมมบถหรือไม่ก็ตาม ย่อมให้ผลได้ทั้งนั้น

แม้วิมาน อันเป็นที่อยู่ของเทวดา ของพรหม หรือเครื่องทรมานสัตว์นรก ก็จัดเป็นกัมมปัจจุยตุชรูป ที่เกิดจากชนกกรรมด้วย

ชนกกรรมที่ทำให้เกิดวิบากจิต และกัมมชรูปนี้ ได้แก่อกุศลกรรม ๑๒ และโลกีย-กุศลกรรม ๑๗

- อุปถัมภกรรม กรรมอุดหนุนหรือกรรมส่งเสริม เป็นกรรมที่มีหน้าที่อุดหนุน หรือส่งเสริมกุศลกรรม และอกุศลกรรม

การอุดหนุนส่งเสริมนั้น พึงทราบว่ากรรมนี้ย่อมทำหน้าที่อุดหนุนส่งเสริมทั้งใน ทางดีและทางชั่วกล่าวคือ ในทางที่ดีก็ส่งเสริมให้กุศลกรรมส่งผลให้ดียิ่งขึ้น ในทางชั่วก็ส่งเสริม ให้อกุศลกรรมส่งผลให้เลวร้ายต่ำทรามมากลง

ลักษณะการอุดหนุนและส่งเสริมแห่งอุปถัมภกรรมนี้ กล่าวโดยสรุปมี ๓ ประการ คือ

(๑) ช่วยอุดหนุนส่งเสริมชนกกรรมที่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ให้มีโอกาสดังผล

(๒) ช่วยอุดหนุนส่งเสริมชนกกรรมที่กำลังให้ผลอยู่นั้น ให้มีกำลังในการให้ผล นั้นยิ่งขึ้น

(๓) ช่วยอุดหนุนรูปนามที่เป็นวิบากของชนกกรรมให้เจริญ และตั้งอยู่ได้นาน
อุปถัมภกรรมที่มีหน้าที่อุดหนุนส่งเสริมนี้ ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ และมหากุศล-กรรม ๘ กล่าวคืออกุศลกรรม ๑๒ ทำหน้าที่อุดหนุนส่งเสริมในทางชั่ว มหากุศลกรรม ๘ ทำหน้าที่อุดหนุนส่งเสริมในทางดี

ข้อสังเกต

สำหรับบทคัดลอกุศลกรรม ๕ นั้น มีหน้าที่เป็นชนกรรมนำไปปฏิสนธิเป็นพรหมบุคคลในพรหมภูมิแต่อย่างเดียวนั้น ไม่มีหน้าที่อุปถัมภ์คือ อุดหนุนส่งเสริมกรรมอื่น ๆ แต่อย่างใดเลย เมื่อมหัคคตกุศลกรรม ๕ ไม่มีโอกาสได้ส่งผลให้ปฏิสนธิแล้ว ก็เป็นอโหสิกรรมไป ไม่มีฐานะที่จะเป็นอุปถัมภ์กรรมได้

- อุปปีพกรรม กรรมที่เบียดเบียน เป็นกรรมที่มีหน้าที่เบียดเบียนกรรมอื่น ๆ และรูปนามที่เกิดจากกรรมอื่น ๆ นั้น มีความหมายเป็น ๒ นัย คือ

(๑) เป็นกรรมที่เบียดเบียนชนกรรมอื่น ๆ ที่มีสภาพตรงข้ามกับตน อันเรียกว่า กัมมันตรูปปีพกรรม กรรมเบียดเบียนชนกรรมฝ่ายตรงข้าม

(๒) เป็นกรรมที่เบียดเบียนรูปนามที่เกิดจากชนกรรมอื่น ๆ อันเรียกว่า กัมมนิพัตตขันธสันดานอุปปีพกรรม กรรมเบียดเบียนขันธสันดานที่เกิดจากกรรม

ลักษณะการเบียดเบียนแห่งอุปปีพกรรมนี้ กล่าวโดยสรุป มี ๓ ประการคือ

(๑) เบียดเบียนขัดขวางชนกรรม เพื่อไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผล

(๒) เบียดเบียนชนกรรมที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้ว ให้มีกำลังลดน้อยถอยลง ได้ผลไม่เต็มที่

(๓) เบียดเบียนผลที่ได้รับอยู่ คือรูปนามที่เกิดจากชนกรรมนั้น ให้เสื่อมถอยไม่ให้เจริญต่อไป หรือไม่ให้ตั้งอยู่ได้นาน

กล่าวอีกนัยหนึ่ง อุปปีพกรรมนี้ก็แค่อุปถัมภ์กรรมนั่นเอง คืออกุศลกรรม อุดหนุนส่งเสริมอกุศลกรรมให้มีกำลังกล้าแข็งขึ้นเพียงใด ก็ย่อมเป็นการเบียดเบียนกุศลกรรมนั้น ให้กุศลกรรมมีกำลังลดน้อยถอยลงเพียงนั้น กล่าวคือ อกุศลกรรมอุปถัมภ์อกุศลกรรมให้ ได้ส่งผล ก็เป็นการเบียดเบียนขัดขวางไม่ให้กุศลกรรมได้โอกาสส่งผลไปในตัว ดังนั้นองค์ธรรมของอุปปีพกรรมจึงได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ และมหากุศลกรรม ๘ เหมือนกับของอุปถัมภ์กรรม

ข้อสังเกต

สำหรับมหัคคตกุศลกรรม ๕ เป็นกรรมที่ไม่นับว่าเป็นอุปปีฬกรรม ไม่นับว่าเป็นกรรมที่เบียดเบียนขัดขวางอกุศลกรรม แต่จัดเป็นกรรมตัดรอนอกุศลกรรม คือจัดเป็นอุปฆาตกรรมเลยทีเดียว ไม่เพียงแต่เบียดเบียนเท่านั้น

- อุปฆาตกรรม กรรมที่ตัดรอน เป็นกรรมที่มีหน้าที่ตัดรอนกรรมอื่น ๆ และวิบากของกรรมอื่น ๆ ให้สิ้นลง เป็นการตัดให้ขาดให้หมดสิ้นไปโดยประการทั้งปวง

ลักษณะการตัดรอนแห่งอุปฆาตกรรมนี้ กล่าวโดยสรุปมี ๔ ประการ คือ

(๑) กุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนกุศลชนกกรรม และรูปนามที่เป็นกุศลวิบาก เช่นผู้เจริญสมถภาวนาจนถึงรูปาวจรปัญญาญาณกุศลเมื่อตายไปก็ไปบังเกิดเป็น จตุตถฌานพรหม ตัดรอนไม่ให้ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน มีโอกาสให้ผล

(๒) กุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนอกุศลชนกกรรม และรูปนามที่เป็นอกุศลวิบาก เช่นพระองค์ลูมิล มาคนเป็นจำนวนมากมาย นำที่จะต้องทนรกแน่นอน แต่เมื่อได้กลับใจมาเจริญภาวนาจนถึงอรหัตตมรรค อรหัตตผลด้วยอำนาจเพียง โสคาปัตติมคคจิต ก็เป็นกุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนอกุศลชนกกรรมเหล่านั้นได้หมดสิ้น ไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผลให้ไปตกนรกได้ตลอดไปเลย

(๓) กุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนอกุศลชนกกรรมและรูปนามที่เป็นอกุศลวิบาก เช่น เกิดเป็นแมวซึ่งเป็นอกุศลวิบากแล้วยังกลับมาถูกรถทับตายอีก การถูกรถทับก็เป็นอกุศลกรรมที่ตามมาทัน โดยทำหน้าที่เป็นอุปฆาตกรรม ทำให้รูปนามขาดไป

(๔) กุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนอกุศลชนกกรรม และรูปนามที่เป็นอกุศลวิบาก เช่นพระเทวทัตเป็นผู้ที่ได้มานอกิถุญา แต่ต่อมาได้กระทำโลहितดูปาทและสังฆเภทกรรมอีกด้วย อันเป็นอนันตริยกรรม ดังนั้นอนันตริยกรรมจึงเป็นอุปฆาตกรรม ตัดรอนมหัคคตกุศลกรรมเสียสิ้นเชิงจนต้องไปเกิดในนรก

อุปฆาตกรรม อันมีหน้าที่ตัดรอนกรรมอื่น ๆ ให้ขาดสะบั้นไปนั้นก็ได้ออกุศลกรรม ๑๒ และกุศลกรรมทั้ง ๒๑

๒. ปากทาน

กรรมนั้นเมื่อว่าโดยปากทาน คือลำดับการให้ผลของกรรมนั้นก็มิ ๔ อย่าง คือ

- (๑) ครุกรรม กรรมหนัก
- (๒) อาสันนกรรม กรรมที่กระทำใกล้ตาย
- (๓) อาจิณณกรรม กรรมที่กระทำเสมอเป็นเนืองนิจ
- (๔) กฏัตตกรรม กรรมเล็กน้อย

พึงทราบอธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้

- ครุกรรม กรรมที่หนัก หมายความว่า เป็นกรรมที่แรง เป็นกรรมที่มีกำลังมาก ต้องส่งให้ได้รับผลก่อนกรรมอื่น ๆ ทั้งนี้ กล่าวคือถ้าเป็นฝ่ายกุศลก็มีผลดี ให้คุณหนักมาก เป็นฝ่ายอกุศลก็มีผลชั่ว ให้โทษหนักมาก จนกรรมอื่น ไม่สามารถที่จะตัดขัดขวาง หรือ ยับยั้งได้ ครุกรรมเป็นต้องให้ผลก่อนกรรมอื่น ๆ และให้ผลในชาติที่ ๒ ถัดจากชาติที่ทำกรรม นั้นแน่นอน

กรรมที่จัดเป็นครุกรรมนี้ มีทั้งที่เป็นอกุศลครุกรรม และกุศลครุกรรม คือ

- (ก) ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจ นิยตมิจฉาทิฏฐิกรรม อันมี

อยู่ ๓ คือ

- (๑) นัตถิกทิฏฐิ เห็นว่าทำอะไรก็ตาม ผลที่ได้รับย่อมไม่มี
- (๒) อเหตุกทิฏฐิ เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายที่กำลังเป็นไปอยู่นั้น ไม่ได้อาศัยเนื่องกัน มาจากเหตุอย่างใด

(๓) อกิริยทิฏฐิ เห็นว่าการกระทำต่าง ๆ ของสัตว์ทั้งหลายนั้น ไม่เป็นบุญเป็นบาปอย่างใดเลย

(ข) โทสมูลจิต ๒ ที่เป็นปัญจानันตริยกรรม คือฆ่าบิดาฆ่ามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าถึงกับห้อพระโลหิต และทำสังฆเภท ซึ่งสังฆเภทกรรมนี้เป็นหนักกว่าเพื่อน เช่นถ้ามีผู้ทำปัญจानันตริยกรรมครบทั้ง ๕ อย่าง สังฆเภทกรรมจะเป็นผู้ส่งผลแก่ผู้นั้น ส่วนกรรมที่เหลืออีก ๔ ก็ทำหน้าที่สนับสนุนในการให้ผลของสังฆเภทกรรม

(ค) มหัคคตกุศลกรรม ๕ ฌานที่สูงมีคุณธรรมมากกว่าฌานต่ำ ฌานสูงจึงให้ผลเมื่อฌานสูงให้ผลแล้ว ฌานที่ต่ำกว่าก็หมดโอกาสที่จะให้ผล กลายเป็นอโหสิกรรมไป ไม่มีหน้าที่แม้แต่จะอุดหนุนส่งเสริมฌานที่สูงกว่าให้ผลนั้น

ข้อสังเกต

โลกุตรกรรม ๔ นั้น ก็เป็นกรรมเหมือนกัน แต่เป็นกรรมตัดวิภูษะไม่ส่งผลให้เกิดในภพในชาติต่อไปจึงไม่จัดเป็นกรรมในหมวดนี้ แต่กรรมในหมวดนี้หมายถึงเฉพาะกรรมที่ส่งผลให้เกิดในชาติที่ ๒ เท่านั้น

- อาสันนกรรม คือกรรมที่ได้กระทำในเวลาใกล้จะตายกระชั้นชิดกับเวลาตาย หมายความว่าในเวลาใกล้ตายได้กระทำให้สิ่งที่ดีสิ่งชั่ว หรือแม้แต่ระลึกถึงสิ่งที่ดี สิ่งชั่ว ก็เรียกว่าเป็นอาสันนกรรม มีอำนาจส่งให้ได้รับผลได้ทั้งนั้น และอาสันนกรรมนี้ก็มีทั้งที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม

กุศลอาสันนกรรม มีอำนาจส่งให้ได้รับผลที่เป็นสุคติ อกุศลอาสันนกรรมก็มีอำนาจส่งให้ได้รับผลที่เป็นทุคติ

อาสันนกรรมนี้จะส่งให้ได้รับผลก่อนตายในเมื่อไม่มีกรรมให้ผล กล่าวคือ บุคคลใดไม่เคยได้กระทำกรรมแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง มีแต่อาสันนกรรมนี้ อาสันนกรรมก็ให้ผลก่อนอาจินณกรรม และกฏัตตกรรม

อาสันนกรรมก็ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ (เว้นนิยตมิจฉาทิฎฐิ และ ปัญจानันตริยกรรม) และมหากุศลกรรม ๘

ข้อสังเกต

สำหรับมหัคคตกุศลกรรม ๕ ไม่จัดเข้าเป็นอาสังนกรรม เพราะเป็นครุกรรมแต่ฝ่ายเดียว

- อาจิณณกรรม กรรมที่กระทำเสมอเป็นเนืองนิจ กรรมที่ทำจนเคยชิน เป็น การสั่งสมไว้บ่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำทางกาย ทางวาจา หรือแม้แต่คิดทางใจ ทั้งทาง ที่เป็นกุศล และอกุศลไม่ว่าการกระทำเหล่านั้นจะเป็นอาชีพหรือไม่ก็ตาม ถ้าได้ทำอยู่เนือง ๆ ทำเป็นอาจิณแล้ว ก็นับว่าจะเป็นอาจิณกรรมนั้น

อาจิณณกรรมนี้ ตามปกติก็ให้ผลในปวัตติกาล เว้นแต่เมื่อบุคคลผู้ใกล้จะตายไม่ เคยได้กระทำครุกรรม และไม่มีอาสังนกรรม อาจิณณกรรมนี้จึงจะส่งให้ได้รับผลในชาติที่ ๒ ไปเกิดในภพในชาตินั้น ๆ ตามควรแก่กรรมของตน

กรรมที่กระทำเสมอ ๆ คืออาจิณณกรรมนี้ ได้แก่อกุศลกรรม ๑๒ และมหากุศลกรรม ๘ ๒ ประการคือ

(๑) หมายถึงกรรมที่กระทำในภพนี้ เช่นกระทำอกุศลกรรมไม่ครบองค์แห่ง กัมมบถ หรือทำกุศลกรรมไม่ครบองค์แห่งเจตนา จึงไม่เข้าถึงความเป็นครุกรรม อาสังนกรรม หรืออาจิณณกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง

(๒) หมายถึงกรรมที่ได้กระทำมาแล้วในภพก่อน ๆ อันได้แก่ อปฺราปฺริย- เวทนียกรรม อันคอยติดตามจะให้ผลอยู่

เมื่อกรรมทั้ง ๓ ข้างต้น คือ ครุกรรม อาสังนกรรมและอาจิณณกรรม ไม่มีที่จะ ให้ผลแล้ว กุฎตตากรมนี้จึงจะเป็นผู้ให้ผลคือให้ปฏิสนธิในภพในชาติต่าง ๆ ตามกรรมของตน

พึงเข้าใจว่าสัตว์ทั้งหลายที่จะไม่มีกุฎตตากรมนี้หาไม่มีเสีย ใคร ๆ ที่ยังมีกิเลสอยู่ก็ ต้องมีกุฎตตากรมด้วยกันทั้งนั้น

กตตตากรมนี้ ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศลกรรม ๘

๓. ปากกาล

กรรมนั้นเมื่อว่าโดย ปากกาล คือ กำหนดเวลาให้ผลของกรรม กล่าวคือ กรรมต่าง ๆ ที่ได้กระทำนั้นจะสนองผลให้เมื่อใด จะเป็นชาตินี้ ชาติหน้า หรือชาติต่อ ๆ ไป ซึ่งกาลที่กรรมจะให้ผลนั้น จำแนกเป็น ๔ อย่างคือ

(๑) ทัฏฐธรรมเวทียกรรม กรรมให้ผลในชาติปัจจุบัน

(๒) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติที่ ๒

(๓) อปรายปริยเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติที่ ๓ เป็นต้นไป

(๔) อโหสิกรรม

พึงทราบอธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้

- ทัฏฐธรรมเวทียกรรม กรรมให้ผลในชาติปัจจุบัน เป็นกรรมที่สนองผลในชาตินี้ หมายความว่า กรรมนั้นจะต้องส่งผลแก่ผู้กระทำในชาตินี้ หรือผู้กระทำกรรมนี้จะต้องได้เสวยผลกรรมประจักษ์แก่ตนในชาตินี้

การได้เสวยผลของกรรมประจักษ์แก่ตนในภพนี้ในชาติปัจจุบัน ก็ด้วยกรรมที่ได้กระทำในภพนี้นั้นแหละให้ผลในปวัตติกาลในชาตินี้นั่นเอง ไม่ติดตามข้ามภพข้ามชาติไปให้ผลในชาติที่ ๒ หรือชาติต่อ ๆ ไปได้อีก

เมื่อได้กระทำกรรมลงไปแล้ว และได้ผลภายใน ๗ วัน เรียกว่า ปริปักกทัฏฐธรรม-เวทนียกรรม (กรรมแก่มาก) แต่ถ้าได้ผลภายหลัง ๗ วันไปแล้วเรียกว่า อปริปักกทัฏฐธรรม-เวทนียกรรม (กรรมไม่แก่มาก)

มีเรื่องเล่าว่า มหาอุคคตะ ได้ถวายภัตตาหารแก่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าและนายปุลณะกับภริยาซึ่งเป็นคนยากจน ได้ถวายภัตตาหารแก่พระสารีบุตร ได้รับผลกรรมในปัจจุบัน คือได้เป็นเศรษฐีภายใน ๗ วัน

พระเทวทัตที่กระทำโลหิตุปบาท กระทำสังฆเภทกรรมก็ดี นันทมาณพที่ทำ

ลายพระอุบลวันฉัตรผู้เป็นพระอรหันต์ที่ดี โภกติกพรหมณ์ที่บริภาษพระอัครสาวก ทั้ง ๒ ก็ดี ต่างก็ถูกแผ่นดินสูบ เหล่านี้ นับเป็นปรีปกกติกุศลธรรมเวทียกรรมทั้งนั้น

ส่วน อปรีปกกติกุศลธรรมเวทียกรรมนั้น ทางกุศลก็ได้รับผลคือเกียรติคุณแพรวหลาย มีบุญญาภิหาร และได้รับความยกย่องสรรเสริญ ในทางอกุศลก็ให้ผลตรงกันข้าม มีให้ได้รับคำตำหนิติเตียนเป็นต้น

การกระทำที่จะจัดเป็นปรีปกกติกุศลธรรมเวทียกรรมนั้น ต้องพร้อมด้วยสัมปทา ทั้ง ๔ คือ

๑. เจตนาสัมปทา มีเจตนาอันแรงกล้ายิ่งในการทำกุศลนั้น
๒. ปัจจัยสัมปทา ปัจจัยที่ทำกุศลนั้น ได้มาด้วยความบริสุทธิ์
๓. วัตถุสัมปทา บุคคลผู้รับทานนั้นเป็นพระอนาคามีหรือพระอรหันต์
๔. ฌณาติเรกสัมปทา พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ผู้รับทานนั้น ถึงพร้อม

ด้วยคุณอันพิเศษคือพึงออกจากนิโรธสมาบัติใหม่ ๆ

ติกุศลธรรมเวทียกรรมนี้ ได้แก่เจตนาในอกุศลชวณกรรม หรืออกุศลชวณกรรมดวงที่ ๑ ในชวณะ ๗ ดวง ของแต่ละวิถี แต่ถ้าเจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๑ ไม่มีโอกาสให้ผลแล้ว ก็เป็นอโหสิกรรมไป แต่เป็นหน้าที่ของเจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๗ จะให้ผลในชาติที่ ๒ หรือเป็นหน้าที่ของเจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ จะให้ผลให้ชาติที่ ๓ เป็นต้นไป

- อุปัชชเวทียกรรม กรรมให้ผลในชาติที่ ๒ เป็นกรรมที่สนองผลในชาติที่ ๒

หมายความว่ากรรมนี้จะส่งผลแก่ผู้กระทำในชาติที่ ๒ ถัดจากชาติที่ทำกรรมนี้ หรือผู้ที่ทำกรรมนี้จะต้องได้เสวยผลกรรมนั้นในชาติที่ ๒

เมื่อชาตินี้ได้กระทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ จะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม ก็ตาม เจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๑ ไม่มีโอกาสที่จะให้ผลในปวัตติกาลในชาตินี้ด้วย จึงเป็นอำนาจหน้าที่ของเจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๗ ที่จะส่งผลให้ได้รับในชาติที่ ๒ ทั้งในปฏิสนธิ-

กาล และในปวัตติกาลด้วย ในปฏิสนธิกาลก็ให้ไปเกิดเป็นสุคติบุคคล หรือทุคติบุคคล ในปวัตติกาล (ในชาติที่ ๒ นั้น) ก็ได้ให้เสวยสุข หรือทุกข์ ตามควรแก่กรรมที่ได้กระทำนั้น

อุปปรายเวทนิยกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติที่ ๑ เป็นต้นไป หมายความว่า กรรมนี้จะส่งผลแก่ผู้กระทำในชาติที่ ๑ ถัดจากชาตินี้ เป็นต้นไป หรือผู้กระทำกรรมนี้จะต้องได้เสวยผลกรรมนั้นในภพอื่น ๆ ชาติอื่น ๆ ก็ไม่ใช่ชาตินี้และไม่ใช่ชาติที่ ๒

เมื่อชาตินี้ได้กระทำกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมไว้แล้ว อำนาจของเจตนากรรมนั้น ในขณะดวงที่ ๑ ไม่มีโอกาสให้ผลในปวัตติกาลในชาตินี้ ทั้งเจตนากรรมในขณะดวงที่ ๑ ก็ไม่มีโอกาสให้ผลในชาติที่ ๒ ด้วยแล้ว เจตนากรรมในขณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ ย่อมมีอำนาจติดตามคอยหาโอกาสให้ผลในชาติที่ ๑ และชาติต่อ ๆ ไป จนกว่าผู้นั้นจะเข้าสู่พระนิพพาน

ขณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ รวมขณะ ๕ ดวง แต่ละวิธีนี้ ถ้าดวงใดดวงหนึ่งให้ผลปฏิสนธิไปแล้ว ขณะอีก ๔ ดวงในวิธีเดียวกันนั้นจะให้ปฏิสนธิอีก ๔ ภพ ๔ ชาตินั้นไม่ได้ แต่ว่ามีอำนาจให้ผลในปวัตติกาลในชาตินั้นได้ กล่าวคือในขณะ ๕ ดวงในวิธีหนึ่งนั้นให้ผลเป็นปฏิสนธิได้ดวงเดียว จะเป็นดวงหนึ่งดวงใดก็ตาม ที่เหลืออีก ๔ ดวง ให้ผลในทางสนับสนุนเบียดเบียน หรือตัดรอนปฏิสนธิสัตว์นั้นได้

- อโหสิกรรม เป็นกรรมที่ไม่ให้ผล ไม่สนองผล เลิกให้ผล หมายความว่า เป็นกรรมที่ไม่สามารถจะอำนาจผลได้ ทั้งนี้เนื่องจากเหตุหลายประการ คือ

- กรรมนั้นได้ให้ผลแล้ว
- กรรมนั้นไม่ก่อให้เกิดผล
- กรรมนั้นไม่มีผู้รับผล

เมื่อเป็นเช่นนี้ กรรมนั้นจึงได้ชื่อว่า อโหสิกรรม

(ก) อโหสิกรรม นาโหสิกรรมวิปาโก ได้แก่กรรมที่ได้ให้ผลแล้ว เช่น ได้ตกรรกลงไปแล้ว หรือได้ไปเกิดในภูมิสวรรค์นั้น ๆ แล้ว กรรมนั้นก็ เป็นอโหสิกรรมไป ข้อนี้หมายถึง

อดีต คือการทำความหลายอย่างแต่มีผลเสมอกัน เมื่อกรรมอย่างหนึ่งได้ให้ผลแล้ว กรรมอย่างอื่นก็ไม่ให้ผล

อนึ่ง กรรมอันเล็กน้อย ย่อมเข้ากับกรรมใหญ่ได้ กรรมใหญ่ก็รับไปเสีย กรรมเล็กน้อยนั้นก็เลิกให้ผล ไม่ต้องให้ผล เช่น ได้ตติยฌานกุศลกรรม ตติยฌานวิบากก็เป็นผู้รับผล ปฐมฌานกุศลกรรม ตติยฌานกุศลกรรม อันเป็นกรรมเล็กน้อยกว่า ก็เป็นอันไม่ต้องให้ผล จึงเป็นอโหสิกรรมไป กล่าวคือ ปฐมฌานวิบาก ตติยฌานวิบากไม่เกิดขึ้น

(ข) อโหสิกรรมมี นตฺถิกมฺมวิปาโก ได้แก่กรรมที่ไม่ก่อให้เกิดผล เช่น กิริยาจิต แม้จะกระทำสักเท่าใดก็ตาม ก็เป็นกิริยาไปหมด ไม่เกิดวิบาก ไม่ก่อให้เกิดผลเลย จึงเป็นอโหสิกรรมไป ข้อนี้หมายถึงปัจจุบัน คือการทำความดีของพระอรหันต์

(ค) อโหสิกรรมมี นวภวสุตฺติ กมฺมวิปาโก ได้แก่ผลกรรมในชาติอนาคตไม่มีแล้ว เช่น องคฺลิมาลพฺภคนเป็นต้น ผลของกรรมที่พำมณฺษย์นั้นไม่ส่งผลได้ เพราะต่อมาได้เป็นพระอรหันต์แล้ว ไม่มีภพ ไม่มีชาติ คือไม่ต้องเกิดอีกแล้ว กรรมนั้นก็ไม่มีผู้รับสนอง จึงเป็นอโหสิกรรมไป ข้อนี้หมายถึงอนาคต คือกรรมที่ทำไว้ในชาตินี้จักไม่ให้ผลในอนาคต เพราะในชาติอนาคตนั้นไม่มีผู้จะรับผลกรรมนั้นแล้ว

กรรมนั้นเมื่อว่าโดย ปากฐาน คือที่ตั้งแห่งวิบากจิต อันเกิดจากกุศลกรรม และ อกุศลกรรมจำแนกออกเป็น ๔ อย่าง คือ

- (๑) ที่ตั้งแห่งวิบากจิต อันเกิดจาก อกุศลกรรม
- (๒) ที่ตั้งแห่งวิบากจิต อันเกิดจาก กามาวจรกุศลกรรม
- (๓) ที่ตั้งแห่งวิบากจิต อันเกิดจาก รูปาวจรกุศลกรรม
- (๔) ที่ตั้งแห่งวิบากจิต อันเกิดจาก อรูปาวจรกุศลกรรม

ก่อนที่จะกล่าวถึงฐานแห่งวิบากจิต อันเกิดจากกรรม ๔ อย่างดังกล่าวนี้ จะได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นแห่งอกุศลกรรม และกุศลกรรมก่อน

บทที่ ๒

การเกิดขึ้นแห่งอกุศลกรรม

การเกิดขึ้นแห่งอกุศลกรรมนั้น เมื่อกล่าวโดยจิตอุปาทะ ก็มี ๑๒ คือ อกุศลจิต ๑๒ ดวง อันได้แก่ โลกมุลจิต ๘ โทสมุลจิต ๒ และโมหมุลจิต ๒

เมื่อกล่าวโดยกรรมทวาร ก็มี ๓ คือกระทำทางกายทวาร อันได้แก่กายวิญญูตติ ก็เรียกว่ากายกรรม หรือกายทุจริต, กระทำทางวจีทวาร, อันได้แก่จิวัญญูตติ ก็เรียกว่าวจีกรรมหรือวจีทุจริต และกระทำทางมโนทวาร ก็เรียกว่ามโนกรรม หรือมโนทุจริต

เมื่อกล่าวโดย กรรมบถ ทางของการกระทำแล้วก็มี ๑๐ เรียกว่า อกุศบกรรมบถ ๑๐ หรือทุจริต ๑๐ อันได้แก่ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ คือ

๑. ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์

กายกรรม ๓: ๒. อทินนาทาน การลักทรัพย์

๓. กามสุมิฉาจาร การล่วงประเวณี

๔. มุสาวาท พูดปด

วจีกรรม ๔: ๕. ปิสุณาวาท พูดส่อเสียด

๖. ผรุสวาท พูดคำหยาบ

๗. สัมผัปปลาป พูดจาเพื่อเจ้าไร้อารยะ

๘. อภิขณา พง์เล็งอยากได้ของเขา

มโนกรรม ๓: ๙. พยาบาท คือปองร้ายเขา

๑๐. มิจฉาทิฎฐิ มีความเห็นผิด

อกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือทุจริต ๑๐ อันได้แก่ กายกรรม ๓ หรือกายทุจริต ๓, วจีกรรม ๔ หรือวจีทุจริต ๔ และมโนกรรม ๓ หรือมโนทุจริต ๓ นี้ สำหรับกายทุจริต ๓,

วชิทุจริต ๔ รวมเรียกว่าทุจริต ๗ นั้น ถ้าหากว่า กายประโยค และวชิประโยคแล้ว ก็นับว่า ยังไม่ล่วงกรรมบถ ส่วนมโนทุจริต ๓ นั้น เพียงแต่นึกแต่คิดเท่านั้น ก็เป็นอันล่วงกรรมบถ แล้ว

กรรมใดที่ถึงกับล่วงกรรมบถ กรรมนั้นก็สามารส่งผลให้เป็นปฏิสนธิได้ แต่ถ้าไม่ถึงกับล่วงกรรมบถ ก็เพียงแต่ให้ผลในปวัตติกาลเท่านั้น

กระทำการใดๆก็จะนับว่าล่วงกรรมบถนั้น ต้องพิจารณาว่าการกระทำนั้นครบองค์แห่งกรรมบถหรือไม่

องค์และประโยคของอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น มีดังนี้

๑. ปาณาติบาต มีองค์ ๕

- ปาโณ สัตว์นั้นมีชีวิต
- ปาณสญญิตา รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต
- วรทกจิตตํ จิตคิดจะฆ่า
- อุปกุกโม ทำความเพียรเพื่อฆ่า
- เตนมรณํ สัตว์ตายเพราะความเพียรนั้น

ประโยค คือ ความเพียรพยายามในการกระทำปาณาติบาตนั้นมี ๖

- สาหตุกิปโยค สังหารด้วยตนเอง
- อาณตุกิปโยค ใช้ผู้อื่นหรือใช้วาจาสังหาร
- นิสุสกุคิปโยค ใช้อาวุธสังหาร
- ถาวรปโยค สังหารด้วยหลุมพราง
- วิหุขมยปโยค สังหารด้วยวิชาคุณ
- อิทุหิมยปโยค สังหารด้วยฤทธิ์

๒. อทินนาทาน มีองค์ ๕

- ปรปิกุคหิตํ ทรัพย์สินของผู้อื่น

- ปรปักษ์หิตสณฺญิตา รู้ว่าเป็นของผู้อื่น
- เถยยจิตฺตํ จิตฺตํจะลัก
- อุปฺกโม เพียรเพื่อลัก
- เตนฺหรณฺํ ได้ทรัพย์มาสำเร็จเพราะความเพียรนั้น

ประโยชน์ของอินนาทานมี ๖

๑. สาหตฺถิกปโยค ลักด้วยตนเอง
๒. อาณตฺถิกปโยค ใช้ผู้อื่นลัก
๓. นิสฺสํกฺกปโยค ลักโดยใช้อาวุธ
๔. ฉารปโยค ลักโดยใช้เครื่องมือไม่ให้จำหน้าได้
๕. วิชฺขามยปโยค ลักโดยใช้วิชาคุณ เช่นสะกดให้เจ้าของหลับ
๖. อิทฺธิมยปโยค ลักด้วยฤทธิ์ด้วยเดช เช่นดำดิ่งไปลัก

๓. กามสุมิจฺฉาจาร มืองค์ ๔

- อคมนิยวตฺถุ วัตถุที่ไม่ควรไป
- ตสฺมี เสวนจิตฺตํ จิตฺตํจะเสพ
- เสวนปโยโค เพียรจะเสพ
- มกฺเคนมกฺคปฺปฏิปตฺติ อธิวาสนํ พอใจทำมรรคให้ล่วงมรรค

ประโยชน์ของกามสุมิจฉาจารมีอย่างเดียวคือ สาหตฺถิกปโยค คือ กระทำเองด้วยความเพียรเพื่อได้เสพรสตามคุณ

๔. มุสาวาทมืองค์ ๔

- อตฺถวตฺถุ เรื่องไม่จริง (วัตถุเทียม)
- วิสฺวาทนจิตฺตา จิตฺตํจะมุสา
- ปโยโค ประกอบความเพียร
- ปรสฺส ตทตฺถวิขานนํ ผู้ฟังเชื่อตามที่กล่าวนั้น

ประกอบของมธุสวาท มี ๓

- สาเหตุกปโยค กล่าวเอง
- อาณตติกปโยค ให้ผู้อื่นกล่าว
- ฉวรูปโยค กล่าวโดยลายลักษณ์อักษร

๕. ปีสุนาวาท มีองค์ ๔

- ภินุทิตพุโผ มีหมู่คณะที่ฟังแตกต่างกัน
- เกทปุเรกษาโร प्रารณนาจะให้แตกต่างกัน
- ปโยโค เพียรพยายามให้แตกต่างกัน
- ตทตตุถวิฆานัน หมู่คณะนั้นปักใจเชื่อ

ประโยค ของปีสุนาวาทนี้มีอย่างเดียวกับเท่านั้น ได้แก่ สาเหตุกปโยค คือ กล่าวเอง

ทำเอง

ที่ว่ากล่าวเอง หมายถึงสั้นวาจาหรือเปล่งวาจาเป็นวจีทวาร เรียกว่า วจีประโยค ส่วนทำเอง หมายถึงการใช้กิริยาอาการบู้ยบู้ให้รู้โดยไม่ต้องออกเสียงพูดที่เป็นกายทวาร เรียกว่ากายประโยค

๖. ผรุสวาท มีองค์ ๓

- อุกุโกสิตพุโผ มีผู้อื่นที่จะฟังคำ
- กุปรจิตต มิจิต โกรธเคือง
- อุกุโกสนา กล่าวคำหยาบ คำบริภาษ

ประโยคของผรุสวาทนี้มีอย่างเดียวกันเหมือนกัน คือ สาเหตุกปโยค กล่าวเอง ทำเอง เป็นได้ทั้งวจีประโยค และกายประโยค ทำนองเดียวกับ ปีสุนาวาท

๗. สัมผัสปลาลป มีองค์ ๒

- นิรตตุถกถาปุเรกษารตา มุ่งกล่าวคำที่ไร้แก่นสาร ไม่มีประโยชน์
- กถัน กล่าวคำที่ไม่มีประโยชน์นั้น

ประโยคของสัมผัสปลาลป ก็มีทำนองเดียวกันกับปีสุนาวาทและผรุสวาท

๘. อภิขณา มืองค์ ๒

- ปรกณฺฑํ ทรพฺยํของผู้อื่น
 - อตฺตโน ปริณามนํ มีความเพ่งเล็งให้ได้มาเป็นของตน
- ประโยชน์ของอภิขณา คือ สาเหตุกปโยค คิดเองนึกเอง

๙. พยาบาท มืองค์ ๒

- ปรสตุโต มีสัตว์อื่นเพื่อทำลาย
 - วินาสจินฺดา มีจิตคิดทำลายเพื่อให้สัตว์นั้นประสบความพินาศ
- ประโยชน์ของพยาบาท คือ สาเหตุกปโยค

๑๐. มิจฉาทิฏฐิ มืองค์ ๒

- วตฺตโน วิปริตฺตา ตังมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ผิด
 - ตถา ภาวเณ อุปลฺลันํ เชื่อและยินดีพอใจในอารมณ์นั้น
- ประโยชน์ของมิจฉาทิฏฐิ คือ สาเหตุกปโยค

ข้อสังเกต

การดื่มสุราเมรัย ไม่ได้จัดเป็นกุศลกรรมบถโดยเฉพาะ แต่สงเคราะห์เข้าใน
กามสุขุมิจฉาจาร เพราะเป็นความประพฤติดิถีในกามคุณ คือ รสอารมณ์เหมือนกัน องค์
ของสุรามิ ๔

- มทนียํ เป็นน้ำเมา
- ปาตุกมฺมุขตวจิตฺตํ มีเจตนาจะดื่ม
- ตชฺชชฺชจ กระทำการดื่ม
- ปิตตฺตจ ปวิสติ น้ำเมานั้นล่องลำคอกลงไป

หมายเหตุ

เฉพาะอกุศลกรรมบถข้อ ๑๐ คือ มิจฉาทิฏฐินั้น มีความหมายดังนี้ ธรรมชาติใด
ที่มีความเห็นวิปริตอันผิดไปจากความเป็นจริง หรือจากทำนองคลองธรรม นั้นแหละชื่อว่า
มิจฉาทิฏฐิ องค์ธรรมได้แก่ทิฏฐิเจตสิก

มิจฉาทิฎฐินั้นมีอยู่หลายประเภท เช่น

๑. ตักกายทิฎฐิ ๒๐ มีความยึดมั่นในขั้น ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งว่าเป็นตัวเป็นตน เป็นเขา เป็นเรา

๒. มิจฉาทิฎฐิ ๖๒ (ดูในสภาวะธรรมพื้นฐานตอน ๑ บทที่ ๘)

๓. นียตมิจฉาทิฎฐิ ๓ (ดูในสภาวะธรรมพื้นฐานตอน ๑ บทที่ ๘ ด้วย)

สำหรับมิจฉาทิฎฐิที่กล่าวในมโนกรรมอันเป็นอกุศลเป็นทุจริตนี้ หมายเอาเฉพาะ นิตยมิจฉาทิฎฐิ ทั้ง ๓ ที่สำเร็จเป็นกรรมบถ คือ

๑. อเหตุกทิฎฐิ มีความเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายที่กำลังเป็นไปอยู่นั้น ไม่ได้อาศัย เหตุไม่เนื่องมาจากเหตุแต่อย่างใด

๒. นัตถิกทิฎฐิ มีความเห็นว่า การกระทำอะไร ๆ ก็ตาม ผลที่จะได้รับนั้นย่อม ไม่มี

๓. อกริยทิฎฐิ มีความเห็นว่า การที่สัตว์ทั้งหลายกระทำกิจการต่าง ๆ นั้น ไม่สำเร็จเป็นบุญ หรือเป็นบาปแต่อย่างใดเลย

มิจฉาทิฎฐิ ๖๒ จำแนกเป็นสาขาใหญ่ ๒ สาขา คือ ปุพพันตกัปปีกทิฎฐิ ๑ และ อปรันตกัปปีกทิฎฐิ ๑

ปุพพันตกัปปีกทิฎฐิ ไม่เชื่อเหตุในอดีตมี ๑๘ คือ

๑. สัสตทิฎฐิ ๔ เห็นว่าอตฺตาและโลกเที่ยง

๒. เอกัจจสัสสตเอกัจจจอสัสสตทิฎฐิ ๔ เห็นว่า อตฺตา และโลกบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง

๓. อันตานันทตทิฎฐิ ๔ เห็นว่าโลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด

๔. อมราวิกเขปิกทิฎฐิ ๔ ความเห็นซัดส่าย ไม่ตายตัว จะว่าใช่ก็ไม่เชิงจะว่า ไม่ใช่ก็ไม่เชิง

๕. อริจสมุปปนิทกทิกฺขณิ ๒ เห็นว่าอตฺตา และ โลกเกิดขึ้นลอย ๆ ไม่มีเหตุ (อเหตุกทิกฺขณิ)

อปฺริณตกัปปิกทิกฺขณิ ไม่เชื่อผลในอนาคต มี ๔๔ คือ

๑. สัตฺตญฺญิวาททิกฺขณิ ๑๖ เห็นว่าอตฺตาไม่เสื่อมสลาย ตายแล้วมีสัตฺตญฺญา

๒. อสัตฺตญฺญิวาททิกฺขณิ ๘ เห็นว่าอตฺตาไม่เสื่อมสลาย ตายแล้วไม่มีสัตฺตญฺญา

๓. เนวสัตฺตญฺญินาสัตฺตญฺญิวาททิกฺขณิ เห็นว่าอตฺตาไม่เสื่อมสลายเมื่อตายแล้วมีสัตฺตญฺญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัตฺตญฺญาก็ไม่เชิง

๔. อุจฺเจททิกฺขณิ ๗ เห็นว่าตายแล้วสูญ (นัตถิกทิกฺขณิ)

๕. ทิกฺขณธัมมนิพพานวาททิกฺขณิ ๕ เห็นว่าพระนิพพานมีในปัจจุบัน (คือ ๑. ว่า กามคุณ ๕ เป็นพระนิพพาน ๒. ว่าปฐมฌาน, ๓. ว่าทุติยฌาน, ๔. ว่าตติยฌาน, ๕. ว่าจตุตถฌาน เป็นพระนิพพาน)

สักกายทิกฺขณิ ๒๐

รูปํ อตฺตโต สมฺนุप्ปสฺสติ เห็นรูปโดยเป็นคน

รูปวณฺโถ อตฺตานิ สมฺนุप्ปสฺสติ เห็นตนมีรูป

อตฺตนิ รูปํ สมฺนุप्ปสฺสติ เห็นรูปในตน

รูปสฺมี อตฺตานิ สมฺนุप्ปสฺสติ เห็นตนในรูป

เวทนี อตฺตโต สมฺนุप्ปสฺสติ เห็นเวทนาโดยเป็นคน

เวทนาวันฺโถ อตฺตานิ สมฺนุप्ปสฺสติ เห็นตนมีเวทนา

อตฺตนิ เวทนี สมฺนุप्ปสฺสติ เห็นเวทนาในตน

เวทนาย อตฺตานิ สมฺนุप्ปสฺสติ เห็นตนในเวทนา

สยญฺญํ อตฺตโต สมฺนุप्ปสฺสติ เห็นสัตฺตญฺญาโดยเป็นคน

สยญฺญวณฺโถ อตฺตานิ สมฺนุप्ปสฺสติ เห็นตนมีสัตฺตญฺญา

อตุคณิ สณญั สมนุปฺปสุตติ เห็นสัญญาในตน
สณญาย อตุคณั สมนุปฺปสุตติ เห็นตนในสัญญา
สขฺขารอ อตุคโต สมนุปฺปสุตติ เห็นสังขารทั้งหลายโดยเป็นตน
สขฺขารวณฺติ อตุคณั สมนุปฺปสุตติ เห็นตนมีสังขาร
อตุคณิ สขฺขารอ สมนุปฺปสุตติ เห็นสังขารทั้งหลายในตน
สขฺขารอสู อตุคณั สมนุปฺปสุตติ เห็นตนในสังขารทั้งหลาย
วิญญานั อตุคโต สมนุปฺปสุตติ เห็นวิญญานโดยตนเอง
วิญญานวณฺติ อตุคณั สมนุปฺปสุตติ เห็นตนมีวิญญาน
อตุคณิ วิญญานั สมนุปฺปสุตติ เห็นวิญญานในตน
วิญญานสูมี อตุคณั สมนุปฺปสุตติ เห็นตนในวิญญาน

ผลกุศลกรรมมถ ๑๐ ในปวัตติกาล

ผลในปวัตติกาลของปาณาติบาต มี ๕ ประการ คือ

๑. ทูพพลภาพ
๒. รูปร่างไม่งาม
๓. กำลัฅกายอ่อนแอ
๔. กำลัฅกายเฉื่อยชากำลัฅปัญญาไม่ว่องไว
๕. เป็นคนขลาด
๖. ฆมาตนเอง หรือถูกฆมา
๗. โรคภัยเบียดเบียน
๘. ความพินาศของบริวาร
๙. อายุสั้น

ผลในปวัตติกาลของอทินนาทานมี ๖ ประการคือ

๑. คั้อยทรัพย์
๒. ยากจน
๓. อดอยาก
๔. ไม่ได้สิ่งทีตนปรารถนา

๕. พินาศในการค้า

๖. ทรัพย์พินาศเพราะอัคคีภัย อุทกภัย ราชภัย โจรภัย เป็นต้น

ผลในปวัตติกาลของ กามสุมิจณาจาร มี ๑๑ ประการ คือ

๑. มีผู้เกลียดชังมาก
๒. มีผู้ปองร้ายมาก
๓. ขัดสนทรัพย์
๔. ยากจนอดอยาก
๕. เป็นหญิง
๖. เป็นกระเทย
๗. เป็นชายในตระกูลต่ำ
๘. ได้รับความอับอายเป็นอาจิน
๙. ร่างกายไม่สมประกอบ
๑๐. มากไปด้วยความวิตกห่วงใย
๑๑. พลัดพรากจากผู้ที่ตนรัก

ผลในปวัตติกาลของ มุสาวาท มี ๘ ประการ คือ

๑. พุดไม่ซัด
๒. ฟันไม่เป็นระเบียบ
๓. ปากเหม็นมาก
๔. ไอตัวร้อนจัด
๕. ตาไม่อยู่ในระดับปกติ
๖. กล่าววาจาด้วยปลายลิ้นและปลายปาก
๗. ทำทางไม่สง่าผ่าเผย
๘. จิตไม่เที่ยงคล้ายวิกัลจริต

ผลในปวัตติกาลของ ปีสุณาวาท มี ๔ ประการ คือ

๑. ตำหนิดตนเอง
๒. มักจะถูกล้อโดยไม่มีความจริง
๓. ถูกบัณฑิตตำหนิติเตียน
๔. แดกมิตรสหาย

ผลในปวัตติกาลของ พรุสสวาท มี ๔ ประการ คือ

๑. พินาศในทรัพย์
๒. ได้ยินเสียงเกิดไม่พอใจ
๓. มีกายและวาจาหยาบ
๔. ตายด้วยอาการงงวย

ผลในปวัตติกาลของ สัมผัสปลาป มี ๔ ประการ คือ

๑. เป็นอหัมมวามบุคคล
๒. ไม่มีผู้เลื่อมใสในคำพูดของตน
๓. ไม่มีอำนาจ
๔. จิตไม่เที่ยง คือวิกลจริต

ผลในปวัตติกาลของ อภิขมา มี ๔ ประการ คือ

๑. เสื่อมในทรัพย์และคุณงามความดี
๒. ปฏิสนธิในตระกูลต่ำ
๓. มักได้รับคำติเตียน
๔. ชัดสนในลาภสักการะ

ผลในประวัติศาสตร์ของ พยาบาท มี ๔ ประการ

๑. มีรูปพราม
๒. มีโรคภัยเบียดเบียน
๓. อายุสั้น
๔. ตายโดยถูกประทุษร้าย

ผลในประวัติศาสตร์ของ มิจฉาทิฎฐิมิ ๔ ประการ คือ

๑. ห้างไกลรัศมีแห่งพระธรรม
๒. มีปัญญาพราม
๓. ปฏิสนธิในพวกคนป่าที่ไม่รู้อะไร
๔. เป็นผู้มิฐานะไม่เทียมคน

ผลในประวัติศาสตร์ของ การเสพสุราเมรัย มี ๖ ประการ คือ

๑. ทรัพย์ถูกทำลาย
๒. เกิดวาทบาดหมาง
๓. เป็นบ่อเกิดของโรค
๔. เสื่อมเกียรติ
๕. หมคยางอาย
๖. ปัญญาเสื่อมถอย

บบที่ ๓

ก. การเกิดขึ้นของกามาวจรกุศลกรรม

การเกิดขึ้นของกามาวจรกุศลกรรมนั้น เมื่อกล่าวโดย จิตอุปาทะก็มี ๘ คือ
มหากุศลจิต ๘ ดวง

เมื่อกล่าวโดย กรรมทวาร ก็มี ๓ คือ

กระทำทางกายทวาร ได้แก่กายวิญญัตติ ที่เรียกว่า กายกรรมหรือกายสุจริต มี ๓
ประการ

การกระทำทางจิตทวาร ได้แก่จิตวิญญัตติ ที่เรียกว่า จิตกรรม หรือจิตสุจริต
มี ๔ ประการ

การกระทำทางมโนทวาร ที่เรียกว่า มโนกรรม หรือมโนสุจริต มี ๓ ประการ
รวมเป็นสุจริต ๑๐ ประการ

กายกรรม หรือกายสุจริต ก็ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑, เว้นจากการลักทรัพย์ ๑
และเว้นจากการล่วงประเวณี ๑

วจีกรรม หรือวจีสุจริต ก็ได้แก่ เว้นจากการพูดปด ๑, เว้นจากการพูดส่อเสียด ๑
เว้นจากการพูดจาหยาบค้าย ๑ และเว้นจากการพูดเพื่อเจ้าไร้สาระ ๑

มโนกรรม หรือมโนสุจริต ก็ได้แก่ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ๑ ไม่พยายาม
ปองร้ายเขา ๑ และให้มีความเห็นถูกต้อง ๑

การกระทำกามาวจรกุศลกรรมนี้ แม้ว่าจะได้เกิดทั้ง ๓ ทวารก็จริงแต่ว่าส่วนมาก
เกิดทางมโนกรรมมากกว่าเกิดทางกายกรรม หรือทางวจีกรรม เป็นต้นว่า เป็นแต่ตั้งจิตคิด
งดเว้นจากกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ เพียงเท่านั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็นกุศลกายกรรม ๓ และกุศล-
วจีกรรม ๔ แล้ว

การเกิดขึ้นของกามาวจรกุศลกรรม เมื่อกล่าวโดยประเภทของบุญกิริยาวัตถุ ๓ ก็มี
๓ คือ ทาน ๑, สีล ๑ และภาวนา ๑

การเกิดขึ้นของกามาวจรกุศลกรรม เมื่อกล่าวโดยอำนาจ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ก็มี
๑๐ ประการ

บุญกิริยาวัตถุแปลว่าเหตุเป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ คือทำความดีให้เกิดขึ้น บุญกิริยาวัตถุ
๑๐ คือ

๑. ทาน การให้สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขแก่ผู้ที่ได้รับ
๒. สีล การรักษากายวาจาให้เป็นปกติ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น
๓. ภาวนา การอบรมจิตใจให้กุศลอันประเสริฐเกิดขึ้นและให้เจริญยิ่งขึ้นด้วยสมถะและวิปัสสนา
๔. อปจายนะ การแสดงคารวะและอ่อนน้อมแก่ผู้ที่เจริญด้วยชาติวุฒิ วยวุฒิ และคุณวุฒิ
๕. เวชยาวัจจะ การสงเคราะห์ช่วยเหลือกิจการที่เกี่ยวกับการทำความดีต่าง ๆ
๖. ปัตติทานะ การอุทิศส่วนกุศลให้บิดามารดา ครู อาจารย์ ญาติพี่น้อง ตลอดจนสรรพสัตว์ทั้งหลาย
๗. ปัตตานุโมทนา การอนุโมทนารับส่วนบุญที่มีผู้อุทิศให้ ได้แก่การเห็นดี
และคล้อยตามด้วยความอímใจในส่วนบุญที่มีผู้อุทิศให้ นั้น
๘. ธรรมสวนะ การตั้งใจสดับรับฟังพระธรรมเทศนาแม้ฟังการสั่งสอนวิชาทางโลก
ที่ไม่มีโทษก็สงเคราะห์เป็นธรรมสวนะ
๙. ธรรมเทศนา การแสดงธรรมแก่ผู้ประสงค์ฟังธรรม แม้การสั่งสอนวิชาทางโลกที่ไม่มีโทษ
ก็สงเคราะห์เป็นธรรมเทศนาเช่นเดียวกัน
๑๐. ทิฏฐุชกรรม การมีความเห็น ถูกต้องตามความเป็นจริงเช่น ให้มีกัมมสกตาปัญญา
คือรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เมื่อจะสงเคราะห์ลงในบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีล ภavana ก็สงเคราะห์ได้ดังนี้

ปิตติทานะ กับปิตตานุโมทนา สงเคราะห์ใน ทาน ชื่อว่า ทานมัย

อปจายนะ กับเวชชาวัจจะ สงเคราะห์ลงใน ศีล ชื่อว่า ศีลมัย

ธัมมสวนะ ธัมมเทศนา และ ทิฏฐุชุกกรรม สงเคราะห์ลงในภavana ชื่อว่า ภavanaมัย

อีกนัยหนึ่ง ธัมมสวนะ ธัมมเทศนา สงเคราะห์ลงใน ทานสมัยกุศลก็ได้ ดังที่ พระพุทธองค์ทรงเทศนาว่า สัพพทานัน ฌมมทานัน ฌินาติ การให้ธรรมย่อมชำระการให้ทั้งปวง ส่วน ทิฏฐุชุกกรรม นั้นเป็นเครื่องหมายแห่งความสมบูรณ์ของบุญกิริยาวัตถุทั้งปวง หมายความว่า สงเคราะห์ทุกชุกกรรมลงใน ทานมัย ศีลมัย ภavanaมัย ได้ทั้งหมดเพราะว่าทิฏฐุชุกกรรมก็คือปัญญาที่เห็นตรงตามความเป็นจริง ถ้าการบริจาคทาน การรักษาศีล การเจริญภavana โดยไม่มีทิฏฐุชุกกรรมประกอบด้วยแล้ว การให้ผลของ ทาน ศีล ภavana เหล่านั้นก็ไม่สมบูรณ์ มีการขาดตกบกพร่อง แม้จะให้ผลไปเกิดเป็นมนุษย์ หรือเทวดา ก็จะเป็นมนุษย์ เทวดาชั้นต่ำ มีอวัยวะขาดตกบกพร่อง หรือโง่เขลาเบาปัญญา ขาดแคลนทรัพย์ มีความเดือดร้อน ไม่ใคร่มีความสุขสบาย

ข. การเกิดขึ้นแห่งรูปาวจรกุศลกรรม

การเกิดขึ้นของรูปาวจรกุศลกรรมนั้น เมื่อก้าวโดย จิตตูปปาตะ ๕ คือ รูปาวจร กุศลจิต ๕ ดวง

เมื่อก้าวโดย กรรมทวาร ทางที่ให้เกิดกรรมแล้ว รูปาวจรกุศลกรรมนี้เกิดทาง มโนทวาร เป็นมโนกรรมแต่อย่างเดียว จะเกิดทางกายกรรมหรือวจีกรรม หาได้ไม่ เพราะ การเจริญสมถภavanaไม่ได้ใช้กายวิญญูตติ หรือวจีวิญญูตติแต่อย่างใด

เมื่อกล่าวโดยประเภทแห่งบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีล ภavana แล้ว รูปาวจร-
กุศลกรรมนี้เป็นภavanaมัยแต่อย่างเดียว ไม่เกี่ยวแก่การบริจาคทาน หรือการรักษาศีลเป็นแต่
เพ่งสมถกรรมฐาน จนเกิดฉานจิต

เมื่อกล่าวโดย กรรมฐาน อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการเพ่งพินิจแล้วก็มี ๒๖ คือ
กสิณ ๑๐, อสุภะ ๑๐, กายคตาสติ ๑, อานาปานสติ ๑ และพรหมวิหาร ๔

เมื่อกล่าวโดย สมาธิ แล้ว รูปาวจรกุศลกรรมย่อมเข้าถึงซึ่ง อัปนาสมาธิ (ส่วน
กามาวจรกุศลกรรมไม่ถึงอัปนาสมาธิ เป็นแต่เพียงบริกรรมสมาธิ และอุปจารสมาธิเท่านั้น
ไม่สามารถเข้าถึงเรื่อง อัปนาสมาธิ คือฉานสมาบัติได้)

เมื่อกล่าวโดย ประเภทของฉานแล้ว ก็มี ๕ คือ ปฐมฉานกุศล ทุติฉานกุศล
ตติยฉานกุศล จตุตถฉานกุศล และปัญจฉานกุศล

เมื่อกล่าวโดย องค์ของฉาน แล้วมีดังนี้

ปฐมฉาน มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา

ทุติยฉาน มีองค์ ๔ คือ วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา

ตติยฉาน มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

จตุตถฉาน มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

ปัญจฉาน มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ค. การเกิดขึ้นแห่งอรูปาวจรกุศลกรรม

การเกิดขึ้นของอรูปาวจรกุศลกรรมนั้น เมื่อกล่าวโดย จิตตูปปาตาก็มี ๔ คือ
อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง

เมื่อกล่าวโดย กรรมทวาร ก็เกิดทางมโนทวารแต่ทางเดียว

เมื่อกล่าวโดยประเภทแห่งบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีล ภavana ก็เป็นภavanaมัย
อย่างเดียว

บทที่ ๔

ที่ตั้งแห่งวิบากจิต (ปากฐาน)

ในบทก่อน ๆ ได้แสดงถึงการเกิดขึ้นของอกุศลกรรม และกุศลกรรมมาแล้ว บทนี้จะได้กล่าวถึง ปากฐาน ๆ ต่อไป (ดูในสภาวะธรรมพื้นฐานตอน ๑ บทที่ ๕ ด้วย)

ปากฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งวิบากจิต คือ ฐานให้ผลแห่งกรรม หมายความว่า เมื่อได้กระทำความใด ๆ แล้ว กรรมเหล่านั้นจะส่งผลเมื่อใด ให้เป็นอะไรที่โหนบ้าง การให้ผลในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นปากฐานแห่งกรรม

ที่ว่าส่งผลเมื่อใด หมายความว่า จะส่งผลในปฏิสนธิกาล หรือในปวัตติกาล, ถ้าส่งผลใน ปฏิสนธิกาล ก็จะให้ผลในชาติหน้า ชาติต่อไป ไม่ใช่ในชาตินี้ ถ้าส่งผลในปวัตติกาล ก็จะให้ผลในชาตินี้ ซึ่งได้ปฏิสนธิมาแล้วก็ได้ หรือจะให้ผลในชาติหน้า ชาติต่อ ๆ ไปภายหลังได้ปฏิสนธิแล้วก็ได้ การส่งผลในปฏิสนธิกาล นับว่าสำคัญมาก เพราะเป็นการสืบต่อภพต่อชาติไปอีกตั้งชาติหนึ่งทั้งชาตินั้นทีเดียว ส่วนการส่งผลในปวัตติกาลนั้นเป็นชั่วคราว ชั่วขณะ ไม่ใช่ส่งผลอย่างนั้นไปตลอดทั้งชาติ

ที่ว่าให้เป็นอะไร หมายความว่า ให้ปฏิสนธิเป็นสัตว์ออบาย หรือเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา อินทร พรหม, ในปวัตติกาลก็ให้เห็นสิ่งที่ดี หรือไม่ดี ให้ได้ขึ้นสิ่งที่ดีหรือไม่ดี เป็นต้น

ที่ว่า ที่โหน หมายถึง ภูมิ

การให้ผลแห่งกรรมตามลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นไปตามเกณฑ์ดังนี้

(๑) อกุศลกรรม ๑๑ (เว้นอุทธัจจจิต) ย่อมส่งผลในปฏิสนธิกาลให้สืบต่อภพต่อชาติ โดยให้ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ หมายความว่า เพราะได้กระทำอกุศลกรรม ๑๑ แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งไว้ จึงต้องปฏิสนธิในอบายภูมิ

อกุศลกรรมทั้ง ๑๒ ย่อมส่งผลในปวัตติกาล ให้เกิดอกุศลวิบากจิต ๗ มีการเห็นสิ่งที่ไม่ดี ได้ยินสิ่งที่ไม่ดีเป็นต้น ขึ้นกามภูมิ ๑๑ และรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยัตต)

ในรูปภูมิ ๑๕ นั้น อกุศลวิบากจิตเกิดได้เพียง ๔ คือ จักขุวิญญาณจิต โสต-
วิญญาณจิต สัมปฏิจฉันจิต และสันตிரณจิต เท่านั้น ส่วนอีก ๑๑ คือ ฆานวิญญาณจิต
ชีวหาวิญญาณจิต และกายวิญญาณจิต นั้นไม่มี

ข้อสังเกต

อุทัจจจิตนั้นไม่สามารถส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ เพียงแต่ส่งผลได้ในปวัตติกาล
เท่านั้น ส่วนวิจิกจนาจิตนั้น ส่งผลได้ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลด้วย โดยมีหลักเกณฑ์
ดังนี้

ก. กรรมที่จะส่งผลในปฏิสนธิกาลได้นั้น ต้องมีกำลังแรงยิ่งกว่าการส่งผลในปวัตติ-
กาล สำหรับอุทัจจจิต หามือกุศลเจตสิก เช่น โลภะ โทสะ ทิฏฐิ มานะ อิศสา มัจฉริยะ
กุกกุจจะ วิจิกจจา ซึ่งมีกำลังเป็นพิเศษ ช่วยส่งเสริมแต่อย่างใดไม่ คงมีแต่เพียง โมจตุกะ ๔
มีกำลังแรงพอที่จะส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ ผิดกับวิจิกจนาจิต ซึ่งมีอกุศลเจตสิกที่มีกำลังพิเศษ
คือ วิจิกจจาเจตสิก ช่วยอุดหนุนส่งเสริมอยู่ จึงมีกำลังมากพอแก่การส่งผลในปฏิสนธิกาล

ข. ผู้สำเร็จเป็นพระ โสคาบัน ย่อมปิดอบายภูมิทั้ง ๔ ได้แน่นอน พระโสดาบัน
นั้นหาได้ประหาณอุทัจจจิตไม่ จึงแสดงว่าอุทัจจจิตนี้ไม่สามารถส่งผลให้ปฏิสนธิได้ เพราะ
ถ้าอุทัจจจิตมีอำนาจส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ ก็จะต้องไปเกิดในอบายภูมิ ถ้าเป็นเช่นนั้น
พระโสดานั้นก็หาพ้นอบายภูมิไปได้ไม่ ส่วนวิจิกจนาจิตนั้น สามารถส่งผลในปฏิสนธิกาลให้
ไปเกิดในอบายภูมิได้ ดังนั้นจึงปรากฏว่า โสดาปัตติมคคต้องประหาณวิจิกจนาจิตได้เป็น
สมุจเฉทแล้ว จึงได้ชื่อว่าผู้นั้นสำเร็จเป็นพระโสดาบัน มิฉะนั้นจะต้องไปเกิดในอบายภูมิอีก
เรื่องอุทัจจจิตและวิจิกจนาจิตนี้มีข้อควรสังเกตดังนี้

อุทัจจจิต เป็นจิตที่ซัดสายไปในอารมณ์หลายอย่าง ไม่ปักใจลงไปในอารมณ์ใด

อารมณ์หนึ่งอย่างแน่วแน่แต่อย่างเดียว กำลังจึงไม่แรงถึงกับทำให้เกิดเป็นผลขึ้นมาได้โดยสมบูรณ์ เปรียบเหมือนทำงานอย่างหนึ่งยังไม่เสร็จก็หันไปทำงานอีกอย่างหนึ่งอะไรทำนองนี้เป็นอันว่ายังไม่ทันเป็นผลสำเร็จสักอย่างเดียว จึงไม่ได้การสักอย่างเดียว เพราะว่าซัดสายชักย้ายเรื่อยไป กิจการนั้นจึงเกิดผลไม่สมบูรณ์นั้นใด อุทธัจจจิตก็เป็นฉันทันนั้น กิดอย่างโน้น- หน่อย กลับมาคิดอย่างนี้คิด แล้วหวนไปคิดอีกอย่างนั้นอีกต่อไป ความคิดนั้นพราเพื่อเลื่อนลอยไปไม่มุ่งมั่นเพ่งเล็งถึงให้เกิดผลอย่างจริงจัง จึงทำให้ไม่เป็นได้เป็นพาย ถึงกับให้เกิดเป็นผลอย่างสมบูรณ์ขึ้นมาได้ เหตุนี้อุทธัจจจิตจึงไม่มีกำลังแรงมากพอที่จะส่งผลให้เป็นถึงปฏิสนธิไปได้ได้แต่เพียงให้ผลในปวัตติกาลเท่านั้นเอง

ส่วนวิจิกิจฉาจิต ถึงแม้จะเป็นจิตที่ลังเล สงสัย ไม่แน่ใจที่จะตัดสินใจเด็ดขาดลงไป ได้ ก็จริง แต่ว่าถ้าคิดถึงอารมณ์นั้นขึ้นมาเมื่อใด เป็นลังเลสงสัยอยู่เมื่อนั้น เป็นความสงสัยอย่างแรงกล้า ปกติใจสงสัยอยู่นั้นเอง ไม่ถอนความสงสัยไปได้เลย ความสงสัยต่าง ๆ ที่เรียกว่าวิจิกิจฉาจิตนี้เป็นความสงสัยที่โน้มเอียงไปในทางคูหมันคูแคลนอยู่ เพราะความปักใจมุ่งมั่นสงสัยแล้วสงสัยอีกด้วยอาการที่โน้มเอียงไปในทางคูแคลนนี้เอง จึงเป็นกำลังแรงถึงกับให้เกิดเป็นผลสมบูรณ์ขึ้นมาได้ เหตุนี้ วิจิกิจฉาจิตจึงมีกำลังแรง สามารถส่งผลให้ได้ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

(๒) มหากุศลกรรม ๘ ที่เกิดขึ้น โดยมีบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เป็นที่ตั้งนั้นย่อมส่งผลในปฏิสนธิกาลให้สืบต่อภพต่อชาติ โดยให้เกิดเป็นมนุษย์ในมนุษยสภุมิ ๑ และเป็นเทวดาใน จกามาวจรภูมิ ๖

ส่วนในปวัตติกาลนั้น มหากุศลกรรม ๘ ก็ส่งผลให้เกิดภูมิต่าง ๆ คือ

ก. อเหตุกกุศลวิบาก ๘ ดวง เกิดขึ้นในกามภูมิ ๑๑ โดยทำหน้าที่ได้เห็นสิ่งที่ดี ให้ได้ยินสิ่งที่ดี เป็นต้น

ข. อเหตุกกุศลวิบาก ๘ ดวง (คือ จักขุวิญญาณ ๑ โสตวิญญาณ ๑ สัมปปฏิจันณะ ๑ และสันตிரณะ ๒ เฉพาะที่เป็นกุศลวิบาก เกิดขึ้นในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขย- สัตตภูมิ)

ค. มหาวิปาก ๘ ดวง เกิดขึ้นในกามสุคติภูมิ ๗ โดยทำหน้าที่ภวังคจิตทาสัม
พณกิจ และจุติกิจ

(๓) มหากุศลกรรม ๘ นี้ แม้ในมหากุศลกรรมอย่างเดียวกันก็อาจให้ผลต่างกัน
ได้ ถ้าหากว่าเจตนาในการกระทำนั้นยิ่งหรือหย่อนกว่ากัน กล่าวคือ บุพพเจตนา ความตั้ง
ใจก่อนกระทำ มุญจนเจตนา ความตั้งใจสละในขณะที่กระทำ อปรเจตนา ความตั้งใจใน
เมื่อได้กระทำเสร็จแล้วใหม่ ๆ และอปรปรเจตนา ความตั้งใจในเมื่อกระทำเสร็จแล้วไป
นาน ๆ นั้น เป็นเจตนาที่ตั้งอยู่ทุกระยะ ก็นับว่าเป็น อุกกัฏฐะ คือ เป็นอย่าง อุกฤษฏ์
เป็นอย่างยิ่ง ถ้าเจตนาที่นั้นหย่อนไปบ้าง ก็เป็น โอมกะ ดังจะกล่าวต่อไป

(๔) ในมหากุศลกรรม ๘ นั้น กุศลกรรมชนิดที่เป็น ติเหตุกะและเป็นอย่าง
อุกกัฏฐะ ย่อมให้ปฏิสนธิที่เป็นชนิด ติเหตุกะ แล้วทำวิปากจิต ๑๖ เกิดเป็นผลในปวัตติ-
กาล

(๕) กุศลกรรมชนิดที่เป็น ติเหตุโอมกะ และชนิดที่เป็น ทวิเหตุกะอุกกัฏฐะ
ทั้ง ๒ ชนิดนี้นั้น ย่อมให้ปฏิสนธิที่เป็นชนิด ทวิเหตุกะ แล้วทำให้วิปากจิต ๑๒ (เว้นมหา-
วิปากญาณสัมปยุตตจิต ๔) เกิดเป็นผลในปวัตติกาล

(๖) ส่วนกุศลกรรมชนิดที่เป็น ทวิเหตุโอมกะ ย่อมให้ปฏิสนธิเป็นอเหตุกกุศล
วิปากสันติธรรมจิต ๑ ดวง นั้นเอง และทำให้ อเหตุกกุศล วิปากจิต ๘ ดวง นั้นแหละ
เกิดเป็นผลในปวัตติกาล การให้ผลแห่งกุศลกรรมย่อมเป็นไปต่าง ๆ กันดังนี้

บุพพ มุญจ อปร อปรปร

เจตนา เจตนา เจตนา เจตนา

ติเหตุก	อุกกัฏฐกัฏฐ	ดี	ดี	ดี	ดี	ปฏิสนธิเป็นไตรเหตุ
ติเหตุก	อุกกัฏฐโอมกะ	ดี	ดี	ดี	ไม่ดี	ปวัตติได้วิปากจิต ๑๖

สังคหะ(๓) - หน้าที่ 35

ติเหตุก	โอมกุกกัณฐ	ไม่ดี	ดี	ดี	ไม่ดี	
ติเหตุก	โอมโกมก	ดี	ดี	ดี	ไม่ดี	ปฏิสนธิเป็นทิวเหตุกะ
ทิวเหตุก	อุกกัณฐกัณฐ	ดี	ดี	ดี	ดี	ปวัตติได้วิบากจิต ๑๒
ทิวเหตุก	อุกกัณฐโอมก	ดี	ดี	ดี	ไม่ดี	
ทิวเหตุก	โอมกุกกัณฐ	ไม่ดี	ดี	ดี	ไม่ดี	ปฏิสนธิเป็นอเหตุก
ทิวเหตุก	โอมโกมก	ไม่ดี	ดี	ไม่ดี	ไม่ดี	

(๓) พระมหาทตตเถระ ซึ่งได้รับนับถือเป็นเกจิอาจารย์องค์หนึ่งได้แสดงมติเกี่ยวกับอสังขาริกและสสังขาริกไว้ว่า กุศลกรรมที่เป็นอสังขาริก ไม่ให้ผลเป็นสสังขาริกวิบาก และกุศลกรรมที่เป็นสสังขาริก ไม่ให้ผลเป็นอสังขาริกวิบาก

ตามนัยของเกจิอาจารย์นั้น ย่อมเกิดวิบากจิต ๑๒, ๑๐ และ ๘ ดวง โดยลำดับ

ตามสมควร

พึงทราบอธิบายดังนี้

๑. ติเหตุกอุกกัณฐกุศลอสังขาริก ๒ ดวง ให้ผลเกิดขึ้น ๑๒ คือ อเหตุกกุศลวิบาก ๘ มหาวิบากอสังขาริก ๔

๒. ติเหตุกอุกกัณฐกุศลสสังขาริก ๒ ดวง ให้ผลเกิดขึ้น ๑๒ คือ อเหตุกกุศลวิบาก ๘ มหาวิบากสสังขาริก ๘

๓. ติเหตุกโอมกกุศลอสังขาริก ๒ ดวง และทิวเหตุกอุกกัณฐกุศลอสังขาริก ๑ ดวง รวม ๔ ดวงนี้ ให้ผลเกิดขึ้น ๑๐ คือ อเหตุกกุศลวิบาก ๘ มหาวิบากญาณวิปยุตตอสังขาริก ๒

๔. ติเหตุกโอมกกุศลสสังขาริก ๒ ดวง และทิวเหตุกอุกกัณฐกุศลสสังขาริก ๒ ดวง รวม ๔ ดวงนี้ ให้ผลเกิดขึ้น ๑๐ คือ อเหตุกกุศลวิบาก ๘ มหาวิบากญาณวิปยุตตสสังขาริก ๒

บทที่ ๕

ภูมิจตุกกะ หมวดว่าด้วยภูมิ ๔

ภูมิในนี้หมายถึงที่เกิดที่อยู่ของสรรพสัตว์ มี ๔ ภูมิ คือ อบายภูมิ กามสุคติภูมิ
รูปาวจรภูมิ และอรุปาวจรภูมิ พึงทราบโดยลำดับต่อไปนี้

อบายภูมิ แปลว่า ที่อยู่อาศัยที่ปราศจากกมลธรรม ปราศจากความสุขความเจริญ
หมายความว่า สัตว์ในอบายภูมินั้น มีโอกาสกระทำกุศลได้น้อยเหลือเกิน จนแทบจะกล่าว
ได้ว่าไม่มีโอกาสทำกุศล ทั้งหาความสุข ความเจริญมิได้

อีกนัยหนึ่ง อบายภูมินี้ บางทีก็เรียกว่า ทุคคติภูมิ อันแปลว่า ภูมิไม่ดี ภูมิชว-
ภูมิลำบาก ภูมิมีทุกข์มาก

อบายภูมินั้นแบ่งเป็น ๔ ภูมิ คือ

๑. นiryami ภูมิของสัตว์นรก
๒. Tirijananami ภูมิของสัตว์ดิรัจฉาน
๓. Petami ภูมิของเปรต
๔. Asukayami ภูมิของอสุรกาย

พึงทราบตามลำดับดังนี้

นiryami ภูมิของสัตว์นรก

นรก หมายความว่า ที่เดือดร้อน ที่ไม่มีความสุข ที่ไร้ความเจริญ เพราะต้อง
ถูกทรมานอยู่เป็นนิตย์ ภูมิของสัตว์นรกนี้ เป็นภูมิที่สัตว์ต้องถูกทรมานหาความสุขไม่ได้
นรกขุมใหญ่ ๆ เรียกว่า มหานรก นั้น มี ๘ ขุม คือ

๑. สัตว์ชีวนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้องถูกประหารด้วยดาบฟาดฟันให้ตาย แล้วก็กลับเป็นขึ้นมาอีก และถูกฟันให้ตายอีก เป็นเช่นนี้ตลอดเวลา
 ๒. กภาพุตตะนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้องถูกตีเส้นด้วยเชือกดำ ทำด้วยเหล็ก แล้วก็ถาก หรือตัดออกด้วยเครื่องประหาร มีขวาน มีด เลื่อย เป็นต้น อยู่เสมอ
 ๓. สังฆาตะนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ถูกภูเขาเหล็กที่สูงใหญ่มีเปลวไฟอันลุกโพลง บดให้ละเอียดเป็นจุลไป
 ๔. โรจรวะนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้องถูกทรมานด้วยควันทไฟ ให้เข้าไปสู่ทวาร ทั้ง ๘ ทำให้ร้องด้วยเสียงอันดัง
 ๕. ตาปนะนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้องถูกตรึงด้วยหลาวเหล็กอันร้อนแดง และถูกไฟเผาอีกด้วย
 ๖. มหาตาปนะนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้องไต่ขึ้นไปบนภูเขาเหล็กที่กำลังร้อนแดง แล้วตกลงไปสู่หลาวที่อยู่ข้างล่างทั้งถูกไฟเผาอีกด้วย
 ๗. อเวจีนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์ที่ต้องถูกตรึงอยู่ด้วยหลาวเหล็กอันร้อนแดงทั้ง ๔ ด้าน และต้องถูกไฟเผาอยู่ตลอดเวลาอีกด้วย
- มหานรกทั้ง ๗ ชุมนี้ แต่ละชุมตั้งอยู่ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์ และแต่ละชุมก็มีประตูทั้ง ๔ ทิศ ทิศละ ๑ ประตู รวม ๗ ชุมเป็น ๒๘ ประตู แต่ละประตู มีพระยายมราชประจำอยู่ประตูละ ๑ จึงมีพระยายมราชรวม ๒๘ นาย
- เมื่อสัตว์นรกได้เสวยทุกข์อยู่ในมหานรกตามควรแก่กรรมแล้ว ก็ยังหาพ้นไม่ แต่ต้องมาเสวยทุกข์ในอุสสตะนรก คือ นรกชุมย่อยต่อไปอีกจนกว่าจะหมดกรรม
- อุสสตะนรก คือ นรกชุมย่อยนั้น ตั้งอยู่ตามประตูของมหานรกทุกประตู ประตูละ ๔ ชุมย่อย ประตูมี ๒๘ ประตู ดังนั้นอุสสตะนรกจึงมีรวม ๑๒๘ ชุมย่อย

อุสสทนะนรก ๔ ขุม คือ

๑. กูถะนรก เป็นนรกขุมย่อยที่เต็มไปด้วยอุจจาระอันเน่าเหม็น
๒. กุกกุถะนรก เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นหลุมขี้เถ้า
๓. สิมพลิวณะนรก เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นป่าไม้จ้าว
๔. อสิปัตตวานะนรก เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นป่าไม้ ใบคาบ ป่าไม้ทั้ง ๒ นี้ รวมนับเป็นนรกขุมเดียวกัน
๕. เวตตรณีนรก เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นแม่น้ำเค็มอันเต็มไปด้วยหนามหนวย

ในคัมภีร์โลกบัญญัติคิปรณ ก่กล่าวคือ อุสสทนะนรกโดยละเอียดพิสดารออกไปอีกว่า ประตู่แห่งมหานรกมีรวมทั้งหมด ๓๒ ประตู่ แต่ละประตู่มีอุสสทนะนรก ประตู่ละ ๘ ขุม ดังนั้น จึงมีอุสสทนะนกรวม ๒๕๖ ขุมด้วยกัน ซึ่งอุสสทนะนรกทั้ง ๘ ขุมนั้นได้แก่

๑. อังการกาสุณิรย เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นถ่านเพลิง
๒. โลหระสะนิรย เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นน้ำเหล็ก
๓. กุกกุถะนิรย เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นขี้เถ้า
๔. อัคคิสโมทกะนิรย เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นน้ำร้อน
๕. โลหกุมภินิรย เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นน้ำทองแดง
๖. กูถะนิรย เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นอุจจาระเน่า
๗. สิมพลิวณะนิรย เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นป่าไม้จ้าว
๘. เวตตรณีนิรย เป็นนรกขุมย่อยที่เป็นแม่น้ำเค็มที่มีหนามหนวย

โทษที่ให้ไปนรก

๑. ม่ามนุษย์ ไป สักชีวะนรก กภาพุตตะนรก
๒. ม่าสัตว์ ไป สังฆาตะนรก โรรุวะนรก

๓. ลักทรัพย์ ไป มหาโรจนะนรก
๔. เฆี่ยนเรือน ไป ตาปนะนรก
๕. มิจฉาทิฎฐิ ไป มหาตาปนะนรก
๖. อนันตริยกรรม ไป อเวจีนรก

ดิรัจฉานภูมิ ภูมิของสัตว์ดิรัจฉาน

ภูมิของสัตว์ดิรัจฉาน เป็นที่เกิดที่อาศัยของสัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งแปลว่า เป็นสัตว์ที่ไปโดยส่วนขวาง คือไปโดยคว่ำอก

ดิรัจฉานนี้ ไม่มีที่อยู่อาศัยของตนเองเป็นส่วนที่ตัดโดยเฉพาะ คงอาศัยอยู่ในมนุษยโลก ส่วนในเทวโลกและพรหมโลกนั้น ไม่มีสัตว์ดิรัจฉานไปอยู่ร่วมด้วยเลย สัตว์ดิรัจฉาน มีสัญญาปรากฏหรือสัญญาชตญาณอยู่เพียง ๓ อย่างเท่านั้นคือ

๑. กามสัญญา รู้จักเสวยกามคุณ
๒. โจรสัญญา หรืออาหารสัญญา รู้จักกินอาหาร
๓. มรณสัญญา รู้จักกลัวตาย

ส่วนสัญญาอีกอย่างหนึ่ง คือ ัมมสัญญา ความรู้จักผิด ชอบ ชั่ว ดี หรือรู้จักกุศล อกุศลนั้น สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายไม่มี เว้นแต่สัตว์ดิรัจฉานบางจำพวก เช่น โพรธิสัตว์ จึงมี ัมมสัญญา ปรากฏได้

สัตว์ดิรัจฉานมีจำนวนมากมายเหลือประมาณ มากกว่ามนุษย์มากนัก อยู่บนบก เหมือนมนุษย์ก็มี อยู่ในน้ำก็มี และมีมากกว่าอยู่บนบกหลายเท่า รูปร่างก็แตกต่างกันจนสุดจะพรรณนา ส่วนขนาดใหญ่โตมากก็มี เล็กจนแทบจะมองไม่เห็นก็มี กล่าวโดยสังเขป สัตว์ดิรัจฉานนั้น มี ๔ จำพวก คือ

๑. อปทดิรัจฉาน จำพวกดิรัจฉานที่ไม่มีขาเลย เช่น ปลา งู ไส้เดือน เป็นต้น

๒. ทวีปทศจรุณ จำพวกทศจรุณที่มี ๒ ขา ได้แก่ นก เป็ด ไก่ เป็นต้น

๓. จตุปทศจรุณ จำพวกทศจรุณที่มี ๔ ขา ได้แก่ ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น

๔. พหุปทศจรุณ จำพวกทศจรุณที่มีขามาก ได้แก่ ตะขาบ กิ้งกือ กุ้ง ปู แมลงมด เป็นต้น

สัตว์ทศจรุณที่อดอยากก็มี ที่อ้วนก็มีมาก ที่เดือดร้อนน้อยก็มี ความสุขมากก็มี เหมือนกัน แต่มีจำนวนน้อย ส่วนมากมักจะเดือดร้อนมากมีความสุขน้อยเหลือเกิน สัตว์ทศจรุณมีโอกาสทำกุศลบ้าง แต่มีโอกาสก่ออกุศลได้มากมายเหลือเกิน

เปตภูมิ ภูมิของเปรต

ภูมิของเปรต เป็นที่เกิดขึ้นอยู่อาศัยของเปรต สัตว์ที่ชื่อว่าเปรตนั้น เป็นสัตว์ที่มีความเดือดร้อนเพราะมีความเป็นอยู่อย่างหิวโหยอดอยาก ซึ่งต่างกับสัตว์นรกที่มีความเดือดร้อนเหมือนกัน แต่ว่าเดือดร้อนเพราะถูกทรมาน แต่เปรตเป็นทุกข์เดือดร้อนเพราะความเป็นอยู่ลำบากอดอยากยากแค้นมาก

เปรตนั้น ส่วนมากอยู่ที่ป่า เช่นที่ป่าวิชฌาภูวี มีมหิททิกเปรต เป็นเจ้าปกครองดูแลเปรตทั้งหลาย แต่ว่าเปรตที่ไม่มีที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะ เทียวอยู่ทั่ว ๆ ไป เช่น ตามป่า ตามภูเขา เหว เกาะ ทะเล ป่าช้า ก็มีมาก

เปรตมีหลายจำพวก เล็กก็มี ใหญ่ก็มี และสามารถเนรมิตให้เป็นอิฎฐารมณ์ และอนิฎฐารมณ์ ได้ ฝ่ายอิฎฐารมณ์ก็เนรมิตให้เห็นเป็นเทวดาเป็นมนุษย์ เป็นดาบส พระเถร ชี เป็นต้น ฝ่ายอนิฎฐารมณ์ ก็ให้เห็นเป็นสัตว์ต่าง ๆ ทำท่าทาง หรือมีรูปร่างอันน่าเกลียดน่ากลัว

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงเปรตไว้หลายจำพวก เช่น ๔ จำพวก ๑๒ จำพวก และ ๒๑ จำพวก

เปรต ๔ จำพวก คือ

๑. พรหัตตบุชีพิตเปรต เป็นเปรตที่เลี้ยงชีวิตอยู่โดยอาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้ โดยการเช่นไหว้ เป็นต้น

๒. ขุปปิปลาสิกเปรต เป็นเปรตที่อดอยาก หิวข้าวหิวน้ำอยู่เป็นนิจ

๓. นิชฌามัตถิกเปรต เป็นเปรตที่ถูกไฟเผาให้เร่าร้อนอยู่เสมอ

๔. กาลกัญชิกเปรต เป็นเปรตในจำพวกอสุรกาย หรือเป็นชื่อของอสุราที่เป็นเปรต

เปรตที่สามารถจะได้รับส่วนกุศลที่มีผู้อุทิศให้ นั้น ได้แก่พรหัตตบุชีพิตเปรตจำพวกเดียวเท่านั้น เพราะเปรตจำพวกนี้โดยมากอยู่ในบริเวณใกล้ ๆ กับมนุษย์ ถึงกระนั้นก็ต้องรู้ว่าเขาแผ่ส่วนกุศลให้ จึงจะสามารถรับได้ด้วย การอนุโมทนา ถ้าไม่รู้ไม่ได้อนุโมทนา ก็ไม่ได้รับส่วนกุศลนั้น

เปรต ๑๒ จำพวก คือ

๑. วันตาสาเปรต เปรตที่กินน้ำลาน เสมหะ อาเจียร เป็นอาหาร

๒. กุณฺฆาทกเปรต เปรตที่กินซากศพคน หรือสัตว์ เป็นอาหาร

๓. กุณฺฆาทกเปรต เปรตที่กินอุจจาระต่าง ๆ เป็นอาหาร

๔. อัคคิชาลมุขเปรต เปรตที่มีเปลวไฟลุกอยู่ในปากเสมอ

๕. สุกฺขิมุขเปรต เปรตที่มีปากเท่ารูเข็ม

๖. ตัณฺหัญญิตเปรต เปรตที่ถูกค้นหาเบียดเบียนให้หิวข้าวหิวน้ำอยู่เสมอ

๗. สุนิชฌามกเปรต เปรตที่มีตัวดำเหมือนตอไม้ที่เผา

๘. สุตตังคเปรต เปรตที่มีเส้นมือเล็บเท้ายาวคมเหมือนมีด

๙. ปัพพตังคเปรต เปรตที่มีร่างกายสูงใหญ่เท่าภูเขา

๑๐. อชกรังคเปรต เปรตที่มีร่างกายเหมือนงูเหลือม

๑๑. เวมานิกเปรต เปรตที่ต้องเสวยทุกข์ในเวลากลางวัน แต่กลางคืนได้ไปเสวยสุข

๑๒. มหิททิกเปรต เปรตที่มีฤทธิ์มาก

เปรต ๒๑ จำพวก คือ

๑. อัญญีสังขสิกเปรต เปรตที่มีกระดูกติดกันเป็นท่อน ๆ แต่ไม่มีเนื้อ
๒. มังสเปสิกเปรต เปรตที่มีเนื้อเป็นชิ้น ๆ แต่ไม่มีกระดูก
๓. มังสปีณฑเปรต เปรตที่มีเนื้อเป็นก้อน
๔. นิจจวิปริสเปรต เปรตที่ไม่มีหนัง
๕. อสิโลมเปรต เปรตที่มีขนเป็นพระขรรค์
๖. สัตติโลมเปรต เปรตที่มีขนเป็นหอก
๗. อสุโลมเปรต เปรตที่มีขนเป็นลูกธนู
๘. สูจิโลมเปรต เปรตที่มีขนเป็นเข็ม
๙. ทุคิยสุจิ โลมเปรต เปรตที่มีขนเป็นเข็มชนิดที่ ๒
๑๐. กุมภันฑเปรต เปรตที่มีอวัยวะใหญ่โตมาก
๑๑. คุถกูปนนิมคคเปรต เปรตที่จมอยู่ในอุจจาระ
๑๒. คุถขาทกเปรต เปรตที่กินอุจจาระ
๑๓. นิจจวิตติเปรต เปรตหญิงที่ไม่มีหนัง
๑๔. ทุกคันธเปรต เปรตที่มีกลิ่นเหม็นนำ
๑๕. โอคิลินีเปรต เปรตที่มีร่างกายเป็นถ่านไฟ
๑๖. อลิสเปรต เปรตที่ไม่มีศีรษะ
๑๗. ภิกขุณีเปรต เปรตที่มีรูปร่างสัณฐานเหมือนพระ
๑๘. ภิกขุณีเปรต เปรตที่มีรูปร่างสัณฐานเหมือน ภิกษุณี
๑๙. สิกขมานเปรต เปรตที่มีรูปร่างสัณฐานเหมือน สิกขมานา (สามเณรีที่ได้รับการอบรมเป็นเวลา ๒ ปี เพื่อบวชเป็นภิกษุณี)
๒๐. สามเณรเปรต เปรตที่มีรูปร่างสัณฐานเหมือน สามเณร
๒๑. สามเณรีเปรต เปรตที่มีรูปร่างสัณฐานเหมือน สามเณรี

อสุรกายภูมิ ภูมิของอสุรกาย

ภูมิของอสุรกาย เป็นที่เกิดที่อยู่อาศัยของอสุรกายซึ่งเป็นหมู่สัตว์จำพวกหนึ่ง ที่ไม่สว่างรุ่งโรจน์โดยความเป็นอิสระ และสนุกรื่นเริง

หมายความว่า มีความเป็นอยู่อย่างผิดเคือง เครื่องบริโภครกก็เร้นแค้น เครื่องอุปโภค

ก็ขาดแคลน ทุกข์ยากลำบากกาย ใจคอก็ไม่สนุกสนานรื่นเริง

หมู่สัตว์ที่เป็นอสูร ที่เรียกว่า อสูรกาย นั้น มี ๓ อย่าง คือ

ก. เทวอสูร ได้แก่ อสูรกายที่เป็นเทวดา

ข. เปตตอสูร ได้แก่ อสูรกายที่เป็นพวกเปรต

ค. นิรยอสูร ได้แก่ อสูรกายที่เป็นสัตว์นรก

เทวอสูรกาย มี ๖ คือ

๑. เวปจิตตอสูรกาย ที่เรียกว่าอสูรกาย เพราะเป็นปฏิปักษ์

๒. สุฟลิตอสูรกาย ต่อเทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวอสูรกายทั้ง

๓. สุฟลิตอสูรกาย ๕ นี้ อยู่ใต้ภูเขาสิเนรุ แต่สงเคราะห์

๔. ปหารอสูรกาย เข้าในจำพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์

๖. วินิปาติกอสูรกาย

๖. วินิปาติกอสูรกาย มีรูปร่างก็เล็กกว่า อำนาจก็น้อยกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์

ที่อยู่ ก็อาศัยอยู่ในมนุษย์โลก เช่น ตามป่า ตามเขา ตามต้นไม้ และตามศาลที่เขาปลุกไว้

สงเคราะห์เข้าในจำพวกเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา

เปตตอสูรกายมี ๓ คือ

๑. กาลกัชจิกเปรตอสูรกาย มีร่างกายใหญ่โต แต่ไม่มีใครมีแรง เพราะมี

เลือดเนื้อน้อย มีศีลสรรคัล้ายใบไม้แห้ง ตาโปนออกมาคล้ายกับตาของงู มีปากเท่ารูเข็มและตั้ง

อยู่กลางศีรษะ ที่เรียกเปรตจำพวกนี้ว่าเป็นอสูรกาย เพราะไม่มีความรุ่งโรจน์

๒. เวมานิกเปรตอสุรกาย เสวยทุกข์ในเวลากลางวัน แต่กลางคืน ได้เสวยสุข เหมือนกับความสุขในชั้นดาวดึงส์ และเพราะเหตุว่าเปรตจำพวกนี้ ได้เสวยสุขในเวลากลางวัน เหมือนกับเทวดาชั้นดาวดึงส์นี้แหละ จึงได้เรียกว่า อสุรา

๓. อาวุธิกเปรตอสุรกาย เป็นจำพวกเปรตที่ประหัตประหารซึ่งกันและกันด้วย อาวุธต่าง ๆ ที่เรียกเปรตจำพวกนี้ว่าเป็นอสุรกาย เพราะมีความเป็นอยู่ตรงกันข้ามกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ กล่าวคือ เทวดาชั้นดาวดึงส์มีความรักใคร่ซึ่งกันและกัน ส่วนอาวุธิกเปรตนี้มีแต่การประหัตประหารซึ่งกันและกัน

นิริยอสุรกาย

นิริยอสุรกายมีจำพวกเดียว เป็นสัตว์นรกจำพวกหนึ่ง ซึ่งมีความเป็นอยู่เหมือน ค้างคาว เกาะอยู่ตามขอบจักรวาล หิวกระหายเป็นกำลังเกาะไปพลาบ ใต้ไปพลาบ ไปพบ พวกเดียวกัน โผเข้าไปจะจิกกินเป็นอาหารก็พลัดตกลงไปในน้ำกรดข้างล่างละลายไปทันที แล้วเกิดขึ้นมาใหม่ ตกตายไปอีก วนเวียนอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะหมดกรรม

ที่เรียกสัตว์นรกจำพวกนี้เป็นอสุรกาย เพราะว่ามีอารมณ์ตรงกันข้ามกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ กล่าวคือ เทวดาชั้นดาวดึงส์มีอารมณ์ส่วนแต่ที่เป็นอิฏฐารมณ์ ส่วนนิริยอสุรกายนี้มีแต่อนิฏฐารมณ์ทั้งนั้น

รวมความว่า อสุรกายภูมินี้ ถ้าจะสงเคราะห์ก็สงเคราะห์เข้าไปใน เปตภูมิ แต่เป็นเปรตจำพวกที่มีความเป็นอยู่เป็นพิเศษ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เปรตพิเศษนี้แหละที่เรียกว่า อสุรกาย

บทที่ ๖

กามสุคติภูมิ

กามสุคติภูมิ หมายความว่าภูมิเป็นที่เกิดที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้ซึ่งอยู่ในกามคุณทั้ง ๕ คือ ยังจิตใจในรูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสถูกต้อง และเป็นภูมิที่มีความสุข

กามสุคติภูมิ มี ๗ ภูมิ คือ มนุษยภูมิ ๑ เทวดาภูมิ ๖

มนุษยภูมิ

มนุษยภูมิ คือ ที่เกิด ที่อยู่ ที่อาศัยของมนุษย์ตามคติโบราณว่า มีอยู่ ๔ ทวีป คือ

๑. บุปผเททหทวีป อยู่ทางทิศ ตะวันออก ของเขาสิเนรุ

๒. อปรโคยานทวีป อยู่ทางทิศ ตะวันตก ของเขาสิเนรุ

๓. ชมพูทวีป อยู่ทาง ใต้ ของเขาสิเนรุ

๔. อุตตกรุทวีป อยู่ทาง เหนือ ของเขาสิเนรุ

คำว่า มนุษย์ มีความหมายว่า ผู้มีใจสูง คือ รู้ผิดชอบชั่วดี รู้บาปบุญ รู้จักมีเมตตากฎาเป็นต้น ได้แก่ คนในโลกมนุษย์ทั้งหมด

ความหมายของมนุษย์มีแสดงไว้หลายนัย คือ

๑. ผู้มีใจรุ่งเรืองและกล้าแข็ง

๒. ผู้เข้าใจในสิ่งที่ควรและไม่ควร

๓. ผู้เข้าใจในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์

๔. ผู้เข้าใจในสิ่งที่ถูกและอกุศล

๕. ผู้เป็นลูกของเจ้ามนุ

หมายเหตุ

ที่ว่ามนุษย์ เป็นลูกของเจ้ามนุญนั้น มีความหมายดังนี้ คือในสมัยต้นกัปปี ประชาชนได้เลือกพระโพธิสัตว์ ซึ่งขณะนั้นเป็นมนุษย์ มีชื่อว่ามนุ ให้ขึ้นทรงราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินปกครองประเทศ และถวายพระนามว่า พระเจ้ามหาสัมมตะ พระเจ้ามหาสัมมตะ ทรงวางระเบียบแบบแผนกฎข้อบังคับอย่างเที่ยงธรรม เพื่อให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติตาม ประชาชนต่างก็มีได้ฝ่าฝืนเลย คงกระทำตามนั้นทุกประการเหมือนหนึ่งว่าบุตรที่ดีทั้งหลายได้ประพฤติตามโอวาทของบิดา เหตุนี้จึงเรียกว่า มนุสส หมายถึงว่าเป็นลูกของพระเจ้ามนุ

มนุษย์ในชมพูทวีป มีคุณลักษณะพิเศษกว่ามนุษย์ใน ๓ ทวีป คือ

ก. สรูกาว มีจิตใจกล้าแข็งในการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา

ข. สติมั่นคง มีสติตั้งมั่นในคุณพระรัตนตรัย

ค. พรหมจริยวาส ประพฤติพรหมจรรย์ คือ อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาได้

มนุษย์ที่มีสภาพแตกต่างกันนั้น ตามกรรมที่ทำไว้ คือ

มีอายุสั้นเพราะฆ่าสัตว์ ไม่มีความกรุณา

มีอายุยืนเพราะไม่ฆ่าสัตว์ มีความกรุณา

มีโรคมามากเพราะเบียดเบียนสัตว์

มีโรคน้อยเพราะไม่มีเบียดเบียนสัตว์

มีผิวพรรณทรามเพราะมักโกรธ มีความคับแค้นใจมาก

มีผิวพรรณงามเพราะไม่โกรธ ไม่มีความคับแค้นใจ

มียศศักดิ์น้อยเพราะมีใจประกอบด้วยความริษยาผู้อื่น

มียศศักดิ์มากเพราะมีใจไม่ริษยาผู้อื่น

ยากจนเพราะไม่บริจาคทาน

มั่งมีเพราะบริจาคทาน

เกิดในตระกูลต่ำเพราะกระด้าง ถือตัว
เกิดในตระกูลสูงเพราะไม่กระด้าง ไม่ถือตัว
มีปัญหาน้อยเพราะไม่ยากรู้ไม่ได้ตามผู้มีปัญญา
มีปัญหามากเพราะอยากรู้ หมั่นได้ถามผู้มีปัญญา

เทวดาภูมิ ๖

เทวะหรือเทวดาแปลว่า ผู้มีพลัดเพลินยิ่งในกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

ซึ่งได้แก่อุปบัติเทวะ ๖ ชั้น คือ เทวดาในสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่

๑. จาคุมมหาราชิกา

๒. ดาวดึงส์

๓. ยามา

๔. कुสิต

๕. นิมมานรดี

๖. ปรมิตตวสวัตตี

ซึ่งมีข้อควรศึกษาดังต่อไปนี้

จาคุมมหาราชิกาภูมิ สวรรค์ชั้นจาคุมมหาราช

จาคุมมหาราช แปลว่า เทวดา ผู้เป็นเจ้าของใหญ่ยิ่ง ๔ องค์

จาคุมมหาราชิกา หมายถึง เทวดาทั้งหลายผู้มีหน้าที่ปฏิบัติรับใช้ท้าวมหาราช

ทั้ง ๔ กล่าวคือ เทวดาในชั้นจาคุมมหาราชิกานี้เป็นบริวารอยู่ใต้อำนาจของท้าวมหาราช

ทั้ง ๔ เพราะเหตุว่ามาเกิดในสถานที่ที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองอยู่

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือ

๑. ท้าวธรรมาธิราช อยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสินธุ เป็นผู้ปกครองคันทัพพเทวดาทั้งหมด

๒. ท้าววิรุพหกะ อยู่ทางใต้ของภูเขาสีเนรุ เป็นผู้ปกครองกุ่มภันฑเทวดาทั้งหมด
 ๓. ท้าววิรุปักกะ อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสีเนรุ เป็นผู้ปกครองนาคเทวดาทั้งหมด
 ๔. ท้าวกุเวระ หรือ ท้าวเวสสุวรรณ อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสีเนรุ เป็นผู้ปกครองยักษ์เทวดาทั้งหมด
- เทวดาที่อยู่ภายใต้การปกครองของท้าวจาตุम्मหาราช มี ๘ จำพวก คือ
๑. ปัพพัตถ์ฐเทวดา เทวดาที่อาศัยเขาอยู่
 ๒. อากาส์ฐเทวดา เทวดาที่อาศัยอยู่ในอากาศ
 ๓. จิฆทาปโทสถเทวดา เทวดาที่มีความเพลิดเพลินในการเล่นกีฬาจนลืมบริโภคอาหาร แล้วตาย
 ๔. มโนปโทสถเทวดา เทวดาที่ตายเพราะความโกรธ
 ๕. สีตลาหกเทวดา เทวดาที่ทำให้อากาศเย็นเกิดขึ้น
 ๖. อุณหวลาหกเทวดา เทวดาที่ทำให้อากาศร้อนเกิดขึ้น
 ๗. จันทิมเทวปุตตเทวดา เทวดาที่อยู่ในพระจันทร์
 ๘. สุริยเทวปุตตเทวดา เทวดาที่อยู่ในพระอาทิตย์
- ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ เป็นผู้รักษามนุษย์โลกด้วย ฉะนั้นจึงเรียกว่าท้าวจตุโลกบาล
- เทวดาชั้นจาตุम्मหาราชิกานี้มีอยู่ตอนกลางเขาสีเนรุ ตลอดลงมาถึงพื้นดินที่มนุษย์อยู่ เรียกชื่อตามที่อยู่อาศัยดังนี้
- ก. ที่อยู่บนพื้นแผ่นดิน เรียกว่า กุ่มมัฏฐเทวดา
 - ข. ที่อยู่บนต้นไม้ เรียกว่า รุกข์ฐเทวดา
 - ค. ที่อยู่ในอากาศ เรียกว่า อากาส์ฐเทวดา

เทวดาในจาคุมมหาราชิกาภูมิ ที่มีใจโหดร้าย มี ๔ จำพวก คือ

๑. คันธัพพเทวดา ได้แก่เทวดาคันธัพพะที่ถือกำเนิดภายในต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม

เราเรียกว่า นางไม้ หรือแม่ย่านาง ชอบรบรบกวนให้เกิดอุปสรรคต่าง ๆ เช่นให้เกิดเจ็บป่วย หรือทำอันตรายแก่ทรัพย์สมบัติของผู้ที่นำไม้นั้นมาใช้สอยหรือมาปลูกบ้านเรือน เทวดาจำพวกนี้ อยู่ในความปกครองของท้าว ตรีภุชชะ

คันธัพพเทวดานี้ ตั้งอยู่ในต้นไม้ตลอดไป แม้ว่าใครจะตัดฟันไป ทำเรือ แพ บ้านเรือน หรือเครื่องใช้ไม้สอยอย่างใด ๆ ก็คงตั้งอยู่ในไม้นั้นซึ่งผิติดกับซอกซอเทวดาที่อาศัยอยู่ตามต้นไม้เหมือนกัน แต่ถ้าต้นไม้ตาย หรือถูกตัดฟัน ก็ย้ายจากต้นไม้ไปต้นอื่น

๒. กุมภกันทเทวดา ได้แก่เทวดากุมภกันท์ ที่เราเรียกกันว่ารากษส เป็นเทวดาที่รักษาสมบัติต่าง ๆ มีแก้วมณีเป็นต้น และรักษาป่าภูเขา แม่น้ำ ถ้ามีผู้ล่วงล้ำก้ำเกิน ก็ให้โทษต่าง ๆ เทวดาจำพวกนี้ อยู่ในความปกครองของท้าววิรูปหะ

๓. นาคเทวดา ได้แก่เทวดานาค มีวิชาเกี่ยวแก่เวทมนต์คาถาต่าง ๆ ขณะท่องเที่ยวมาในมนุษยโลก บางทีก็เนรมิตเป็นคนหรือเป็นสัตว์ เช่น เสือ ราชสีห์ เป็นต้น โดยเฉพาะชอบลงโทษพวกสัตว์นรก เทวดาจำพวกนี้ อยู่ในความปกครองของท้าววิรูปหะ

๔. ยักขเทวดา ได้แก่เทวดายักษ์ พอใจเบียดเบียนสัตว์นรก เทวดาจำพวกนี้ อยู่ในความปกครองของท้าวกุเวระ หรือท้าวเวสสุวรรณ

ดาวดิ่งส์ภูมิ สวรรค์ชั้นดาวดิ่งส์

ดาวดิ่งส์ภูมิ หรือ ดาวดิ่งสาภูมิ มีความหมายว่าเป็นที่เกิดของบุคคล ๓๓ คน คือเกิดเป็นพระอินทร์ ๑ เกิดเป็นเทวดาผู้ใหญ่อีก ๓๒

สวนสวรรค์

ในดาวดิ่งส์ภูมิ ทิศตะวันออก มีสวน นันทวัน

ทิศตะวันตก มีสวน จิตรลดาวัน

ทิศเหนือ มีสวน มิสสกวัน

ทิศใต้ มีสวน พารุสกวัน

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือมี ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งชื่อ "ปุลนทริกะ" มีต้นปาริฉัตตที่
ที่ใหญ่โตมาก ได้ร่มปาริฉัตต มีแท่นปัทมทัมภลศิลาอาสน์ แท่นนี้เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จ
ไปเทศนาโปรดพระพุทธรูปมารดา ก็ใช้เป็นที่พักแสดงพระธรรมเทศนา มีศาลา สุรัจฉมา
เป็นที่ประชุมฟังธรรม มีเจดีย์แก้วมรกต ชื่อว่า พระจุฬามณี บรรจุพระเจี๋ยแก้ว (ข้างขวา)
กับบรรจุพระเกศา (ที่ทรงตัดออกตอนเสด็จออกทรงผนวช) ของพระพุทธเจ้า อีกส่วนหนึ่งชื่อ
สวนมหาวัน มีสระชื่อสุนันทา สวนนี้เป็นที่ประทับสำราญพระอิริยาบถของท้าวสักกเทวราช
ที่ศาลาสุรัจฉมา ตามปกติมีพรหมชื่อ สนังกุมาร เป็นผู้เสด็จลงมาแสดงธรรมแต่ใน
บางโอกาส ท้าวสักกเทวราช หรือเทวดาองค์อื่นที่ทรงความรู้ในธรรมดีก็เป็นผู้แสดง
เทวดาตั้งแต่ชั้นดาวดึงส์นี้ขึ้นไป ปฏิสนธิด้วยโอปปาติกกำเนิดอย่างเดียวเท่านั้น
เทวดาชั้นเดียวกัน ย่อมเห็นซึ่งกันและกันได้ และเห็นผู้ที่อยู่ชั้นต่ำกว่าตนได้ด้วย
แต่ไม่สามารถจะเห็นผู้ที่อยู่ในชั้นที่สูงกว่าตนได้

ท้าวสักกเทวราช หรือท้าวโกสิยอัมรินทร์ ซึ่งเรียกกันสั้น ๆ ว่า พระอินทร์นี้อยู่
ในชั้นดาวดึงส์ แต่เป็นผู้ปกครองเทพดาทั้งในชั้นดาวดึงส์และชั้นจาตุมหาราชิกาด้วย
พระอินทร์องค์ปัจจุบันนี้ สำเร็จเป็นพระโตศابันแล้ว เมื่อจุติจากเทวโลกก็จะมา
บังเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมนุษยโลก และจะได้สำเร็จเป็นพระสกทาคามี จุติจาก
มนุษยโลก จะไปบังเกิดในชั้นดาวดึงส์อีก คราวนี้ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี จุติที่นี่ ก็จะให้
ไปบังเกิดในชั้นสุทธवास ตั้งแต่ชั้น อวิหา เป็นต้นไปตามลำดับจนถึงชั้น อกนิภูฐา และ
สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วปรินิพพานในชั้นนั้น

เทวดาในดาวดึงส์ภูมินี้มี ๒ จำพวก คือ ภูมิปฐมภูฐเทวดา อาศัยพื้นแผ่นดินอยู่ และ
อากาสภูฐเทวดา มีวิมานลอยอยู่ในอากาศเป็นที่อยู่

ยามาภูมิ สวรรค์ชั้นยามา

ยามาภูมิ มีท้าวสุยามเทวราชเป็นผู้ปกครอง เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นนี้ก็เรียกว่า
ยามา หรือยามะ ดังนั้นภูมินี้จึงมีชื่อว่า ยามา

เป็นภูมิที่ปราศจากความลำบาก ถึงซึ่งความสุขอันเป็นทิพย์ วิมานและทิพย์สมบัติ
ก็ปราณีตมาก

ภูมินี้อยู่ในอากาศ สูงกว่ายอดเขาสิเนรุ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ ขอกกล่าวเสียตรงนี้ว่า
ภูมิของเทวดาทุก ๆ ชั้น มีระยะห่างกันชั้นละ ๔๒,๐๐๐ โยชน์เหมือนกันทุกชั้น

เทวดาที่อยู่ในยามาภูมินี้ เป็นจำพวกอากาศัญญูเทวดาจำพวกเดียว เพราะมีวิมาน
ลอยอยู่ในอากาศเป็นที่อยู่

เทวดาที่อยู่ในภูมิที่สูงขึ้นไปกว่าชั้นนี้ ก็ล้วนแต่เป็น อากาศัญญูเทวดาทั้งสิ้น

ดุสิตาภูมิ สวรรค์ชั้นดุสิต

ดุสิตาภูมิ มีท้าวสันดุสิตตะเวรราช เป็นผู้ปกครอง เป็นภูมิของอากาศัญญูเทวดา
ที่ชื่อว่า ดุสิตา ดังนั้นภูมินี้จึงชื่อว่า ดุสิตาภูมิ หรือ ดุสิตาภูมิ หรือดุสิตภูมิ

เป็นภูมิที่ปราศจากความร้อนใจ มีแต่ความชุ่มชื้นอยู่เป็นนิรันดร์ในทิพย์สมบัติอันเป็น
สิริมงคลของตน

เป็นภูมิที่ประเสริฐกว่าเทวดาภูมิชั้นอื่น ๆ เพราะว่า พระโพธิสัตว์ทุก ๆ พระองค์
ก่อนที่จะมาบังเกิดในมนุษยโลก และได้สำเร็จอนุตรสัมโพธิญาณเป็นภพสุดท้าย
ตลอดจนผู้ที่จะได้มาตรัสรู้เป็นพรอัครสาวกที่ย่อมบังเกิดในชั้นดุสิตนี้ก่อนทั้งนั้น

นิมมานรติภูมิ สวรรค์ชั้นนิมมานรติ

นิมมานรติภูมิ มีท้าวสุนิมมิตตะเวรราช เป็นผู้ปกครอง เป็นภูมิของอากาศัญญู-
เทวดาที่ชื่อว่า นิมมานรติ ดังนั้นภูมินี้จึงชื่อว่า นิมมานรติภูมิ

เทวดาในชั้นนี้ มีความสุขความเพลิดเพลินในกามคุณทั้ง ๕ ที่ตนเนรมิตขึ้นตาม
ความพอใจของตนเองทุกประการ เมื่อได้เพลิดเพลินในกามคุณนั้นสมใจแล้ว สิ่งที่เนรมิต คือ
นิมิตนั้นก็จะปลาสนาการไป

ปรณิมิตวสวัตติภูมิ สวรรค์ชั้นปรณิมิตวสวัตติ

ปรณิมิตวสวัตติภูมิ มีท้าวปรณิมิตตเทวราช อีกนัยหนึ่งว่าท้าวสวัตติเทวราช เป็นผู้ปกครองอากาศัญญุเทวดาทั้งหลายในชั้นนั้น

เทพดาในชั้นนี้ มีความสุขความเพลิดเพลินในกามคุณทั้ง ๕ เป็นอย่างยิ่ง โดยที่ตนไม่ต้องเนรมิตขึ้นเอง แต่มีเทวดาองค์อื่นคอยเนรมิตให้สมตามความปรารถนาทุกประการ

อนึ่ง เทวะหรือเทวดานั้น ทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งไว้เป็น ๓ จำพวก คือ

(๑) อุปปัตติเทวะ เทวดาโดยกำเนิด

(๒) สัมมตเทวะ เทวดาโดยสมมติ

(๓) วิสุทธิเทวะ เทวดาผู้บริสุทธิ์

เทวดาจำพวกแรกนั้น ได้แก่เทวดาที่อยู่บนสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ตลอดจนถึงภูมิเทวดา และรุกขเทวดา เป็นต้น

เทวดาจำพวกที่สอง ได้แก่พระมหากษัตริย์ พระราชินี พระราชโอรส และ พระราชธิดา จึงได้รับการยกย่องจากปวงชนว่าเป็นผู้ประเสริฐ

เทวดาจำพวกที่สาม หมายถึงพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ยิ่ง ด้วยเป็นผู้หมดกิเลสแล้ว

ควรคารวะเทวดา

การเจริญกรรมฐานบทหนึ่ง คือ เทวดานุสสติ ให้ระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้เป็น เทวดา ๘ ประการ ได้แก่ สัทธา สติ จาคะ สุตะ ปัญญา หิริ โอตตัมปะ เมื่อมีสติระลึก อยู่ในอารมณ์อย่างนี้ ย่อมเป็นกุศล ได้รับความปีติอิ่มเอิบ จิตใจก็ไม่แกว่งไกวไปในราคะ โทสะ โมหะ อันเป็นสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองและเร่าร้อน ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ทางพระพุทธศาสนา ยอมรับว่ามีเทวดา

รูปาวจรภูมิ รูปพรหม ๑๖ ชั้น

รูปาวจรภูมิ เป็นที่เกิดที่อยู่อาศัยของรูปพรหม คือพรหมที่มีรูป ๑๖ ชั้น
รูปาวจรวิบาก ๕ ดวง เป็นผลปรากฏเกิดในรูปาวจรภูมิมิถึง ๑๖ ภูมิ คือ

ปฐมฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ

๑. ปาริสัชชาภูมิ เป็นที่อยู่ของพรหมบริษัท คือพรหมสามัญธรรมดาไม่มีคุณวุฒิ
หรืออำนาจอะไรเป็นพิเศษ เป็นเพียงบริวารของมหาพรหมเท่านั้น

๒. ปุโรหิตาภูมิ เป็นที่อยู่ของพรหมปุโรหิต คือพรหมที่เป็นที่ปรึกษาของ
มหาพรหม

๓. มหาพรหมมหาภูมิ เป็นที่อยู่ของพรหมที่มีความยิ่งใหญ่ในปฐมฌานภูมิ คือ
พรหมที่เป็นชั้นหัวหน้า

ปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ ภูมินี้ เป็นที่ปฏิสนธิของปฐมฌานวิบาก ๑ ดวง คือ เป็นที่เกิด
ที่อยู่ของพรหมที่ได้ปฐมฌาน อันเป็นผลของปฐมฌานกุศล

ภูมิทั้ง ๓ นี้ เป็นชั้นเดียวกัน อยู่ในระดับเดียวกัน ไม่สูง ไม่ต่ำกว่ากัน แต่ที่จัด
เป็น ๓ ภูมิ ก็จัดไปตามตำแหน่งของพรหมเหล่านั้น และปีอาศัยเรียกชื่อภูมิไปตามตำแหน่ง
นั้น ๆ ด้วย

ที่จัดเป็น ๓ ภูมิก็เพราะการเข้าถึงฌานจิตนั้นยิ่งหย่อนกว่ากัน กล่าวคือ ผู้เข้าถึง
ปฐมฌานอย่างแก่กล้าเรียกว่า ชั้นปณิต (อย่างประณีต) ก็ไปเกิดอยู่ในมหาพรหมภูมิ,
อย่างกลางเรียกว่าชั้นมัชฌิม ก็ไปปุโรหิตาภูมิ อย่างอ่อนหน้อยเรียกว่าชั้นหีนะ (อย่างต่ำ)
ก็ไปปาริสัชชาภูมิ,

ภุมิทั้ง ๓ นี้ แม้ว่าจะเป็นชั้นเดียวกัน แต่อายุของพรหมทั้ง ๓ ภุมินี้ ก็หาเท่ากันไม่ กล่าวคือ อายุของพรหมบริษัท ๑ ใน ๓ ของมหากัปปี อายุของพรหมปุโรหิต ๑ ใน ๒ ของมหากัปปี, อายุของพระมหาพรหม ๑ มหากัปปี เหตุที่อายุต่างกันดังนี้ จึงจัดเป็น ๓ ภุมิ ตามอายุ ทุติยฉานภุมิ มี ๓ ภุมิ

๔. ปริตตภาภุมิ เป็นพรหมบริษัทในชั้นที่ ๒ นี้

๕. อัปปรมาณาภุมิ เป็นพรหมปุโรหิตในชั้นที่ ๒ นี้

๖. อาภัสสรภุมิ เป็นท้าวมหาพรหมในชั้นที่ ๒ นี้

ทุติยฉานภุมิ ทั้ง ๓ ภุมินี้ เป็นที่ปฏิสนธิของรูปาวจรวิบาก ๒ ดวง คือ เป็นที่ปฏิสนธิของทุติยฉานวิบาก ๑ ดวง คือเป็นที่เกิดที่อยู่ของพรหมที่ได้ทุติยฉานอันเป็นผลของทุติยฉานกุศล และ

เป็นที่ปฏิสนธิของตติยฉานวิบาก ๑ ดวง คือเป็นที่เกิด ที่อยู่ของพรหมที่ได้ตติยฉานอันเป็นผลของตติยฉานกุศล

ที่ทุติยฉานวิบาก ๑ ดวง และตติยฉานวิบาก ๑ ดวง ไปปฏิสนธิในทุติยฉานภุมิ ภุมิเดียวกันนี้ มีอธิบายว่า เพียงแต่ละวิตกได้ ก้าวล่วงวิตกได้ ก็ปฏิสนธิในทุติยฉานภุมิได้แล้ว แม้จะละวิจารณ์ได้อีก ก็ไม่เกิดอำนาจพิเศษอย่างใดที่จะส่งผลให้ปฏิสนธิในตติยฉานภุมิได้ เพราะการที่จะไปปฏิสนธิในตติยฉานภุมิได้ ก็ด้วยอำนาจแห่งความก้าวล่วงปิดได้แล้ว ถ้ายังมีปีติอยู่ ยังติดอกติดใจในความอิมเมปรมโjoyอยู่เป็น ไม่สามารถที่จะเข้าถึงชั้นตติยฉานภุมินั้นได้

ภุมิทั้ง ๓ นี้เป็นชั้นเดียวกัน อยู่ในระดับเดียวกัน ไม่สูง ไม่ต่ำกว่ากัน และที่จัดเป็น ๓ ภุมิ ก็มีเหตุผลอย่างเดียวกับปฐมฉานภุมินั่นเอง

ตติยฉานภุมิ มี ๓ ภุมิ

๗. ปริตตสุภาภุมิ เป็นพรหมบริษัทในชั้นที่ ๓ นี้

๘. อัปปรมาณสุภาภุมิ เป็นพรหมปุโรหิตในชั้นที่ ๓ นี้

๙. สุภิกิณฑา หรือสุภากิณฑาภุมิ เป็นมหาพรหมในชั้นที่ ๓ นี้

ภุมิทั้ง ๓ นี้ เป็นที่ปฏิสนธิของจตุตถฌานวิบาก ๑ ดวง คือเป็นที่เกิดที่อยู่ของ
พรหมที่ได้จตุตถฌาน อันเป็นผลของจตุตถฌานกุศล

ทั้ง ๓ ภุมินี้เป็นชั้นเดียวกัน อยู่ในระดับเดียวกัน ไม่สูงไม่ต่ำกว่ากัน และที่จัด
เป็น ๓ ภุมิ ก็มีเหตุผลอย่างเดียวกับทุติยฌานภุมินั่นเอง

จตุตถฌานภุมิ มี ๗ ภุมิ

๑๐. เวทฬุผลภุมิ เป็นที่ปฏิสนธิของปัญจฌานวิบาก หรือเป็นที่เกิดที่อยู่ของ
พรหมที่ได้ปัญจฌานกุศล

๑๑. อสัณฺณุตตภุมิ เป็นที่ปฏิสนธิของปัญจฌานวิบาก หรือเป็นที่เกิดที่อยู่ของ
พรหมที่ได้ปัญจฌาน อันเป็นผลของปัญจฌานกุศลที่เจริญสัญญาวิราคะภาวนาต่ออีก โสค
หนึ่งด้วย

ภุมิที่ ๑๐ และ ๑๑ รวม ๒ ภุมินี้เป็นชั้นเดียวกัน อยู่ในระดับเดียวกัน ไม่สูงไม่ต่ำ
กว่ากัน และอายุก็เท่ากันด้วย

๑๒. อวิหาภุมิ

๑๓. อตปฺปาภุมิ ทั้ง ๕ ภุมินี้ คือ สุธรวาสภุมิ

๑๔. สุตฺตสภุมิ เป็นคนละชั้นกันทั้ง ๕ ภุมิ และอยู่สูง

๑๕. สุตฺตสิภุมิ ต่ำกว่ากันตามลำดับทั้ง ๕ ชั้น

๑๖. อกนิฏฐาภุมิ

ผู้ที่จะไปปฏิสนธิในสุทธรวาสภุมิได้นั้น จะต้องเป็น พระอนาคามีที่ได้ปัญจฌาน
ด้วย เพราะวาสุทธรวาสภุมินี้เป็นที่อยู่ของผู้ที่มีจิตใจผุดผ่อง ไม่ข้องอยู่ในกามคุณทั้ง ๕ อย่าง
เด็ดขาด

ดังนั้น บุคคลที่จะอยู่ในสุทธรวาสภุมิได้ จึงมีเพียง ๓ บุคคลเท่านั้น คือ อนาคามี-
ผลบุคคล ๑ อรหัตตมัคคบุคคล ๑ และอรหัตตผลบุคคล ๑

อนาคามีผลบุคคลเกิดขึ้นได้ในสุทธรวาสภุมิด้วยอำนาจปฏิสนธิ ส่วนอรหัตตมัคคบุคคล
และอรหัตตผลบุคคล เกิดขึ้นได้ในสุทธรวาสภุมินั้นไม่ใช่เกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจปฏิสนธิ แต่เกิด

ขึ้นได้ด้วยอำนาจวิปัสสนากาวนาในปวัตติกาลที่สุทธาวาสภูมินั้นเอง เพราะปัญจมณลานลาภี
อนาคามีผลบุคคลที่ไปปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิแล้ว ก็ต้องเจริญภาวนาจนสำเร็จเป็นพระ-
อรหันต์และปรินิพพานในสุทธาวาสนั้น

ปัญจมณลานลาภีอนาคามีผลบุคคล ที่เป็นมนุษย์ หรือเทวดาหรือพรหมก็ตาม เมื่อ
จุติแล้ว จะปฏิสนธิในสุทธาวาสชั้นใด ก็ย่อมแล้วแต่อินทรีย์ที่ได้เพียรบำเพ็ญภาวนามา ถ้าการ
ที่เพียรบำเพ็ญภาวนามานั้น กล่าวคือ

ผู้มีกำลังจิตแก่กล้าด้วย สัทธา ก็ปฏิสนธิใน อวิหาภูมิ

ผู้มีกำลังจิตแก่กล้าด้วย วิริยะ ก็ปฏิสนธิใน อตปปาภูมิ

ผู้มีกำลังจิตแก่กล้าด้วย สติ ก็ปฏิสนธิใน สุทัตสาภูมิ

ผู้มีกำลังจิตแก่กล้าด้วย สมาธิ ก็ปฏิสนธิใน สุทัตสีภูมิ

ผู้มีกำลังจิตแก่กล้าด้วย ปัญญา ก็ปฏิสนธิใน อกนิฏฐาภูมิ

รูปพรหมวิปากจิต ๕ ดวง ปฏิสนธิได้ในรูปพรหมถึง ๑๖ ภูมิ และพรหม ๑๖ ภูมิ
นี้แบ่งเป็นชั้นก็ได้ ๕ ชั้น แต่ละชั้นก็อยู่สูงกว่าชั้นละ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ เท่า ๆ กัน
ทุกชั้น

ในรูปพรหมภูมิ หรือในรูปภูมินี้ มีทิพยสมบัติเช่นเดียวกับเทวภูมิกล่าวคือ ในเทว-
ภูมิมี วิมาน มีอภรณ์พรรณ อันเป็นเครื่องทรงต่าง ๆ มีสวนไม้ใบ ไม้ดอก มีสระโบกขรณี
และมีต้นกัลปพฤกษ์ที่ทำให้เกิดเป็นสุทธาโภชน ในรูปพรหมก็มีเช่นกันเว้นแต่ต้นกัลปพฤกษ์ที่ให้
เกิดเป็นสุทธาโภชนนั้น ไม่มี เพราะพรหมไม่ต้องกินอาหาร

รูปพรหมทั้งหมด ไม่ปรากฏว่าเป็นเพศหญิง หรือเพศชาย แต่รูปพรหมชั้นฐาน
นั้น มีลักษณะคล้ายผู้ชาย

อนึ่ง ในพรหมโลกชั้น อกนิฏฐาภูมิ มีปูชนียสถานที่สำคัญอยู่แห่งหนึ่ง ชื่อ ทุสส-
เจติย์ เป็นที่บรรจุเครื่องฉลองพระองค์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในขณะที่ยังทรงเป็น
พระสิทธัตถราชกุมารทรงในเวลาออกจากพระนครไปทรงผนวช ทำวรมฤการพรหม เสด็จ
ลงมาจากอกนิฏฐาภูมิ นำเครื่องบริขารทั้ง ๘ มาถวาย และรับเครื่องฉลองพระองค์ทั้งหมด
นั้น ไปบรรจุไว้ในตุสสเจติย์นี้

สรุปรูปพรหม ๑๖ ภูมิ

รูปพรหม ๑๖ ภูมิ หรือ ๑๖ ชั้น (หรือ ๕ ชั้น ตามระดับที่สูงกว่ากัน) นั้น กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

๑. ปาริสังขชาภูมิ		เป็นที่อยู่ของปฐมฌานวิบาก	อันเกิดจาก
๒. ปุโรหิตาภูมิ	ปฐมฌานภูมิ ๓	คือพรหมที่ได้ปฐมฌาน	ปฐมฌานกุศล
๓. มหาพรหมาภูมิ			
๔. ปริตตภาภูมิ		เป็นที่อยู่ของทุติยฌานวิบาก	อันเกิดจาก
๕. อัปปมาณาภาภูมิ	ทุติยฌานภูมิ ๓	คือพรหมที่ได้ทุติยฌาน	ทุติยฌานกุศล
๖. อาภัสสรภาภูมิ		และ	
		เป็นที่อยู่ของตติยฌานวิบาก	อันเกิดจาก
		คือพรหมที่ได้ตติยฌาน	ตติยฌานกุศล
๗. ปริตตาสุภาภูมิ			
๘. อัปปมาณาสุภาภูมิ	ตติยฌานภูมิ ๓	เป็นที่อยู่ของจตุตถฌานวิบาก	อันเกิดจาก
๙. สุภิกขินหาภูมิ		คือพรหมที่ได้จตุตถฌาน	จตุตถฌานกุศล
๑๐. เวหุปผลาภูมิ - จตุตถฌานภูมิ		เป็นที่อยู่ของปัญจฌานวิบาก	อันเกิดจาก
		คือพรหมที่ได้ปัญจฌาน	ปัญจฌานกุศล
		เป็นที่อยู่ของปัญจฌานวิบาก	
๑๑. อสัณฺณุตตตภูมิ - จตุตถฌานภูมิ		คือพรหมที่ได้ปัญจฌาน โดย	อันเกิดจาก
		เจริญสัณฺณูวिरาคะด้วย	ปัญจฌานกุศล

๑๒. อวิหาภูมิ

๑๓. อตปปาภูมิ จตุตถฌานภูมิ เป็นที่อยู่โดยเฉพาะของ อันเกิดจาก

๑๔. สุทัสสาภูมิ หรือ อนาคามีผล ๑ อรหัตตมัคค ๑ ปัญจฌานกุศล

๑๕. สุทัสสีภูมิ สุทธาวาสภูมิ อรหัตตผล ๑ ที่ได้ปัญจฌาน และอนาคามีมัคค

๑๖. อกนิฐฐาภูมิ (กุศล ด้วยทั้ง ๒ อย่าง)

อรุปาวจรภูมิ อรูปพรหม ๔ ชั้น

อรุปาวจรภูมิ เป็นที่เกิดที่อยู่อาศัยของรูปพรหม คือพรหมที่ไม่มีรูปกาย มีแต่นามเท่านั้น อรุปาวจรภูมินี้ เรียกสั้น ๆ ว่าอรุปภูมิ

อรุปาวจรวิบากมี ๔ ดวง เป็นผลปรากฏเกิดในอรุปาวจรภูมิ ๔ ภูมิ เท่ากับชื่อของอรุปาวจรวิบาก คือ

๑. อากาสนัญญาตนภูมิ ๑ ภูมิ เป็นที่ปฏิสนธิของ อากาสนัญญาตนวิบาก ๑ ดวง อันเป็นผลของอากาสนัญญาตนกุศล คือเป็นที่อยู่ของอรุปพรหมที่ได้อรุปฌานชั้นต้น

๒. วิญญาณัญญาตนภูมิ ๑ ภูมิ เป็นที่ปฏิสนธิของวิญญาณัญญาตนวิบาก ๑ ดวง อันเป็นผลของวิญญาณัญญาตนกุศล คือเป็นที่อยู่ของอรุปพรหมที่ได้อรุปฌานชั้น ๒

๓. อากิญจัญญาตนภูมิ ๑ ภูมิ เป็นที่ปฏิสนธิของอากิญจัญญาตนวิบาก ๑ ดวง อันเป็นผลของอากิญจัญญาตนกุศล คือเป็นที่อยู่ของอรุปพรหม ที่ได้อรุปฌานชั้นที่ ๓

๔. เนวสัณฺณานาสนัญญาตนภูมิ ๑ ภูมิ เป็นที่ปฏิสนธิของเนวสัณฺณานาสนัญญาตนวิบาก ๑ ดวง อันเป็นผลของเนวสัณฺณานาสนัญญาตนกุศล คือเป็นที่อยู่ของอรุปพรหมที่ได้อรุปฌานชั้นสูงสุด

อรุปภูมิทั้ง ๔ นี้ ถึงแม้จะเรียกว่า ภูมิ แต่ก็ไม่มีรูปร่างสัณฐานวิมานพื้นที่อย่างใดเลย มีแต่อากาศอันว่างเปล่า แม้แต่อรุปพรหมเองก็มีแต่นามอย่างเดียวไม่มีรูปร่างสัณฐานอย่างใดเช่นกัน ดังนั้น วิมาน สวณ สระ ต้นไม้ หรือสิ่งที่เป็นรูปทั้งหลายจึงไม่มีในอรุปภูมินี้เลย

สรูปภูมิทั้ง ๓๑ ภูมิ

ภูมิ ๔ คือ อบายภูมิ กามสุคติภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรูปลาวจรภูมินั้น ย่นลง
กล่าวได้เป็น ๓ ภูมิ อันเรียกว่าไตรภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ แยกย่อยออกไป
อีกเป็น ๓๑ ภูมิ คือ กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔ โดยเรียงภูมิสูงก่อนดังต่อไปนี้

		เนวสัณญานาสัณญชตนะ
		อาภิญญัจญชตนะ
อรูปภูมิ ๔		วิญญาณัญจายตนะ
		อากาसानัญจายตนะ
		อกนิฐฐา
		สุทส์สี
	สุทธาวาส ๕	สุทส์สา
		อตัปปา
		อวิหา
		เวหัพผลา
		อสังญญัสตตะ
		สุภกัณหา
	จตุตถฌานภูมิ ๗	อัปป์มาณสุภา
		ปริตตสุภา
		อาภัสสรา
	ตติยฌานภูมิ ๓	อัปป์มาณภา
		ปริตตภา
		มหาพรหมา
	รูปภูมิ ๑๖	ปุโรหิตา
		ปารีสัชชา
	ทุติยฌานภูมิ ๓	
	ปฐมฌานภูมิ ๓	

สังคหะ(๓) - หน้าที่ 63

ปรนนิมิตวสวัตติ

นิมมานรดี

ฉกามาวจร

คูสีดา

หรือ

ยามา

เทวภูมิ

ดาวดึงส์

กามสุคติภูมิ ๗

จาตุम्मหาราชิกา

มนุสสภูมิ ๑ มนุสส

กามภูมิ ๑๑

อนุรกาย

เปรัต

คิริจัตถาน

อบายภูมิ ๔

นรก

บทที่ ๘

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับภูมิ

บุคคลที่ยังไม่เคยบรรลุมรรคผลเลย เป็นผู้ที่ยังหนาด้วยกิเลส เรียกว่า ปุถุชน
บุคคลผู้ที่ได้เจริญวิปัสสนากาวานจนบรรลุมรรคผลแล้ว เป็นผู้ที่ย่างไกลจากกิเลส เรียกว่า
อริยบุคคล ปุถุชนที่อยู่ ๔ บุคคล และอริยบุคคลมีอยู่ ๘ บุคคล รวมเป็น ๑๒ บุคคล
ดังนี้

ปุถุชน ๔ ได้แก่ บุคคลิบุคคล ๑

 สุกคคิบุคคล ๑

 ทวิเหตุกบุคคล ๑

 ติเหตุกบุคคล ๑

อริยบุคคล ๘ ได้แก่ โศดาปัตติมคคบุคคล ๑

 สกทาคามีมคคบุคคล ๑ มคคบุคคล ๔

 อนาคามีมคคบุคคล ๑

 อรหัตตมคคบุคคล ๑

 โศดาปัตติผลบุคคล ๑

 สกทาคามีผลบุคคล ๑

 อนาคามีผลบุคคล ๑ ผลบุคคล ๔

 อรหัตตผลบุคคล ๑

บุคคลกับภูมิย่อมมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ บุคคลใดเกิดได้ในภูมิไหน และ
บุคคลใดเกิดไม่ได้ในภูมิไหนนั้นมีหลักเกณฑ์ดังนี้

ปุถุชน โศดาบัน สกทาคามี อนาคามีมคค ไม่เกิดในสุทธาวาส ด้วยประการทั้งปวง

หมายความว่า บุคคลทั้ง ๔ บุคคล กับ โสคาปัตติคัมคบุคคล ๑ โสคาปัตติผล-
บุคคล ๑ สหทาคามิมัคคบุคคล ๑ สกทาคามิผลบุคคล ๑ และอนาคามิมัคคบุคคล ๑ รวม
เป็น ๙ บุคคลด้วยกัน ทั้ง ๙ บุคคลนี้จะเกิดในสุทธาวาสภูมิทั้ง ๔ แม้แต่ภูมิใดภูมิหนึ่งไม่
ได้โดยประการทั้งปวง กล่าวคือ ไม่ว่าการเกิดนั้นจะเป็นด้วยอำนาจปฏิสนธิ หรือเกิดด้วย
อำนาจแห่งภavana ก็เกิดไม่ได้ทั้ง ๒ ประการ

ทั้งนี้เพราะสุทธาวาสภูมิทั้ง ๔ เป็นที่เกิดโดยเฉพาะของอนาคามิผลบุคคล ที่ได้
ปัญจมฉานด้วยนั้น โดยอำนาจแห่งปฏิสนธิ และเป็นที่เกิดของอหัตตัมคบุคคล อหัตตผล
บุคคล โดยอำนาจแห่งการเจริญภavana ที่สุทธาวาสภูมินั้น

หลักเกณฑ์การเกิดได้และไม่ได้ในภูมิต่าง ๆ

การที่บุคคลทั้ง ๑๒ จำพวกนั้นจะเกิดได้หรือไม่ได้ในภูมิต่าง ๆ นั้น มีหลักเกณฑ์
ดังนี้

อริยบุคคลไม่เกิดในอสัญญีและอบายภูมิเลย ส่วนภูมิที่เหลือนอกนั้น จะเป็น
พระอริยะและแม้มิใช่พระอริยะก็เกิดได้

พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้

๑. อริยบุคคลทั้ง ๘ บุคคล ไม่เกิดโดยอำนาจภavana ในอสัญญีสัตตภูมิ ๑
เพราะอสัญญีสัตตภูมิ ๑ เป็นภูมิของบุคคลที่มีแต่รูปร่างกายอย่างเดียวนั้น หากมีจิตใจไม่
บุคคลผู้มีจิตใจจึงจะบำเพ็ญเพียรภavanaธรรมให้แจ้งในอริยสัจ ๔ ได้

๒. อริยบุคคล ๘ ไม่เกิด (โดยอำนาจปฏิสนธิ) ในอสัญญีสัตตภูมิ ๑ เพราะ
พระอริยะหาได้เจริญสัญญาวิราคภavana ที่ปรารถนาจะมีแต่รูปอย่างเดียว โดยไม่ประสงค์
จะมีจิตใจอย่างนั้นไม่

๓. อริยบุคคล ๘ ไม่เกิด (โดยอำนาจภavana) ในอบายภูมิ ๔ เพราะบุคคลใน
อบายภูมิ ๔ เป็นบุคคลที่ไร้ปัญญา อันเป็นองค์สำคัญยิ่งในการบำเพ็ญเพียรภavanaธรรมให้ถึง
มรรคถึงผล

๔. อริยบุคคล ๘ ไม่เกิด (โดยอำนาจปฏิสนธิ) ในอบายภูมิ ๔ เพราะอริยบุคคล เป็นผู้ทีละแล้วซึ่งกิเลสอันจะส่งผลให้ไปปฏิสนธิในอบายจึงเป็นผู้ที่ปิดอบายได้แล้ว เป็นผู้พ้นจากอบาย

๕. ส่วนภูมิที่เหลือนอกนั้น อันได้แก่ มนุษย์ ๑ ภูมิ เทวดา ๖ ภูมิ รูปภูมิ-๑๕ ภูมิ (เว้นอสังขยัตตภูมิ ๑) และรูปภูมิ ๔ รวม ๒๖ ภูมิ นั้นจะเป็นอริยบุคคลก็ดี หรือแม้มิใช่ อริยบุคคลก็ดี ก็เกิดได้ ดังนี้ คือ

๖. ทศกตบุคคล ๑ เกิดได้ (โดยอำนาจปฏิสนธิอย่างเดียว) ในอบายภูมิ ๔

๗. สุกตือเหตุกบุคคล ๑ เกิดได้ (โดยอำนาจปฏิสนธิอย่างเดียว) ในมนุษย์ ๑ ภูมิ ในเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ๑ ภูมิ

๘. ตีเหตุกบุคคล ๑ (ที่เป็นปุถุชน) เกิดได้ (โดยอำนาจปฏิสนธิอย่างเดียว) ในมนุษย์ ๑ ภูมิ ในเทวดา ๖ ภูมิ ถ้าเจริญสมถภาวนาได้รูปฌานก็ดี ได้รูปฌานที่ดี ก็ไปเกิด (โดยอำนาจปฏิสนธิ) ในรูปภูมิ ๑๑ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕) และอรุภูมิ ๔ ตามชั้นฌานที่ตนได้

๙. โสคาปัตติมคคบุคคล ๑ โสคาปัตติผลบุคคล ๑ รวมอริยบุคคล ๒ บุคคลนี้ เกิดได้ (โดยอำนาจภาวนา) ในมนุษย์ ๑ ภูมิ เทวดา ๖ ภูมิ รูปภูมิ ๑๐ (เว้นสุทธาวาส-ภูมิ ๕ อสังขยัตตภูมิ ๑) รวม ๑๗ ภูมิ

ข้อสังเกต

มนุษย์ เทวดา และรูปพรหมนั้น สามารถเจริญปีสสนาภาวนาให้บรรลุถึงโสคา-ปัตติมรรค โสคาปัตติผลได้

ที่เว้น สุทธาวาสภูมิ ๕ เพราะเป็นที่เกิด (โดยอำนาจปฏิสนธิ) ของปัญญาจมนานาคามีผลบุคคล

ที่ไม่ได้กล่าวถึง อรูปพรหมในข้อนี้ด้วย เพราะในอรูปภูมิทั้ง ๔ นั้น อรูปพรหมที่เป็นปุถุชน คือยังไม่เคยบรรลุมรรคผลเลยนั้น ไม่สามารถเริ่มเจริญวิปัสสนาให้เกิดโศคาปัตติมรรค โศคาปัตติผลได้ ด้วยเหตุว่าการเจริญวิปัสสนากาวนาให้บรรลุมรรคผลในขั้นต้นเริ่มแรกนี้ ต้องอาศัยพิจารณาทั้งรูปธรรมทั้งนามธรรม แต่อรูปพรหม ไม่มีรูปธรรมให้อาศัยพิจารณาเลย จึงเจริญวิปัสสนากาวนาไม่ได้

๑๐. อริยบุคคลอีก ๖ คือ สกทาคามีมัคคบุคคล สกทาคามีผลบุคคล อนาคามีมัคคบุคคล อนาคามีผลบุคคล อรหัตตมัคคบุคคล และอรหัตตผลบุคคลนั้น เกิดได้ โดยอำนาจกาวนา ในมนุษย์ ๑ ภูมิ เทวดา ๖ ภูมิ รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยสัตตภูมิ ๑) และอรูปภูมิ ๔ รวม ๒๖ ภูมิ

ข้อสังเกต

มนุษย์ เทวดา รูปพรหม และอรูปพรหม สามารถเจริญวิปัสสนากาวนา (ต่อ) ให้บรรลุเป็นอริยบุคคล ๖ นี้ก็ได้

สุทธาวาสภูมิ ๕ อัน เป็นที่เกิดโดยอำนาจปฏิสนธิ ของ ปัญจมาณลาภีอนาคามีผลบุคคลอยู่แล้ว จึงมีการเจริญวิปัสสนากาวนาเพื่อให้บรรลุถึงขั้นอรหัตตมรรค อรหัตตผลเท่านั้น

ที่กล่าวถึงอรูปพรหมด้วยนั้น มีอธิบายว่า มนุษย์ก็ดี เทวดาก็ดี รูปพรหมก็ดี เจริญสมถกาวนาจนได้รูปฌานและเจริญวิปัสสนากาวนาด้วยจนเป็นโศคาบันบุคคลแล้ว เมื่อถึงแก่ภพมรณะก็ไปเกิดเป็นอรูปพรหมที่เป็นพระโศคาบัน โศคาบันบุคคลที่เป็นอรูปพรหมนี้เจริญวิปัสสนากาวนา (ต่อ) เพื่อให้บรรลุเป็นพระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ได้ ในการเจริญวิปัสสนากาวนาต่อเช่นนี้ เพียงแต่พิจารณานามธรรมอย่างเดียวก็ได้ ไม่จำเป็นต้องพิจารณารูปธรรมอีกด้วย เพราะรูปธรรมนั้น ได้พิจารณามาแล้วตั้งแต่เริ่มต้นนั้น

๑๑. โศคาปัตติผลบุคคล ๑ สกทาคามีผลบุคคล ๑ รวมอริยบุคคล ๒ บุคคลนี้ เฉพาะที่เป็นมนุษย์หรือเทวดา เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ก็อาจจะมาเกิดโดยอำนาจปฏิสนธิ ในมนุษย์ ๑ ภูมิ ในเทวดา ๖ ภูมิ อีกได้

แต่ถ้าเป็นผู้ที่ได้ฉานด้วยก็ไปเกิดโดยอำนาจปฏิสนธิ ได้ในรูปภูมิ ๑๐ (เว้น
สุทธาวาสภูมิ ๕ อสังขยัตตภูมิ ๑) และอรุภูมิ ๔ ตามชั้นฉานที่ตนได้บรรลุนั้น
เฉพาะ โสคาปัตติผลบุคคล สกทาคามีผลบุคคล ที่เป็นรูปพรหมหรืออรุพรหมอยู่แล้ว
จะไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวโลกอีกเลย

๑๒. อนาคามีผลบุคคล ๑ เกิดได้โดยอำนาจปฏิสนธิ ดังนี้

อนาคามีผลบุคคลที่เป็นมนุษย์หรือเทวดา แม้ในชาติที่บำเพ็ญเพียรภาวนาธรรม
จนบรรลุเป็นอนาคามีผลบุคคลนั้น จะไม่ได้เจริญสมถภาวนาด้วยคือ ไม่ได้ทำฉานเลยก็ตาม แต่
ก่อนที่จุดจิตจะเกิด คือในขณมรณาสันนวิถิ ฉานจิตที่ได้เคยบำเพ็ญมาแล้วแต่ชาติปางก่อน
โน้นครั้งหลังที่สุดก็จะเกิดขึ้นก่อน แล้วจุดจิตจึงจะเกิด เมื่อจุดแล้วก็ต้องปฏิสนธิเป็นพรหมชั้น
นั้น ๆ กล่าวคือ พระอนาคามีที่เป็นมนุษย์หรือเทวดา เมื่อตายแล้วก็ไปเกิดเป็นพรหมแน่นอน
ไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาอีก เพราะพระอนาคามีนั้นประหาคามราคะและ
พยาบาทะ ได้เด็ดขาดแล้ว

ถ้าอนาคามีผลบุคคลผู้นั้นได้บรรลุปัญญาฉานด้วย ก็ไปเกิดในสุทธาวาสภูมิ โดย
อำนาจปฏิสนธิแต่อย่างเดียว

ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิกับบุคคล

ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิกับบุคคลนั้น กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

๑. อบายภูมิ ทั้ง ๔ ภูมิ เป็นที่เกิดของทุกคติบุคคล บุคคลเดียวเท่านั้น
๒. มนุสสภูมิ ๑ และจาตุมหाराชิกาภูมิ ๑ รวม ๒ ภูมิ เป็นที่เกิดของ ๑๑ บุคคล (เว้นทุกคติบุคคล ๑)
๓. เทวภูมิอีก ๕ ภูมิ ได้แก่ ดาวดึงส์, ยามา, कुสิต, นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตตี เป็นที่เกิด
ของ ๑๐ บุคคล คือ ทวิเหตุกบุคคล ๑ ตีเหตุกบุุชชน ๑ และอริยบุคคล ๘ (เว้นทุกคติบุคคล และสุคติ
บุคคล)

๔. รูปภูมิ ๑๐ ภูมิ ได้แก่ ปฐมฌานภูมิ ๓, ทุติยฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ และเวทปผลาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของ ๕ บุคคล คือติเหตุกปุณฺณ ๑ อริยบุคคล ๔

๕. อสังขยสัตตภูมิ ๑ ภูมิ เป็นที่เกิดของสุคติเหตุกบุคคล ๑ คือ มีรูปปฏิสนธิ แต่อย่างเดียว

๖. สุตทราวาสภูมิ ทั้ง ๕ ภูมิ เป็นที่เกิดของ ๓ บุคคล คืออนาคามีผลบุคคล ๑ อรหัตตมคฺคบุคคล ๑ อรหัตตผลบุคคล ๑

๗. อรูปภูมิ ทั้ง ๔ ภูมิ เป็นที่เกิดของ ๘ บุคคล คือ ติเหตุกปุณฺณ ๑ อริยบุคคล ๗ (เว้น โสคาปัตตมคฺคบุคคล ๑)

บุคคล ๒๑๔ จำพวก

บุคคล ๑๒ จำพวกดังกล่าวนี้ เมื่อแบ่งย่อยออกไปอีกจะได้บุคคลถึง ๒๑๔ จำพวก โดยการคิดคำนวณอาศัยภูมิเป็นหลัก แล้วเอาจำนวนบุคคลที่จะพึงเกิดได้ในภูมินั้นคูณ ได้เท่าใด ก็เป็นบุคคลเท่านั้นจำพวก ดังต่อไปนี้

อบายภูมิทั้ง ๔ ภูมิ ทุกคติบุคคล ๑ รวม ๑ คน ๔ ภูมิ เป็น ๔ จำพวก (๑X๔= ๔)

	สุคติเหตุกบุคคล ๑	
มนุสสภูมิ	ทวิเหตุกบุคคล ๑	
จาตุम्मหาราชิกา	ติเหตุกบุคคล ๑	รวม ๑๑ คน ๒ ภูมิเป็น ๒๒ พวก (๑๑X๒= ๒๒)
	อริยบุคคล ๘	

	ทวิเหตุกบุคคล ๑	
เทวภูมิอีก ๕ ภูมิ	ติเหตุกบุคคล ๑	
	อริยบุคคล ๘	รวม ๑๐ คน ๕ ภูมิเป็น ๕๐ จำพวก (๑๐X๕=

๕๐)

สังกะ(๓) - หน้าที่ 70

ปฐมฌานภูมิ ๓

ทุติยฌานภูมิ ๓

ตติยฌานภูมิ ๓

เวทปผลาภูมิ ๑

ติเหตุกบุคคล

รวม ๕ คน ๑๐ ภูมิเป็น ๕๐ จำพวก (๕X๑๐=๕๐)

อริยบุคคล

อสังญุตตภูมิ ๑

สุคติเหตุกบุคคล ๑

รวม ๑ คน ๑ ภูมิเป็น ๑ จำพวก (๑X๑=๑)

อนาคามีผลบุคคล ๑

สุทธาวาสภูมิ ๕

อรหัตตมัคคบุคคล ๑

รวม ๓ คน ๕ ภูมิเป็น ๑๕ จำพวก (๓X๕=๑๕)

อรหัตตผลบุคคล ๑

ติเหตุกบุคคล ๑

อรุปภูมิ ๔

อริยบุคคล ๓

รวม ๘ คน ๔ ภูมิเป็น ๓๒ จำพวก (๘X๔=๓๒)

(เว้นโศดาปัตติมรรค ๑)

รวมทั้งหมด ๓๑ ภูมิ เป็นที่เกิดของบุคคล ๒๑๔ จำพวก

บทที่ ๕

ปฏิสนธิจตุ-กาะ

ปฏิสนธิ คือ การสืบทอดภพชาติ หรือการเกิดขึ้นในภพใหม่ชาติใหม่ กล่าวคือ เมื่อภพเก่าชาติเก่าสิ้นสุดลงแล้ว จิต เจตสิก กัมมชรูป ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในภพใด ภพหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งการสืบทอดภพเก่ากับภพใหม่ นี้เรียกว่า ปฏิสนธิ ปฏิสนธินี้มี ๔ จำพวกด้วยกัน คือ

๑. อบายปฏิสนธิ คือการปรากฏขึ้นแห่ง จิต เจตสิก และกัมมชรูป เป็นขณะแรกในอบายภูมิ ๔ คือการเกิดขึ้นในอบายภูมิ ๔

๒. กามสุคติปฏิสนธิ คือ จิต เจตสิก และกัมมชรูป ปรากฏขึ้นเป็นขณะแรกในกามสุคติภูมิ ๓ คือ การเกิดขึ้นในมนุษย์โลกและในสวรรค์

๓. รูปร่างปฏิสนธิ คือ จิต เจตสิก และกัมมชรูป ปรากฏขึ้นเป็นขณะแรกในรูปภูมิ ๑๕ และการปรากฏขึ้นขณะแรกแห่งกัมมชรูป (อย่างเดียว) ในอสัญญสัตตภูมิ ๑ คือการเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นรูปพรหม ๑๖ ชั้น

๔. อรูปปฏิสนธิ คือ จิต และเจตสิก ปรากฏขึ้นเป็นขณะแรกในอรูปภูมิ ๔ คือการเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นอรูปภูมิ

- อบายปฏิสนธิ

อบายปฏิสนธิ มีปฏิสนธิจิตดวงเดียว คือ

อุเบกขาสันติระณอกุศลวิบาก ๑ ดวง ย่อมเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ เป็นปฏิสนธิจิตของสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต และอสุรกาย

เมื่อได้ทำหน้าที่ปฏิสนธิในปฏิสนธิกาล คือขณะแรกเกิดแล้ว ต่อจากนั้นก็ทำหน้าที่ภวังค์-(เว้นแต่เวลาที่จิตขึ้นวิถิ)-ตลอดทั้งชาติ จนถึงวาระสุดท้ายแห่งภพนั้นชาตินั้น จึงทำหน้าที่จตุ เป็นอันสิ้นภพนั้นชาตินั้นกันเสียที

เมื่อได้ปฏิสนธิด้วยจิตดวงใดแล้ว จิตดวงนั้นก็ทำหน้าที่ภวังค์ รักษาภพชาติ นั้นไว้ และที่จิตดวงนั้นก็ยังทำหน้าที่จัดหาใช้อื่นไม่

ภุมิที่เกิดของสัตว์เหล่านี้เป็นทุกคติภุมิ และปฏิสนธิจิตก็เป็นพวกอเหตุกจิต เหตุนี้จึงเรียกสัตว์เหล่านี้ว่า ทุกคติอเหตุกบุคคล แต่ส่วนมากเรียกกันสั้น ๆ ว่า ทุกคติบุคคล

- กามสุคติปฏิสนธิ

กามสุคติปฏิสนธิ มีปฏิสนธิจิต ๕ ดวงคือ

๑. อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ๑ ดวง ย่อมเกิดใน มนุสสภุมิ ๑ และใน

จาคุมมหาราชิกภุมิ ๑

มนุษย์ ผู้ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากนี้ ร่างกายไม่สมประกอบ เป็นผู้มีบุญน้อยจึงพิการต่าง ๆ มาแต่กำเนิด ไม่ใช่มาพิการภายหลัง เช่น ความพิการ ๑๐ ประการคือ

(๑) ขจจนธ ดาบอด

(๒) ขจพริธ หูหนวก

(๓) ขจจมานก จมูกเสีย ไม่ได้กลิ่น เพราะไม่มีฆานปสาท

(๔) ขจจมค เป็นใบ้

(๕) ขจจขพ ใจเง่าผิดปกติ นับสิบก็ไม่ถูก

(๖) ขจจุมมตตค เป็นบ้า

(๗) ปญจทก พวกบัณเฑาะก์ คือ พวกวิปริตในเรื่องเพศ

(๘) อุกโตพยลชนก ผู้ปรากฏเป็น ๒ เพศ

(๙) นปุสค ผู้ไม่ปรากฏเพศ

(๑๐) มมม ผู้ติดอ่าง

ส่วนเทวดาชั้นจาคุมมหาราชิกา ที่ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ก็เฉพาะพวกเทวดาชั้นต่ำ เป็นพวกภุมมัญญูเทวดา วินิปาติกอสุราบางพวก และเวมานิกเปรตบางพวก

ข้อสังเกต

เทวดาพวกวินิปาติกอสูรและเวมานิกเปรต ที่มีปฏิสนธิจิตเป็นทวิเหตุกปฏิสนธิ หรือติเหตุกปฏิสนธิก็มี ใช่แต่เท่านั้น วินิปาติกอสูรที่เป็นติเหตุกบุคคล ได้บรรลุมรรคผลก็มี เหมือนกัน

ผู้ที่ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากนี้ มี ๑๒ จำพวก คือมนุษย์พิกลพิการ ๑๐ และวินิปาติกอสุรา ๑ และเวมานิกเปรต ๑

ภุมิที่เกิดของมนุษย์และเทวดาทั้ง ๑๒ จำพวกนี้เป็นสุคติภุมิ แต่ปฏิสนธิจัดเป็น อเหตุกจิต ดังนั้นจึงเรียกว่า สุคติอเหตุกบุคคล

๒. มหาวิบาก ๘ ดวง ย่อมเกิดในมनुสสภุมิ ๑ เทวคาภุมิ ๖ รวมเป็น ๗ ภุมิด้วยกัน

บรรดามนุษย์ทั้งหลาย (เว้นผู้มีความพิการ ๑๐ อย่าง) และเทพยดาทั้งปวง (เว้นเทวดาชั้นต่ำ ๒ จำพวก) ล้วนแต่ปฏิสนธิมาด้วยมหาวิบากดวงใดดวงหนึ่งในจำพวก ๘ ดวงนั้น และจำแนกได้เป็น ๒ บุคคล คือบุคคลที่เป็นญาณวิปยุต ไม่ประกอบด้วยปัญญาเรียกว่าเป็น ทวิเหตุกบุคคล และบุคคลเป็นญาณสัมปยุต เป็นผู้มีปัญญา เรียกว่าเป็นติเหตุกบุคคล

อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ๑ ดวง มหาวิบาก ๘ ดวง รวมจิต ๙ ดวงนี้ ได้ชื่อว่า กามสุคติปฏิสนธิ

เมื่อรวมอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก ๑ ดวงเข้าอีกจึงนับเป็นกามปฏิสนธิ ๑๐ - รูปาวจรปฏิสนธิ

รูปาวจรปฏิสนธิ มีปฏิสนธิ ๖ คือ ปฏิสนธิจิต ๕ รูปปฏิสนธิ ๑ คือ

๑. รูปาวจรปฐมฌานวิบากจิต ๑ ดวง ย่อมเกิดในปฐมฌานภุมิ ๓ กล่าวคือ ปฐมฌานวิบากเป็นปฏิสนธิจิต กว้างจิต จุติจิตของรูปพรหมในปฐมฌานภุมิ ๓ ภุมิ

๒. รูปาวจรหุคิยฆานวิปากจิต ๑ ดวง และรูปาวจรตติยฆานวิปากจิต ๑ ดวง
ย้อมเกิดในหุคิยฆานภุมิ ๓ ภุมิ

หุคิยฆานวิปาก กัปปตติยฆานวิปาก เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิต ของรูปพรหม
ในหุคิยฆานภุมิ ๓ ภุมิ

๓. รูปาวจรจตุตถฆานวิปาก ๑ ดวง ย้อมเกิดในตติยฆานภุมิ ๓ กล่าวคือ จุตตถ-
ฆานวิปาก เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิต ของรูปพรหมในตติยฆานภุมิ ๓ ภุมิ

๔. รูปาวจรปัญจฆานวิปาก ๑ ดวง ย้อมเกิดในจตุตถฆานภุมิ ๖ (เว้น
อสังญสัตตภุมิ ๑)

ปัญจฆานวิปาก เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิต ของรูปพรหมในจตุตถฆาน-
ภุมิ ๖ ภุมิ (เว้นอสังญสัตตภุมิ)

๕. รูปปฏิสนธิอย่างเดี๋ยวย้อมเกิดในอสังญสัตตภุมิ ๑ กล่าวคืออสังญสัตต-
พรหมมีการปฏิสนธิด้วยรูปเท่านั้น ปฏิสนธิจิตหามีด้วยไม่ ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจของปัญจฆาน-
ฆานกุศลที่เกี่ยวด้วยสังญญาวิราคภาวนา

รวมรูปาวจรปฏิสนธินี้มีปฏิสนธิ ๖ ประการ คือปฏิสนธิด้วยรูปาวจรวิปากจิต ๕
ปฏิสนธิด้วยรูปปฏิสนธิ (กัมมชรูป) ๑

อรูปาวจรปฏิสนธิ

อรูปปฏิสนธิ มีปฏิสนธิจิต ๔ ดวง คือ

๑. อากาธานัญญาตตวิปาก ๑ ดวง ย้อมเกิดในอากาธานัญญาตตภุมิ ๑ โดย
ความเป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิต

๒. วิญญาณัญญาตตวิปาก ๑ ดวง ย้อมเกิดในวิญญาณัญญาตตภุมิ ๑ โดยความ
เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิต

๓. อากิญจัญญาตตวิปาก ๑ ดวง ย้อมเกิดในอากิญจัญญาตตภุมิ ๑ โดยความ
เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิต

๔. เนวสัณฺณานาสัณฺญาตนวิปาก ๑ ดวงย่อมเกิดในเนวสัณฺณานาสัณฺญาตนภุมิ ๑
โดยความเป็นปฏิสนธิจิต กวังคจิต จุติจิต

สรูปปฏิสนธิ ๔

ปฏิสนธิ ๔ นั้นกล่าวสรุปได้ดังนี้

อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิปากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิใน อบาย ๔ ภุมิ

อุเบกขาสันตிரณกุศลวิปากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิเป็นคน มนุษย์พิการ ในมนุษย์ภุมิ

และเป็นเทวดาชั้นต่ำในเทวภุมิ

มหาวิปากจิต ๘ ดวง ปฏิสนธิใน

มนุษย์ ๑ ภุมิ

เทวดา ๖ ภุมิ

รูปาวจร ปฐมฌานวิปากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิใน ปฐมฌานภุมิ ๓ ภุมิ

รูปาวจร ทุติยฌานวิปากจิต ๑ ดวง

ปฏิสนธิใน ทุติยฌานภุมิ ๓ ภุมิ

รูปาวจร ตติยฌานวิปากจิต ๑ ดวง

รูปาวจร จตุตถฌานวิปากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิใน ตติยฌานภุมิ ๓ ภุมิ

รูปาวจร ปัญจฌานวิปากจิต ๑ ดวง ปฏิสนธิใน จตุตถฌานภุมิ ๖ ภุมิ

กัมมชรูปปฏิสนธิ (รูปปฏิสนธิ ไม่มีปฏิสนธิวิญญาณ) ปฏิสนธิในอัสสัญญสัตตภุมิ ๑ ภุมิ

อรูปาวจรวิปากจิต ๔ ดวง ปฏิสนธิใน อรูปภุมิ ๔ ภุมิ

จิตปฏิสนธิ ๑๕

รวมปฏิสนธิ ๒๐

ปฏิสนธิใน ๓๑ ภุมิ

รูปปฏิสนธิ ๑

บทที่ ๑๐

โยนิ-กัมมัตถ

กัมมัตถที่ปฏิสนธิวิญญูณอาศัยเกิด หรือที่สัตว์ทั้งหลายอาศัยเกิดนั้นเรียกว่า โยนิ หรือกัมมัตถ

ปฏิสนธิวิญญูณทั้ง ๑๕ ดวง หรือสัตว์ทั้งหลายนั้น มีที่อาศัยเกิด ๔ ประการ เรียกว่า โยนิหรือกัมมัตถ ๔ คือ

๑. ชลาพุชกัมมัตถ อาศัยเกิดจากท้องมารดา คลอดออกมาเป็นตัว แล้วค่อย ๆ เติบโตขึ้นตามลำดับ สัตว์ที่เป็นชลาพุชกัมมัตถ คือ

ก. มนุษย์

ข. เทวดาชั้นต่ำ (หมายถึงเฉพาะเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา คือ วินิปาติกอสุรกาย และเวมานิกปรตอสุรกาย ซึ่งปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันติกรรมกุศลวิบากเท่านั้น)

ค. สัตว์ดิรัจฉาน

ง. เปรต (เว้นนิชฌามัตถนิกเปรต คือเปรตจำพวกที่ถูกไฟเผาอยู่เสมอ)

จ. อสุรกาย

๒. อัญชกัมมัตถ อาศัยเกิดจากท้องมารดาเหมือนกัน แต่มีฟองห่อหุ้ม คือเกิดมาเป็นไข่ก่อน แล้วจึงแตกจากไข่มาเป็นตัว และค่อย ๆ เติบโตขึ้นตามลำดับ สัตว์ที่เป็นอัญชกัมมัตถคือ

ก. มนุษย์ พิเศษบางคน

ข. เทวดาชั้นต่ำ

ค. สัตว์ดิรัจฉาน

ง. เปรต (เว้นนิชฌามัตถนิกเปรต)

จ. อสุรกาย

ข้อสังเกต

สัตว์ที่เกิดเป็นชลาพุชกำเนิด และอณชชกกำเนิด ทั้ง ๒ ประการนั้น รวมเรียกว่า
คัพภเสยยกสัตว์ เพราะต้องอาศัยเกิดในครรภ์มารดา

๓. สังเสทชกกำเนิด ไม่ได้อาศัยเกิดจากท้องมารดา แต่อาศัยเกิดจากต้นไม้
ดอกไม้ โลหิต หรือที่เปียกชื้นเป็นต้น เกิดมาก็เล็กเป็นทารก แล้วจึงค่อย ๆ เติบโตขึ้นมา
สัตว์ที่เป็นสังเสทชกกำเนิด คือ

- ก. มนุษย์ พิเศษบางคน
- ข. เทวดาชั้นต่ำ
- ค. สัตว์คิริจณาน
- ง. เปรต (เว้นนิชฌามตณ्हิกเปรต)
- จ. อสุรกาย

๔. โอปปาดิกกำเนิด ไม่ได้อาศัยเกิดจากท้องมารดา ไม่ได้อาศัยสิ่งใดเกิด แต่
เกิดโดยหลุดเป็นตัวขึ้นมา และโตใหญ่เต็มทีในทันทีทันใดนั้นเลย สัตว์ที่เป็นโอปปาดิกกำเนิด
คือ

- ก. มนุษย์ (มีในสมัยต้นกัปป์)
- ข. เทวดาทั้ง ๖ ชั้น (เว้นเทวดาชั้นต่ำ)
- ค. พรหมทั้งหมด
- ง. สัตว์คิริจณาน
- ฉ. อสุรกาย

มนุษย์ ๑ ภูมิ เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ๑ ภูมิ (เว้นเทวดาชั้นต่ำ), สัตว์คิริจณาน
๑ ภูมิ, เปรต ๑ ภูมิ (เว้นนิชฌามตณ्हิกเปรต), อสุรกาย ๑ ภูมิ รวม ๕ ภูมินี้ มีกำเนิด
ได้ทั้ง ๔ กำเนิด

๒. เทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา ๑ ภูมิ เฉพาะเทวดาชั้นต่ำ มีเพียง ๓ กำเนิด
คือ ชลาพุชกำเนิด, อัญชกกำเนิด และสังเสทชกำเนิด (เว้น โอปปาติกกำเนิด)

๓. เทวดาตั้งแต่ชั้นดาวดึงส์ขึ้นไป รวม ๕ ภูมิ รูปพรหมทั้ง ๑๖ ภูมิ และอรุปร-
พรหมทั้ง ๔ ภูมิ, นิชฌามัตถกเปรต ๑ ภูมิ และ สัตว์นรก ๑ ภูมิ มีกำเนิดได้อย่างเดียว
คือ โอปปาติกกำเนิด

สรุปปฏิสนธิ

การปฏิสนธิของบุคคลอันเป็นไปตามกำเนิดตามภูมิและปฏิสนธิจิตนั้น กล่าวสรุป
โดยแสดงเป็นตารางได้ดังนี้

บุคคล	กำเนิด (โยนิ)	ภูมิ	ปฏิสนธิวิญญาณ
บุคคลิบุคคล			
สัตว์นรก			
	โอปปาติกะ	นिरยภูมิ	
นิชฌามัตถกเปรต			อุเบกขาสันตีรณ
		เปรตภูมิ	
อสุรกาย			
	กำเนิดทั้ง ๔	อสุรกาย	อกุศลวิบาก ๑ ดวง
		ดิรัจฉานภูมิ	
สุคติเหตุบุคคล			
มนุษย์	กำเนิดทั้ง ๔	มนุสสภูมิ	

สังคหะ(๓) - หน้าที่ 79

	คัมภีร์เสยยะ		อุเบกขาสันติธรรม
เทวดาชั้นต่ำ	สังเสทชะ	จาตุम्मหาราชิกาภูมิ	กุศลวิบาก ๑ ดวง
อสังขญัตตพรหม	โอปปาติกะ	อสังขญัตตภูมิ	ไม่มีปฏิสนธิจิต
ทวิเหตุกบุคคล			
มนุษย์		มनुสสภูมิ	มหาวิบาก
	กำเนิดทั้ง ๔	จาตุम्मหาราชิกาภูมิ	ญาณวิปยุต
จาตุम्मหาราชิกา		เทวภูมิ ๕ ชั้น	๔ ดวง
ดาวดึงส์ขึ้นไป	โอปปาติกะ		ปฐมฌานวิบาก ๑
		ปฐมฌานภูมิ ๓	ทุติยฌานวิบาก ๑
รูปพรหม	โอปปาติกะ	ทุติยฌานภูมิ ๓	ตติยฌานวิบาก ๑
			จตุตถฌานวิบาก ๑
		ตติยฌานภูมิ ๓	ปัญจฌานวิบาก ๑
		จตุตถฌานภูมิ ๖	อากาสา ฯ วิบาก ๑
		อากาसानัญญาตณภูมิ	วิญญา ฯ วิบาก ๑
		วิญญาณัญญาตณภูมิ	
อรุปรหม	โอปปาติกะ	อากิญจัญญาตณภูมิ	อากิญญา ฯ วิบาก ๑
		เนวตัณญานาตัณญาตณภูมิ	เนวตัณญา ฯ วิบาก ๑

สัตตาวาสกัมมิ ๕

สัตตาวาสกัมมิ หมายถึง ที่อยู่ ที่อาศัยของสัตว์โดยจัดเป็นพวก ๆ ได้เป็น ๕ จำพวก หรือ ๕ กัมมิ คือ

๑. นานาคตคตกายกัมมิ กัมมิเป็นที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีรูปร่างลักษณะต่าง ๆ กัน มี ๑๔ กัมมิ คือ

- กามกัมมิ ๑๑

- ปฐมฌานกัมมิ ๓

๒. เอกคตคตกายกัมมิ มีรูปร่างลักษณะเหมือน ๆ กัน มี ๑๒ กัมมิ คือ

- ทุคตฌานกัมมิ ๓

- ตติยฌานกัมมิ ๓

- เวทปผลากัมมิ ๑

- สุตทรวาสกัมมิ ๕

๓. นานาคตตสญญีกัมมิ มีปฏิสนธิจิตต่างกัน มี ๑๐ กัมมิ คือ

- กามสุคติกัมมิ ๗

- ทุคตฌานกัมมิ ๓

๔. เอกคตตสญญีกัมมิ มีปฏิสนธิอย่างเดียวกัน มี ๑๖ กัมมิ คือ

- อบายกัมมิ ๔

- ปฐมฌานกัมมิ ๓

- ตติยฌานกัมมิ ๓

- เวหัพผลาญมิ

- สุทธาวาสญมิ

๕. อสญญิมิ ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีนามธรรม มี ๑ ภูมิ คือ

- อัสญญัตตภูมิ ๑

๖. อากาसानญายตนภูมิ ๑

๗. วิญญาณญายตนภูมิ ๑

๘. อากิณญญายตนภูมิ ๑

๙. เนวสญญานาสญญายตนภูมิ ๑

เมื่อกล่าวโดยสรุปจะเป็นดังนี้

ที่มีรูปร่างต่างกันหรือเหมือนกันกับปฏิสนธิวิญญาณ

๑. นานาตุคกายนานาตุคตสญญิ สัตว์ที่มีรูปร่างต่างกัน และมีปฏิสนธิวิญญาณที่ต่างกันด้วย มี ๗ ภูมิ
คือ กามสุคติภูมิ ๗

๒. นานาตุคกายเอกตตสญญิ มีรูปร่างต่างกัน แต่มีปฏิสนธิวิญญาณอย่างเดียวกัน มี ๗ ภูมิ คือ

- อบายภูมิ ๔

- ปฐมฉานภูมิ ๓

๓. เอกตคายนานาตุคตสญญิ มีรูปร่างเหมือนกัน แต่ปฏิสนธิวิญญาณต่างกัน มี ๓ ภูมิ คือ

- พุคิฉานภูมิ ๓

๔. เอกตคกายเอกตตสญญิ มีรูปร่างเหมือนกัน และมีปฏิสนธิวิญญาณก็อย่างเดียวกัน มี ๕ ภูมิ คือ

- ตติยฆานกฺกมฺมิ ๓

- เวหฺปผลากฺกมฺมิ ๑

- สุทททราวาสกฺกมฺมิ ๕

สำหรับสังคหะสังคหะ ๑ ไม่มีนามขันธ์ คือ ไม่มีปฏิสนธิวิญญาณและอรูปกฺกมฺมิ ๔ ก็ไม่มีรูปขันธ์ คือไม่มีรูปร่างสัณฐาน รวม ๕ กฺกมฺมินี้จึงจัดเป็น นานาคต หรือ เอกคต ไม่ได้

วิญญาณฐิติ ๗

วิญญาณฐิติ หมายถึงกฺกมฺมิอันเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ

๑. นานาคตกายนานาคตสณฺณีกฺกมฺมิ สัตว์ที่มีรูปร่างต่างกัน และมีปฏิสนธิวิญญาณก็ต่างกัน

๒. นานาคตกายเอกคตสณฺณีกฺกมฺมิ สัตว์ที่มีรูปร่างต่างกัน แต่มีปฏิสนธิวิญญาณอย่างเดียวกัน

๓. เอกคตกายนานาคตสณฺณีกฺกมฺมิ สัตว์ที่มีรูปร่างเหมือนกัน แต่มีปฏิสนธิวิญญาณต่างกัน

๔. เอกคตกายเอกคตสณฺณีกฺกมฺมิ สัตว์ที่มีรูปร่างเหมือนกัน และมีปฏิสนธิวิญญาณอย่างเดียวกัน

๕. อากาसानญายตนกฺกมฺมิ

๖. วิญญาณญายตนกฺกมฺมิ

๗. อากิญจญายตนกฺกมฺมิ

สำหรับอสังคหะสังคหะ เป็นกฺกมฺมิของสัตว์ที่ไม่มีปฏิสนธิวิญญาณและเนาสังคหะนา-
สังคหะญายตนกฺกมฺมิ เป็นกฺกมฺมิของสัตว์ที่มีปฏิสนธิวิญญาณ คือนามขันธ์ก็จริงอยู่แต่ว่านามขันธ์
นั้นไม่ปรากฏชัด จะว่ามีก็ไม่ใช่ จะว่าไม่มีก็ไม่ใช่ ทั้ง ๒ กฺกมฺมินี้จึงไม่จัดเข้าใน
วิญญาณฐิติ ๗ นี้

ความสัมพันธ์ระหว่างภพกับภูมิ

ก. ๑. กามภพ ๑๑ ภูมิ = ปัญจโวหารภพ ๑๑ ภูมิ = สัตยัญญิภพ ๑๑ ภูมิ
 ๑. ปัญจโวหารภพ ๑๕ ภูมิ = สัตยัญญิภพ ๑๕ ภูมิ

๒. รุปภพ ๑๖ ภูมิ =
 เอกโวหารภพ ๑ ภูมิ = อสัตยัญญิภพ ๑ ภูมิ
 สัตยัญญิภพ ๓ ภูมิ

๓. อรูปภพ ๔ ภูมิ = จตุโวหารภพ ๔ ภูมิ =
 เนวสัตยัญญาฯ ๑ ภูมิ

ข. ๑. ปัญจโวหารภพ ๒๖ ภูมิ = กามภพ ๑๑ ภูมิ = สัตยัญญิภพ ๒๖ ภูมิ
 รูปภพ ๑๕ ภูมิ

๒. เอกโวหารภพ ๑ ภูมิ = รุปภพ ๑ ภูมิ = อสัตยัญญิภพ ๑ ภูมิ
 สัตยัญญิภพ ๓ ภูมิ

๓. จตุโวหารภพ ๔ ภูมิ = อรูปภพ ๔ ภูมิ =
 เนวสัตยัญญาฯ ๑ ภูมิ

กามภพ ๑ ภูมิ

ปัญจโวหารภพ ๒๖ ภูมิ =

ค. ๑. สัตยัญญิภพ ๒๕ ภูมิ = รูปภพ ๑๕ ภูมิ

จตุโวหารภพ ๓ ภูมิ = อรูปภพ ๓ ภูมิ

๒. อสัตยัญญิภพ ๑ ภูมิ = เอกโวหารภพ ๑ ภูมิ = รุปภพ ๑ ภูมิ

๓. เนวสัตยัญญานาสัตยัญญาขตนภพ ๑ ภูมิ = จตุโวหารภพ ๑ ภูมิ = อรูปภพ ๑ ภูมิ

อายุของสัตว์

๑. อายุของสัตว์นรก ในอภายภูมินั้น อกุศลกรรมเป็นเครื่องประมาณอายุ กล่าวคือ ถ้าอกุศลกรรมนั้นหนักมาก ก็ต้องทนเสวยทุกข์อยู่ถึงสองไชยปี ถ้าอกุศลนั้นเบาก็ต้องเสวยทุกข์น้อยลงตามลำดับ และหากว่าขณะที่กำลังเสวยทุกข์ทรมาณอยู่ สัตว์นรกนั้นเกิดระลึกนึกถึงกุศลที่ตนได้สร้างสมไว้แต่ปางก่อนขึ้นมาได้ ก็สามารถพ้นจากสัตว์นรกไปบังเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาได้ทันทีก็มีมาก เรียกว่าเป็นการจุติจากสัตว์นรก เพราะหมดกรรมในชาตินั้น ไม่ต้องทนทุกข์ทรมาณอยู่จนสิ้นอายุไชย

๒. อายุของเปรต ก็ไม่แน่นอน เช่นเดียวกันกับของสัตว์นรกด้วย เปรต และอสุรกาย ๒ จำพวกนี้ ต้องเสวยกรรมในระยะเวลาอันสั้น ก็มีได้

๓. อายุของอสุรกาย ก็ไม่แน่นอนเช่นเดียวกัน ต้องรับกรรมเป็นเวลาช้านานจนประมาณไม่ได้ก็มี ทนทุกข์อยู่เป็นเวลาไม่นานก็มี แล้วแต่กรรมที่ได้ทำมาแต่ปางก่อน

๔. อายุของสัตว์ดิรัจฉาน บางอย่างก็น้อยนับวัน เช่น ยุงอายุประมาณ ๗ วัน บางอย่างก็นานนับเป็นร้อยปี เช่น เต่า อายุประมาณ ๓๐๐ ปี เป็นต้น แล้วแต่เผ่าพันธุ์ นอกจากนั้นแล้ว สัตว์ดิรัจฉานที่มีอายุยังไม่ถึงที่ควรก็มีเหตุที่ทำให้ตายได้หลายประการ เช่น อดอยาก คินฟ้า อากาศแปรปรวน เป็นโรคระบาด หรือถูกฆ่า เป็นต้น

๕. อายุของมนุษย์ กล่าวเฉพาะใน โลกปัจจุบันที่เราท่านอยู่กันนี้ ก็ไม่แน่นอน บุคคลใดมีอายุยืน ย่อมมีอายุถึง ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่า ๑๐๐ ปี ไปเล็กน้อยก็มีบ้าง แต่ไม่ถึง ๒๐๐ ปี

๖. อายุของเทวดาในจาตุมมหาราชิกาภูมิ เฉพาะวินิปาติกอสุรเวมานิกเปรต กุมภัญญูเทวดาเหล่านี้ จัดเป็นเทวดาชั้นต่ำ มีอายุไม่แน่นอนเหมือนกัน กรรมเท่านั้นเป็นประมาณของอายุเทวดาเหล่านั้น

๗. เทวคาชั้นจาตุम्मหาราชิกามี (เว้นเทวคาชั้นต่ำที่กล่าวในข้อ ๖) มีอายุ ๕๐๐ ปีทิพย์ เทียบกับปีมนุษย์เท่ากับ ๕ ล้านปี โดยเทียบดังนี้

๑ วันทิพย์ ชั้นจาตุम्मหาราชิกา เท่ากับ ๕๐ ปี มนุษย์

๓๐ วันทิพย์ เป็น ๑ เดือนทิพย์ $50 \times 30 = 1,500$ ปี มนุษย์

๑๒ เดือนทิพย์ เป็น ๑ ปีทิพย์ $1,500 \times 12 = 18,000$ ปี มนุษย์

ดังนั้น ๕๐๐ ปี ทิพย์จึงเท่ากับ $18,000 \times 500 =$ เก้าล้านปี มนุษย์

๘. เทวคาชั้นดาวดึงส์มีอายุ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ ชั้นนี้ ๑ วันทิพย์เท่ากับ ๑๐๐ ปี มนุษย์ ดังนั้น ๑,๐๐๐ ปี ทิพย์จึงเท่ากับ ๓๖ ล้านปี มนุษย์

๙. เทวคาชั้นยามา มีอายุ ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ ชั้นนี้ ๑ วันทิพย์เท่ากับ ๒๐๐ ปี มนุษย์ ดังนั้น ๒,๐๐๐ ปีทิพย์จึงเท่ากับ ๑๔๔ ล้านปี มนุษย์

๑๐. เทวคาชั้นดุสิต มีอายุ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ ชั้นนี้ ๑ วันทิพย์เท่ากับ ๔๐๐ ปีมนุษย์ ดังนั้น ๔,๐๐๐ ปีทิพย์เท่ากับ ๕๗๖ ล้านปีมนุษย์

๑๑. เทวคาชั้นนิมมานรดี มีอายุ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ ในชั้นนี้ ๑ วันทิพย์เท่ากับ ๘๐๐ ปีมนุษย์ ดังนั้น ๘,๐๐๐ ปีทิพย์จึงเท่ากับ ๒,๓๐๔ ล้านปีมนุษย์

๑๒. เทวคาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี มีอายุ ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์ ในชั้นนี้ ๑ วันทิพย์เท่ากับ ๑,๖๐๐ ปี มนุษย์ ดังนั้น ๑๖,๐๐๐ ปี ทิพย์จึงเท่ากับ ๙,๒๑๖ ล้านปีมนุษย์

๑๓. อายุของพรหมนั้น นับเป็นมหากัปปี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานจนเหลือที่จะคณานับ แต่ก็ยังมีหลักเกณฑ์ที่ควรจะทราบพอเป็นเค้าไว้ดังนี้

กัปปี คือเกณฑ์อายุไขขงมนุษย์ ซึ่งเรียกว่าอายุกัปปี เหตุนี้อายุของมนุษย์สมัยหนึ่ง ๆ นั้น จึงเรียกว่ากัปปี

อัตรกัปปี คือเกณฑ์ของอายุมนุษย์ตั้งแต่สมัยที่อายุยืนที่สุด หรืออสงไขยปี แล้วลดน้อยลงมาตามลำดับจนถึงอายุกัปปี ๑๐ ปี แล้วกลับค่อย ๆ ขึ้น ไปอีกจนถึงอสงไขยปี, นับจาก

อสงไขยปีลงมาจนถึง ๑๐ ปี แล้วนับจาก ๑๐ ปี ขึ้นไปจนถึงอสงไขยปี ลงเที่ยวหนึ่งและขึ้นอีก
เที่ยวหนึ่งเช่นนี้แหละ เรียกว่า ๑ อังตรกัปปี

ครบ ๖๔ อังตรกัปปี นับเป็น ๑ อสงไขยกัปปี

ครบ ๔ อสงไขยกัปปี จึงเป็น ๑ มหากัปปี

๑๓.๑ อายุของรูปพรหมในปฐมฌานภูมิ ๓ นั้น ปาริสาชชาพรหมอายุ ๑ ใน ๓
มหากัปปี ปุโรหิตพรหม อายุกึ่งมหากัปปี, มหาพรหมมีอายุ ๑ มหากัปปี

๑๓.๒ อายุของรูปพรหมในทุติยฌานภูมิ ๓ นั้น ปริตตภาพรหมอายุ ๒ มหากัปปี,
อัปปมาณาภาพรหม อายุ ๔ มหากัปปี, อาภัสราพรหมอายุ ๘ มหากัปปี

๑๓.๓ อายุของรูปพรหมในตติยฌานภูมิ ๓ นั้น ปริตตสุภาพรหมอายุ ๑๖ มหากัปปี
อัปปมาณสุภาพรหม อายุ ๓๒ มหากัปปี, สุภกิมหาพรหมอายุ ๖๔ มหากัปปี

๑๓.๔ อายุของรูปพรหมในจตุตถฌานภูมิ เฉพาะเวหฬัปลาพรหมและอัสัญญัตต-
พรหม มีอายุ ๕๐๐ มหากัปปี, เท่ากันทั้ง ๒ ภูมิ

๑๓.๕ อายุของพรหมอริยในสุทธาวาสภูมิ คือ

- อวิหา ๑,๐๐๐ มหากัปปี
- อตัมปา ๒,๐๐๐ มหากัปปี
- สุตัสสา ๔,๐๐๐ มหากัปปี
- อกนิฏฐา ๑๖,๐๐๐ มหากัปปี

๑๓.๖ อายุของรูปพรหม คือ

- อากาसानัญญาตนพรหม ๒๐,๐๐๐ มหากัปปี
- วิญญาณัญญาตนพรหม ๔๐,๐๐๐ มหากัปปี
- อากิญจัญญาตนพรหม ๖๐,๐๐๐ มหากัปปี
- เนวสัญญานาสัญญาตนพรหม ๘๔,๐๐๐ มหากัปปี

มรณจตุกกะ หมอคว่ำด้วยมรณูปัตติ ๔

มรณะแปลว่าความตายหรือความดับจิต หรือการจุติ มี ๓ อย่างคือ

๑. ฆณิกมรณะ ตายทุกขณะจิต หมายถึงการตายตามความดับของรูปนามซึ่งมี
ชั่วขณะอุปปาหะ จิตติ กังคะ

๒. สัมมตีมรณะ ตายโดยสมมติ หมายถึงการตายของคนหรือสัตว์ทั่วไป โดย
การสิ้นลมหายใจเด็ดขาด หรือหมายถึงการสิ้นไปแห่ง อนุปาลธรรม ๓ ประการ คือ อายุ
หรือกรรมรูปสิ้นไปหมดไป ๑ (อุสมาคเตโช คือ ไฟธาตุที่ทำให้ร่างกายอบอุ่นสิ้นไปหมด ๑)
วิญญาน คือ ภาวังกจิต ดับไปสิ้นไป ๑

๓. สมุจเจทมรณะ ตายอย่างเด็ดขาด คือตายแล้วไม่กลับมาเกิดอีก ได้แก่การ
ปรินิพพานของพระพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก

มรณูปัตติ หมายถึงเหตุให้ถึงแก่ความตาย ๔ อย่าง คือ

(๑) อายุภยยะ ตายเพราะสิ้นอายุ

(๒) กัมมภยยะ ตายเพราะสิ้นผลกรรม

(๓) อุกฤษภภยยะ ตายเพราะสิ้นอายุและผลกรรมทั้งสองอย่าง

(๔) อุปัจเจกภยยะ ตายเพราะมีกรรมมาตัดรอน

ตายตายด้วยเหตุ ๔ อย่างนี้ การตายด้วยเหตุที่ ๑-๒-๓ เรียกว่า กาลมรณะ
คือ ตายตามกาลตามเวลาที่ควรตาย หรือตายเมื่อถึงคราวควรตาย แต่การตายด้วยเหตุที่ ๔ คือ
ตายเพราะมีกรรมมาตัดรอนนั้น เรียกว่า อกาลมรณะ คือ ตายในเวลาที่ไม่ควรตาย หรือตาย
เมื่อไม่ถึงคราวควรตาย

มรณูปัตติทั้ง ๔ นี้ มีข้อควรศึกษาดังต่อไปนี้

๑. อายุภยยะ

การตายเพราะสิ้นอายุ นั้น หมายถึงตายเมื่อแก่ มีความชราแล้วจึงตาย เพราะสังขารร่างกายได้ดำรงคงอยู่มานานพอควรแล้ว ก็ย่อมเสื่อมโทรมลงจนถึงวาระที่แตกดับทำลายไป

คนเรามีอายุ ๑๐๐ ปี โดยประมาณ นับแต่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานแล้ว อายุคนก็ลดน้อยลงในอัตราประมาณ ๑๐๐ ต่อ ๑ คือ กาลเวลาล่วงไป ๑๐๐ ปี อายุไขวหรืออายุกับปีของคนเราก็ลดน้อยลงไป ๑ ปี จนถึงบัดนี้ กาลเวลาได้ล่วงเลย ๑๐๐ ปีไปศตวรรษที่ ๒๕ แล้ว อายุไขว อายุกับปี ก็ลดลงไป ๒๕ ปี ดังนั้นอายุขัยของคนในปัจจุบันนี้จึงมีประมาณ ๗๕ ปี เท่านั้น ถ้าผู้ใดอยู่ถึง ๗๕ ปี แม้จะน้อยไปหน่อย หรือมากไปสักนิดแล้วจึงตาย ดังนี้เรียกว่าตายเพราะสิ้นอายุ

กล่าวอีกนัยหนึ่ง การตายของปุถุชนทั้งหลาย ตลอดจนการตายของพระเสขบุคคลนั้นแหละ จึงเรียกว่า อายุภยมรณะ ตายเพราะสิ้นอายุ

๒. กัมมภยยะ

ตายเพราะสิ้นกรรม หมายถึงว่า ผู้ที่ตายนั้นอายุยังน้อย ยังเป็นเด็กเป็นหนุ่ม เป็นสาวอยู่ ยังไม่ทันถึงอายุขัยก็มาตายลง ด้วยหมดกรรมที่จะต้องได้รับชาตินี้แต่เพียงเท่านี้ ผู้ที่ตายนั้นมีอายุมากมาจนแก่หง่อมหนักหนา จึงได้ตาย การที่ได้อยู่จนถึงกับแก่หง่อม หลง ๆ ลืม ๆ จนแก่หง่อมนี้ก็เพราะยังไม่หมดกรรมที่ตนจะต้องได้รับในชาตินี้ จึงต้องทนทุกข์อยู่ไปจนกว่าจะตาย การตายอย่างนี้มักเรียกว่าหมดบุญ ก็คือสิ้นกรรมนั่นเอง

อีกนัยหนึ่ง พระอรหันต์ทั้งหลายที่เข้าสู่ปรินิพพานนับเป็นการตายเพราะสิ้นกรรม เพราะท่านสิ้นกรรมหมดกรรมอย่างเด็ดขาดเป็นสมุจเฉทจริง ๆ ไม่เหมือนกับกรรมสิ้นกรรมเฉพาะภพนั้นชาตินั้นแต่ชาติเดียว ซึ่งเป็นการกล่าวได้โดยปริยาย หาใช่หมดกรรมสิ้นกรรมโดยแท้ไม่

๓. อุภยักษยะ

ตายเพราะสิ้นทั้งอายุ และสิ้นทั้งกรรม หมายความว่า ไม่ได้ตายแต่เด็กแต่เล็ก ต่อเมื่อถึงอายุขัยจึงตาย ประจวบกับหมดกรรมด้วยพอดี ไม่ต้องทรมานรับกรรใช้กรรมจนแก่หง่อมดังกล่าวแล้ว

อีกนัยหนึ่ง การปรินิพพานของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และการปรินิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๒ พระองค์เท่านั้นจึงจะเรียกได้ว่าเป็นอุภยักษยมรณะ เพราะท่านต้องอยู่จนถึงอายุขัย แม้ใครจะประทุษร้ายอย่างไรก็ไม่ทำให้ตายได้ และท่านเป็นผู้ที่หมดกรรมแล้วโดยสิ้นเชิง

๔. อุปัจเจกทัมมะ

ตายโดยยังไม่ทันสิ้นอายุและสิ้นกรรม เพราะมีภัย มีอันตรายอย่างไรอย่างหนึ่งมา ตัดรอนตอนอายุให้ขาดลงไป ภัยหรืออันตรายที่มาทำให้ถึงตาย เช่น สัตว์ร้าย ภูค่างูยาเบื่อ ถูกสัตว์อื่นทำร้าย ถูกรถทับ ไฟครอก จมน้ำ อดข้าวส อดน้ำ เป็นโรค ตลอดจนตายด้วยแรงโลภะแรงโทสะ เหล่านี้เป็นต้น ไม่ได้ตายอย่างปกติธรรมดาเหมือน ๓ อย่างตรงข้างต้นนั้น จึงได้ตายเพราะมีกรรมมาตัดรอนจัดเป็นอกาลมรณะ

ก่อนที่สัตว์จะถึงมรณะ ไม่ว่าจะมรณะด้วยเหตุอย่างไรอย่างหนึ่งใน ๔ อย่างที่กล่าวแล้วนี้ จะต้องมรมรณาสันนินิฏฐิตเกิดขึ้นทั่วทุกสัตว์ (เว้นอสัญญสัตตพรหมแต่อย่างเดียวนั้น ที่ก่อนจุติไม่มีมรณาสันนินิฏฐิต เพราะอสัญญสัตตพรหมไม่มีจิต จึงไม่มีวิถิจิต)

มรณาสันนินิฏฐิต

วิถิจิตวิถิสุดท่ายที่สัตว์จะถึงแก่มรณะนั้น เรียกว่า มรณาสันนินิฏฐิตเมื่อสุดมรณาสันนินิฏฐิตแล้ว จุติก็เกิดขึ้นแน่นอน สัตว์นั้นก็ถึงแก่มรณะ จุติจิตเป็นจิตดวงสุดท้ายของภพนั้นชาตินั้น เป็นอันสิ้นภพสิ้นชาติในภพนั้นชาตินั้น

ต่อจากจุดจิต คือเมื่อจุดจิตดับลงไปแล้ว ปฏิสนธิจิตก็เกิดต่อกันในทันทีทันใด โดยไม่มีจิตอื่นใดมาเกิดคั่นในระหว่างนั้นเลย ปฏิสนธิจิตเป็นจิตดวงแรกที่เกิดสืบต่อก่อภพใหม่ชาติใหม่ต่อไปอีก (เว้นจุดจิตของพระอรหันต์ จึงไม่มีปฏิสนธิจิต มาสืบต่อ เพราะพระอรหันต์ไม่ต้องเกิดต่อไปอีกแล้ว)

มรณาสันนิวตินั้น มีได้ทั้งทางปัญจทวารและมโนทวาร กล่าวคือ ถ้ามีรูป เสียง กลิ่น รส การสัมผัสถูกต้องเป็นอารมณ์ มรณาสันนิวตินั้นก็เรียกว่า มรณาสันนิวติทางจักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร และกายทวาร ตามควรแก่อารมณ์ที่มาปรากฏนั้น ถ้ามีความคิดนึกทางใจก็เรียกว่ามรณาสันนิวติทางมโนทวาร

มรณาสันนิวตินั้นจะเกิดทางปัญจทวารหรือทางมโนทวาร ก็ตาม วิธินั้นก็ย่อมมีชวนะเพียง ๕ ชวนะเท่านั้น เพราะจิตใจมีกำลังอ่อนมาก จวนจะขาดใจอยู่แล้ว

มรณาสันนิวติ ๔ อย่างนั้น คือ

- (๑) มรณาสันนิวติ ที่จุดจิตเกิดขึ้นในที่สุดแห่ง ชวนะ
- (๒) มรณาสันนิวติ ที่จุดจิตเกิดขึ้นในที่สุดแห่ง ชวนะ ภาวังค์
- (๓) มรณาสันนิวติ ที่จุดจิตเกิดขึ้นในที่สุดแห่ง ชวนะ ตทาลัมพนะ
- (๔) มรณาสันนิวติ ที่จุดจิตเกิดขึ้นในที่สุดแห่ง ชวนะ ตทาลัมพนะ ภาวังคะ

มรณาสันนิวติทางปัญจทวาร แต่ละทวารมี ๔ วิถี ดังแผนผังต่อไปนี้

- (๑) ภ ตี ตี ตี น ท ป วิ ลั สัน วุ ช ช ช ช ช จุติ ปฏิ ภ
- (๒) ภ ตี ตี ตี น ท ป วิ ลั สัน วุ ช ช ช ช ช ภ จุติ ปฏิ ภ
- (๓) ภ ตี น ท ป วิ ลั สัน วุ ช ช ช ช ช ต ต จุติ ปฏิ ภ
- (๔) ภ ตี น ท ป วิ ลั สัน วุ ช ช ช ช ช ต ต ภ จุติ ปฏิ ภ

มรณาสันนิวติทางมโนทวาร มี ๔ วิถี เช่นเดียวกัน ดังแผนผังต่อไปนี้

- (๑) ภ น ท มโน ช ช ช ช จุติ ปฏิ ภ
- (๒) ภ น ท มโน ช ช ช ช ช ภ จุติ ปฏิ ภ

(๓) ก น ท ม โน ช ช ช ช ช ช ต จุติ ปฏิภา

(๔) ก น ท ม โน ช ช ช ช ช ต ก จุติ ปฏิภา

อารมณ์จิตขณะมรณะ

อารมณ์ของจิตมรณะ หมายถึงอารมณ์ของชวนจิต ๕ ขณะในมรณาสันนินวัติ
กรรมนิमितอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งพิเศษคือ กรรมอารมณ์
สันนินวัติ อารมณ์นี้จะต้องเกิดทั่วทุกคนทุกตัวสัตว์ เว้นแต่ อสังขยสัตตพรหม และพระอรหันต์

ข้อสังเกต

ที่เว้น อสังขยสัตตพรหม เพราะอสังขยสัตตพรหมไม่มีจิต จึงไม่มีอารมณ์ ส่วนที่เว้น
พระอรหันต์ด้วยนั้น เพราะพระอรหันต์ไม่ต้องไปเกิดอีกแล้ว จึงไม่มีอารมณ์ ๓ อย่างนี้ อัน
เป็นเครื่องหมายแห่งการเกิดอีก

ชวนจิตในมรณาสันนินวัติ (มรณาสันนชวนะ) ตั้งแต่ชาติก่อนมีสิ่งใดเป็นอารมณ์
จิตที่เป็นปฏิสนธิและภวังค์ ตลอดจนจิตในปัจจุบันชาตินี้ ก็ถือเอาสิ่งนั้นเป็นอารมณ์ ปฏิสนธิ-
จิต ภวังคจิต และจิตจิตในภพเดียวกัน ในชาติเดียวกัน ในบุคคลเดียวกัน ก็เป็นจิตดวงเดียวกัน
และมีอารมณ์อย่างเดียวกันด้วย

อารมณ์พิเศษ ๓ อย่างนั้น พึงทราบอธิบายโดยสังเขปดังนี้

๑. กรรมอารมณ์

กรรมอารมณ์นั้นมีได้ทั้งที่เป็นฝ่ายกุศลและอกุศล คือ

ที่เป็นฝ่ายกุศล เช่น ตนได้ให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรมหรือเจริญภาวนามานัน
เลขทำอะไร ก็นึกก็คิดเหมือนอย่างที่ทำอยู่อย่างนั้น มรณาสันนชวนะก็ถือเป็นอารมณ์

ที่เป็นฝ่ายอกุศล เช่น ตนเคยฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ น้อย ชิง เหมยนต์ จำองสัตว์อย่างไร
ก็นึกก็คิดเหมือนอย่างที่ได้ทำอยู่อย่างนั้น มรณาสันนชวนะก็น้อมเอามาเป็นอารมณ์

กรรมอารมณ์นี้ปรากฏทางมโนทวารทางเดียว ไม่ปรากฏทางปัญจทวาร เพราะกรรม
อารมณ์นี้ นึกถึง คิดถึงการกระทำในอดีต เป็นอดีตอารมณ์ เป็นกรรมในอดีตที่ตนได้ทำแล้ว
โดยหนึ่งโน้มน้ำใจให้คิด ให้นึกเหมือนดังที่ได้ทำอยู่อย่างนั้น คือ เป็นแต่นึก เป็นแต่คิดอยู่ในใจ
ไม่ถึงกับเป็นนิมิตมาปรากฏ

เมื่อมีกรรมอารมณ์เป็นกุศล ก็จะต้อง ไปสู่สุคติ ถ้าหากว่ามีกรรมอารมณ์เป็นอกุศล
ก็จะนำไปสู่ทุกคติ

๒. กรรมนิมิตอารมณ์

กรรมนิมิตอารมณ์ หมายถึงเครื่องมือ เครื่องใช้ที่ตนได้ใช้ในการกระทำกรรมนั้น ๆ
อารมณ์นี้ก็เป็นได้ทั้งที่เป็นฝ่ายกุศล และอกุศล กล่าวคือ

ที่เป็นฝ่ายกุศลเช่นเครื่องที่ตนได้ทำกุศล เช่นเห็นโบสถ์ เห็นพระพุทธรูปที่ตน
สร้าง เห็นเครื่องไทยธรรมที่ตนเคยให้ เห็นเครื่องสักการะที่ตนใช้บูชา เห็นสิ่งของที่ตนให้ทาน
เหล่านี้เป็นต้น มรณาสันนชวณะก็นำมาเป็นอารมณ์

ที่เป็นฝ่ายอกุศล เช่นเห็นหอก ดาบ มีด ไม้ ปืน เครื่องเบียดเบียนสัตว์ ที่ตน
เคยใช้ในการทำบาปเป็นต้น มรณาสันนชวณะก็นำมาเป็นอารมณ์

ทั้งนี้ ถ้าเป็นแต่เพียงคิด เพียงแค่นึก เครื่องมือเครื่องใช้นั้น ๆ ก็ปรากฏทาง
มโนทวาร เป็นอดีตอารมณ์ แต่ถ้าได้เห็นด้วยนัยตาจริง ๆ ด้วย ได้ยินทางหูจริง ๆ ด้วย ได้
กลิ่นทางจมูกจริง ๆ ด้วย ก็เป็นทางปัญจทวาร และเป็นปัจจุบันอารมณ์

เมื่อมีกรรมนิมิตอารมณ์เป็นกุศล ก็นำไปสู่สุคติ แต่ถ้ามีกรรมนิมิตอารมณ์เป็นอกุศล
ย่อมนำไปสู่ทุกคติ

๓. คตินิมิตอารมณ์

คตินิมิตอารมณ์ คือ เครื่องหมายที่จะนำไปสู่สุคติ หรือทุกคติ

ถ้าจะไปสู่สุคติ ก็จะปรากฏเป็นวิมาน เป็นปราสาท ทิพยสมบัติ เป็นนางเทพ-
อัปสร เป็นวัง เป็นวัดวาอาราม เป็นต้น

ถ้าจะไปสู่ทุกคติ ก็จะปรากฏเป็นเปลวไฟลูกโพล่ง เป็นหวล็ก เป็นถ้ำอันมืดมัว เป็นนายนิรยบาลที่เหี้ยมโหด เป็นสุนัข แร้ง กา จะมาเบียดเบียนทำร้ายคนเป็นต้น อารมณ์นี้ปรากฏทางมโนทวารแต่ทางเดียว และจัดเป็นปัจจุบันอารมณ์ เพราะกำลังนึกเห็นอยู่

อารมณ์ของกามาวจรปฏิสนธิ คือจะไปเกิดในกามภูมินั้น มรณาสันนชวณะ จะมีกรรมอารมณ์ หรือกรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ และอารมณ์เหล่านั้นล้วนแต่เป็น กามธรรม คือกามอารมณ์ทั้งสิ้น

อารมณ์ของรูปาวจรปฏิสนธิ คือจะไปเกิดในรูปาวจรภูมิเป็นรูปพรหมนั้น มรณาสันนชวณะมีเฉพาะกรรมนิมิตอารมณ์อย่างเดียวกันนั้น โดยมีบัญญัติธรรมเป็นอารมณ์ กล่าวคือ ตนได้มานด้วยอารมณ์กรรมฐานใด มรณาสันนชวณะก็มีกรรมฐานนั้นเป็นอารมณ์

อารมณ์ของอรูปาวจรปฏิสนธิ คือ จะไปเกิดในอรูปาวจรภูมิ เป็นอรูปรหมนั้น มรณาสันนชวณะก็มีเพราะกรรมนิมิตอารมณ์แต่อย่างเดียวเหมือนกัน โดยมีบัญญัติธรรม หรือมหัคคตธรรมเป็นอารมณ์ ตามควรแก่รูปฌานที่ตนได้บรรลุ นั้น ๆ

ปฏิสนธิ ๓

ปฏิสนธิ้นั้นกล่าวโดยสังเขปอีกนัยหนึ่งมี ๓ ชนิด คือ รูปปฏิสนธิ อรูปปฏิสนธิ และรูปปารูปปฏิสนธิ กล่าวคือ

สัตว์ที่จุติแล้วปฏิสนธิ เป็นอสัญญสัตว์พรหม ซึ่งมีแต่รูปไม่มีนามจิตและนามเจตสิก เพราะเหตุนี้ อสังัญญสัตว์จึงชื่อว่า รูปปฏิสนธิ

สัตว์ที่จุติแล้วปฏิสนธิเป็นอรูปรหม ซึ่งมีแต่นามจิต และนามเจตสิกเท่านั้นไม่มีรูปด้วยเลย เพราะเหตุนี้รูปสัตว์ จึงชื่อว่า อรูปปฏิสนธิ

ส่วนที่จุติแล้วปฏิสนธิเป็นสัตว์อย่างอื่น ไม่ใช่เป็นอสัญญสัตว์ หรืออรูปรสัตว์ แต่เป็นสัตว์ที่มีทั้งรูปทั้งนาม ดังนี้จึงชื่อว่า รูปปารูปปฏิสนธิ

สัตว์ใดจุติแล้วปฏิสนธิเป็นอะไรนั้น มีหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

รูปพรหมจติ ย่อมไม่ปฏิสนธิในอรุภุมิชั้นที่ต่ำกว่าเดิม และถ้าปฏิสนธิในกามภุมิ ต้องเป็นไตรเหตุ

รูปพรหมจติ ถ้าปฏิสนธิในกามภุมิ ก็เป็นไตรเหตุหรือทวิเหตุ ไม่เป็นอเหตุกสัตว์ และอบายสัตว์

พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้

๑. รูปพรหมจติ ย่อมได้ปฏิสนธิจิต ๘ ดวง คือ

(ก) ถ้าเกิดในอรุภุมิอีก โดยปฏิสนธิด้วยอรุภุมิวิบาก ๔ ย่อมเกิดในอรุภุมิ ชั้นนั้น เหนือชั้นที่สูงกว่า ไม่ปฏิสนธิในชั้นที่ต่ำกว่า เพราะเป็นธรรมดาของอรุภุมิที่ ย่อมเว้นหรือห่างจากฉานเบื้องต่ำ

(ข) ถ้าเกิดในกามภุมิ ย่อมเกิดเป็นไตรเหตุ ที่เรียกว่ากามติเหตุกปฏิสนธิ โดย ปฏิสนธิด้วยมหาวิบากญาณสัมปยุต ๔

อนึ่ง อรุภุมิที่เป็นอริยบุคคลนั้น จะไม่กลับมาเกิดในกามภุมิอีกและเฉพาะเนว- สัตถุญาณาสัตถุญาณตนพรหมที่เป็นอริยบุคคลนั้น ก็จะไม่ไปเกิดในภุมิอื่นเลย จะต้องสำเร็จเป็น พระอรหันต์ และปรินิพพานในเนวสัตถุญาณาสัตถุญาณตนภุมินั้นเอง

๒. รูปพรหมจติ แบ่งได้เป็น ๓ จำพวก คือ

จำพวกที่ ๑ เป็นพระอนาคามีที่เป็นรูปพรหมในสุทธาวาสภุมิ ๕ พระอนาคามี ใน สุทธาวาสภุมินี้ ถ้าไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานในชั้นนั้นแล้ว เมื่อจติก็ต้อง ปฏิสนธิในสุทธาวาสภุมิชั้นสูงกว่าตามลำดับไป จนกว่าจะปรินิพพาน ไม่มีการเกิดซ้ำชั้นเลย

จำพวกที่ ๒ เป็นรูปพรหมใน ๑๐ ภุมิ คือ เว้นสุทธาวาสภุมิ ๕ และอัสถุญสัตถุญมิ ๑ รูปพรหม ๑๐ ภุมินี้ ย่อมได้ปฏิสนธิจิต ๑๗ ดวง คือ

(ก) ถ้าเกิดในอรุภุมิ ก็ปฏิสนธิด้วยอรุภุมิวิบาก ๔

(ข) ถ้าเกิดในอรุภุมิอีก ก็ปฏิสนธิด้วยอรุภุมิวิบาก ๕

(ค) ถ้าเกิดในกามสุคติภุมิ ๗ ก็ปฏิสนธิด้วยมหาวิบาก ๘ และย่อมเกิดเป็นไตร-

เหตุบัง ทวิเหตุบัง แต่ไม่เกิดเป็นอเหตุกสัตว์

ข้อสังเกต

รูปพรหมที่เป็นอริยบุคคลนั้น จะไม่มาเกิดในกามภูมิอีก และไม่เกิดในรูปพรหมชั้นที่ต่ำกว่าด้วย สำหรับอริยบุคคลที่เป็นรูปพรหมในชั้นเวหัปผลาภูมิ เมื่อยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็ไม่เกิดย้ายไปภูมิอื่น ต้องเกิดซ้ำอยู่ในชั้นเวหัปผลาภูมินั้น จนกว่าจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และปรินิพพานในเวหัปผลาภูมินั้นเอง

จำพวกที่ ๓ เป็นอสังขยสัตตพรหม เมื่อจุติแล้วย่อมไปเกิดแต่ในกามสุคติภูมิ ๗ เท่านั้น และเป็นไตรเหตุบัง เป็นทวิเหตุบัง

๓. เทวดาและมนุษย์จุนั้น ปฏิสนธิไม่เที่ยง บางทีก็ไปเกิดในอบายภูมิบ้าง ในมนุษย์บ้าง ในเทวภูมิบ้าง ในรูปพรหมบ้าง ในอรูปพรหมบ้าง ตามควรแก่บาปและบุญ ด้วยเหตุนี้จึงสรุปได้ว่ากามสุคติบุคคลจุนั้น ย่อมได้ปฏิสนธิทั้ง ๒๐ เกิดได้ทั้ง ๓๑ ภูมิ

๔. อบายสัตว์จติ ย่อมได้ปฏิสนธิจิต ๑๐ ดวง คือไปเกิดในอบายอีกบ้าง ในมนุษย์บ้าง ในเทวภูมิบ้าง แต่ไม่สามารถไปเกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่งได้เลย

ปฏิสนธิจิต ภาวจิต วิถีจิต และจติจิต ในภพนี้ชาตินี้ สืบเนื่องกันฉนาค ในภพหน้า ชาติหน้าก็เป็นเหมือนกันฉนนอีก

บัณฑิตทั้งหลายพิจารณาเห็นสังขารนี้ว่า ไม่ยั่งยืนแล้วได้บรรลुरुธรรมอันไม่จุติ คือนิพพานตัดขาดจากความเชื่อโยที่ผูกมัดอยู่เสียได้จนหมดสิ้นแล้ว ก็ไม่ต้องสืบต่อภพใหม่ชาติใหม่อีก ย่อมบรรลुरुธรรมเป็นที่สงบกิเลส คือ อนุภาทิสเสสนิพพานธาตุนั้นเป็นสุขที่ประเสริฐกว่าสุขทั้งปวง